

द पुस्तक १८६७ सत्याकरानियमस्य २५ मन्त्याकयिमाणु
भारतो लेखान् कृत्वाम्य सर्वेऽधिकारा प्रसिद्धकर्त्रा स्वाधीना रसिना।

इस पुस्तकके मिलनेके ठिकाने ।

पी एल. जे. मेनेजर.

दशहतेपीपुस्तकालय मुम्बई

पो. गिरगांव

पण्डित ज्येष्ठाराम मुकुन्दजीपुस्तकालय

ठि कालिकादेवीरोड नं ३५३ मुम्बई

प्रस्तावना ।

इह खलु पण्डितरत्नमण्डित निखिलेऽपि भारतवर्षे सिद्धान्तकीमुदीप्रभृत्य-
 मुनि व्याकरणानि मुद्रितानि पर तेषामतीव दुर्दृष्टान्तात्सारस्वतप्रभृतानाम
 एवात्र तेषु सुकुमारमतिपुमाराणां विदुषा च प्रश्रुतिर्भवति, अतस्तेषामना-
 सिन यत्किञ्चिद् व्याकरणपदाध्यानप्रकाशक कौमारमित्यपरनाम्ना प्रसिद्ध
 गीमद्भानसेनैवैष्यदेवविरचित रूपमालासाहित शर्ववर्माचार्यविरचितं कातन्त्रा
 न्यव्याकरणमेव वक्तते । तत्र प्राचीनतरमत एव बहुप्रश्रुतिदेशेषु कुमारा
 सेद्धो वणसमाधाय इत्यस्य व्याकरणस्य प्रथमादिसूनमद्यापि पठन्ति पाठयन्ति
 च गुरवः । रूपमालामहितमिदमतीव दुष्प्राप्य परंतु पुण्यपत्तनस्थराजकीय
 पुस्तकालयात्प्राप्तम् । तत्र श्रवणवलगुलग्रामस्थजयरार्वाचार्यद्वारा न्यूनाधि-
 द्योपरिहाराय श्रीमद्रामसुरिशास्त्रिणा दृष्टिगोचरमपि कारितम् । किञ्चालस्य
 शोधनमायेतद्ग्रन्थस्थनियमानुसारेण कृत । यथा 'धिरामे वा' इति सूत्रेण
 पदात्ते घत्तमानस्य मकारस्यानुस्वारविधिः । देव । देवम् । न दृश्यतेऽयमितर-
 व्याकरणेषु । मवव्याकरणापेक्षया अस्य क्रमोऽपि भिन्नः यथा रावत्र शतृ
 णस्य अत्र तु शन्तृङ् प्रत्यय एव भिन्नैव रीतिः । किञ्च कुमाराणां स्पष्टप्रति-
 त्तये पृथक्पद पदान्तरेण राह सन्धिनियमोऽपि नाहत् । यद्यप्यस्य पुस्तकस्य
 स्वकान्तराभावात्प्रेमनीदोषाद्वा यत्र उत्रापि स्पष्टं तत्र शोधनपत्रे सम्यक्
 यथा निवेशितं तथाप्येतद्ग्रन्थसूत्रे प्रयत्नमधिगतस्यापि मम मतिमाद्यादृष्टि
 रोपात्प्रमादाद्वा समुत्पन्नानाल्पानप्यवद्यानुपेक्ष्य गुणैरुपक्षपातिनो निमत्तरा
 न्द्वान्सलोपमेव्यन्ति, निष्पक्षपाततयाऽस्य योग्यतामवलोक्य स्वकीयपाठ
 मालामु प्रश्रुतिं नेष्यन्ति भविष्यति च परमेश्वरानुग्रहात्फलममाहिता इति
 विश्वासमाशस्तौ ।

गणपत कृष्णैकादशी

१० स० १९९२

विदुषा मनुचरो—

रैक (रायकवाल)

लक्षुरामात्मजो जीवरामशास्त्री

ते । तड्कारेण । तड्डीनम् । तड्डीकते । तण्णकारेण ॥ तत् शोने । तत् शयनम् । इति स्थिते ॥

च शो ॥ ७८ ॥ पणान्तलकारश्चकारमापद्यते शकारे परे ॥

श्लोकौ ।

चगे व्यर्थमिदं मूर्त्तं यदुक्तं शर्व्वमर्मणा ।
तस्योत्तरपदं दृष्टिं यदि वेत्सि कणपकम् ॥ १ ॥
मूढधीस्तु न जानासि उत किल विभाषया ।
अच्छलपक्षे वचनं नूनं चगे व्यवस्थितम् ॥ २ ॥

तच् शोने । तच् शयनम् ॥ कुड् आस्ते । मुगण् अत्र । पचन् इह । कृपर् आस्ते । इति स्थिते ।

अन्त्यात्पूर्वं उपधा ॥ ७९ ॥ धातुलिङ्गयोरन्त्यवर्णात्पूर्वी वर्ण उपधासद्गो भवति ।

डणना ह्रस्वोपधाः स्वरे छि' ॥ ८० ॥ ह्रस्वोपधा । पदान्ता डणना स्वरे परे द्विर्भग्निति । कुड्कान्ते । मुगण्णत्र । पचन्निह । कृपर्नास्ते । अत्र रपृक्पणम्य इत्यादिना णत्वे प्राप्ते (असिद्ध बहिरङ्ग-मन्तरङ्गे) अन्तरङ्गे कार्ग्यं कृते सति बहिरङ्ग कार्ग्यमसिद्धं भवति । इति णत्वे सति द्वित्वनिषेधः । पूर्वं णत्वे कृते पश्चाद्वित्वे प्राप्ते मति । सट्द्वाधितो विधिर्बाधित एवासत्पुरुषवत् ॥ भवान् चरति । भवान् उदयति । इति स्थिते ।

नोऽन्तश्चछयोः शकारमनुस्वारपूर्वम् ॥ ८१ ॥ पदान्तो नकारश्चछयो परयो शकारमापद्यते अनुस्वारपूर्वम् । भवाश्चरति । भवाश्छादयति ॥ भवान् टीकते । भवान् ठकारेण । इति स्थिते ।

ठठयोः पकारम् ॥ ८२ ॥ पदान्तो नकार ठठयो परयो पकारमापद्यते अनुस्वारपूर्वम् । भवाष्ठीकते । भवाष्ठकारेण ॥ भवान् तरति । भवान् युजति । इति स्थिते ।

तथयोः सकारम् ॥ ८३ ॥ पदान्तो नकारस्तथयो. परयो
सकारमापद्यतेऽनुस्वारपूर्वम् । भवास्तगति । भवास्त्युडति ॥ नृन् पाहि ।
इति स्थिते ।

नृन्ः पे वा ॥ ८४ ॥ नृन्शब्दस्य पदान्तो नकारोऽनुस्वार-
पूर्वं सवार वाऽऽपद्यते । नृम्पाहि । नृम्पाहि ॥

प्रशानः शादीन् ॥ ८५ ॥ प्रशानो नकार शादीन् प्रा-
प्नोति । प्रशान् चरति । प्रशान्छादयति । प्रशान्दीकने । प्रशान्ठका
रेण । प्रशान् तरति । प्रशान् थुडति ॥ भवान् लुनाति । भवान् लि
खति इति स्थिते ।

ले लम् ॥ ८६ ॥ पदान्तो नकारो लकारमापद्यते लकारे परे ।

अनुस्वारहीनम् ॥ ८७ ॥ अधिकारस्येष्टत्वात् शकारादी
ना हीनत्वादनुस्वारो नास्ति । भवाद्भुनाति । भवाद्भ्रिखति ॥ भवान् जय-
ति । भवान् अपयति । भवान् जकारेण । भवान् शेते इति स्थिते ।

जञ्जशकारेषु ञकारम् ॥ ८८ ॥ पदातो नकारो जञ्ज-
शकारेषु परेषु ञकारमापद्यते । भवाञ्जयति । भवाञ्जपयति । भवाञ्जका-
रेण । भवाञ्शेते ॥ कुर्वन् शूर । उभयविफल्ये त्रैरुप्यम् । इति स्थिते ।

शि न्चौ वा ॥ ८९ ॥ पदान्तो नकारो न्चौ वा प्राप्नोति श-
कारे परे । तवर्गश्चटवर्गयोगे चटवर्गौ । इति पञ्चम स्यात् । कुर्व
ञ्छूर कुर्वञ्छूर कुर्वञ्शूर ॥ भवान् डीन । भवान् ढोकते । भवान् ण
कारेण । इति स्थिते ।

डढणेषु णम् ॥ ९० ॥ अत्र वा स्मर्यते । पदान्तो नकारो णकार
मापद्यते डण्डणेषु परत । भवाण्डीन । भवाण्डीकते । भवाण्णकारेण ॥
त्वम् लुनासि । त्वम् रममे । त्वम् यामि । त्वम् वससि । इति स्थिते ।

मोऽनुस्वारं व्यञ्जने ॥ ९१ ॥ पदान्तो मकारोऽनुस्वारमाप-
द्यते व्यञ्जने परे । त्व लुनासि । त्व रममि । त्व यासि । त्व वससि ।

(सत्राद् सज्ञायाम्) । सम्पूर्वात् राननेश्च किप्यनुस्वाराभागे निपात्यते ।
स रानते सत्राद् ॥

विरामे वा ॥ ९२ ॥ पान्नो मकारोऽनुस्वारमापद्यते न वा
विरामे । देवाना । देवानाम् । पुरुषाणा । पुरुषाणाम् । देव । देवम् ॥
त्वम् करोषि । त्वम् चरसि । त्वम् टीकसे । त्वम् तरमि । त्वम् प
चमि । इति स्थिते ।

वर्गे तद्वर्गपञ्चम वा ॥ ९३ ॥ पदान्तो मकारो वर्गे परे त-
द्वर्गपञ्चममापद्यते न वा । त्वङ्करोषि । त्व करोषि । त्वच्चरसि । त्व
चरमि । त्वष्ठीकसे । त्व टीकसे । त्वन्तरमि । त्व तरमि । त्वम्पच
सि । त्व पचसि ॥ त्वम् यासि । त्वम् वरमि । त्वम् नेत्रमे । इति
स्थिते ।

यबलेपु वा ॥ ९४ ॥ पान्नो मकार पररूपमापद्यते वा य
बलेपु परत । त्वय्यामि । त्व यामि । त्वच्चरमि । त्व वरमि । त्वछो-
कमे । त्व लोकासे ॥

इति यजनसन्धि ।

अथ विसर्जनीयसन्धिरुच्यते ।

क चरति । क अदयति । इति स्थिते ।

विमर्जनीयश्चे छे वा शम् ॥ ९५ ॥ ने वा छे वा परे वि-
मर्जनीय समापद्यते । कश्चरति । कश्चादयति । इति सिद्धम् ॥ क टी
क्ते । क ठकारेण । इति स्थिते ।

टे ठे वा पम् ॥ ९६ ॥ टे वा ठे वा परे विसर्जनीय पकारमा
पद्यते । ऋष्ठीक्ते । कष्टकारेण ॥ क तरति । क थुडनि । इति
स्थिते ।

ते थे वा सम् ॥ ९७ ॥ ते वा थे वा परे विमर्जनीय समापद्य
ते । कश्चरति । कस्थुडनि ॥ क करोति । क खनति । इति द्वि
स्थिते ।

कखयोजिंहामूलीयं न वा ॥ १८ ॥ कखयो परयो-
विसर्जनीयो जिहामूलीयमापद्यते न वा ।

जिहामूलीयोपध्मानीयौ च ॥ १९ ॥ जिहामूलीयमुप-
ध्मानीय च परवर्णं नयेत् । क कॅरोति । क करोति । क क्वनति ।
क खनति ॥ क पचति । क फलति । इति स्थिते ।

पफयोरुपध्मानीय न वा ॥ १०० ॥ पफयो परयोवि-
सर्जनीय उपध्मानीयमापद्यते न वा । क पॅचति । क पचति । क फॅलति
क फलति ॥ क च्शावित्याचष्टे । क ट्पावित्याचष्टे । पुरुप त्सरक ।
यत क्षम । तत प्साति । इति स्थिते ।

न शादीन् शपसस्थे ॥ १०१ ॥ विसर्जनीय शादीन् न
प्राप्नोति शपसस्थे निमित्ते परे ॥ क श्योतति । क छीवति । क
म्नोति । इति स्थिते ।

अघोपस्थेषु शपसेषु वा लोपम् ॥ १०२ ॥ अघोपस्थे-
षु शपसेषु परतो विसर्जनीयो लोपमापद्यते वा । उभयविकल्पे त्रिरूप-
म् । कश्योतति । कश्योतति । क श्योतति । क छीवति । कष्छीवति ।
क छीवति । कम्नोति । कस्तौति । क स्तौति ॥ क शेते । क प-
ण्डे । क साधु । इति स्थिते ।

शे पे से वा वा पररूपम् ॥ १०३ ॥ शे वा पे वा से वा
परे विसर्जनीय पररूपमापद्यते न वा । कश्शेते । क शेते । कष्पण्डे ।
क पण्डे । कस्साधु । क साधु ॥ क अर्थ । क अत्र । इति स्थिते ।

उमकारयोर्मध्ये ॥ १०४ ॥ द्वयोरकारयोर्मध्ये विसर्जनीय
उमापद्यते । कोऽर्थ । कोऽत्र ॥ क गच्छति । क धावति । इति स्थिते ।

अघोपचतोश्च ॥ १०५ ॥ अकारघोपचतोर्मध्ये विसर्जनीय
उमापद्यते । कोगच्छति । कोधावति ॥ क इह । क उपरि । क
एष । इति स्थिते ।

अपरो लोप्योऽन्यस्वरे य वा ॥ १०६ ॥ अकारात्परो

विसर्जनीयो लोप्यो भवति य वाऽऽपद्यते अन्यस्योरे परे । वाशब्दो
ऽत्र समुच्चयार्थं । न च निरूपार्थं ॥

नं विसर्जनीयलोपे पुनः सन्धिः ॥१०७॥ विसर्ज-
नीयलोपे कृते पुनः सन्धिर्भवति । क इह । कयिह । क उपरि ।
क्युपरि । क एष । कयेष ॥ देवा आहु । भो अत्र । इति स्थिते ।

आभोभ्यामेवमेव स्वरे ॥ १०८ ॥ आकारभोशब्दा-
भ्यां परो विसर्जनीय एवमेव भवति य वाऽपद्यते स्योरे परे । देवा
आहु । देवायाहु । भो अत्र । भोयत्र ॥ भगो अत्र । अशो अत्र । इति
स्थिते ।

भगोअघोभ्यां वा ॥१०९॥ भगोअघोभ्यां विसर्जनीय
एवमेव भवति य वाऽपद्यते स्वरे परे । भगो अत्र । भगोयत्र । अघो
अत्र । अघोयत्र ॥ देवा गता । भो यासि । भगो व्रज । अघो
यन । इति स्थिते ।

घोपवति लोपम् ॥ ११० ॥ आकारभोशब्दाभ्यां परो
विसर्जनीयो लोपमापद्यते घोपवति परे । देवागता । भोयासि । भगोव्रज ।
अघोयन ॥ लोपग्रहणं योति निवृत्त्यर्थम् ॥ सुपि । सुतु । इति
स्थिते ।

नामिपरो रम् ॥ १११ ॥ नामिनः परो विसर्जनीयो रमा
पद्यते निरपेक्षः । ईररथं त्वनम् ।

इरुरोरीरुरौ ॥११२॥ अत्र घातोरिग्रोरीरौ भवतः । वि-
गमे यज्ञनादै च । स्फमोर्विसर्जनीयः । सुपी सुतू ॥ अग्नि गच्छति ।
अग्नि अत्र । रवि गच्छति । रवि अत्र । मुनि आयाति । मुनि
गच्छति । पटु वदति । पटु अत्र । इति स्थिते ।

घोपवत्स्वरेषु ॥ ११३ ॥ नामिनः परो विसर्जनीयो रमाऽ

१ अतदप्युक्तं तदा विसर्जनीयपुनस्साम्बन्धकार्यत्वेन न भवति धा-
दपूर्णचन्द्र ॥ श्लोकः । सौपदाशरथीरामः सपराजा युधिष्ठिरः ॥ सौपदा महात्मागी
सौपयाया घनुधरः ॥ (२) लोपग्रहणं एवमेवतिनिवृत्त्यर्थम् ।

पद्यते घोपवत्स्वरेषु । अग्निर्गच्छति । अगिरत्र । रविर्गच्छति । रवि-
रत्र । मुनिरायाति । मुनिर्गच्छति । पटुर्वदति । पटुरत्र ॥ पित ग्राहि ।
पित अत्र । पुन गच्छति । पुन अत्र । इति स्थिते ।

रप्रकृतिरनामिपरोऽपि ॥ ११४ ॥ रेफप्रकृतिर्विमर्जनी-
यो नामिपरोऽप्यनामिपरोऽपि रमापद्यते घोपवत्स्वरेषु परत । पितर्याहि ।
पितरत्र । पुनर्गच्छति । पुनरत्र ॥ अह गण । अह अत्र । अह
जयति । अह आयाति । अह हसति । अह अपि । इति स्थिते ।

अहोऽरेफे ॥ ११५ ॥ अहो विसर्जनीयो रमापद्यते अरेफे
शेषवति च स्वरे परे । अहर्गण । अहरत्र । अहर्जयति । अहराया-
ति । अहर्हसति । अहरपि । रेफे तु अहोराजते । अहोरात्रम् ।
अहोरूपम् ॥ अह म्याम् । अह भि । इति स्थिते ॥

न स्यादिभे ॥ ११६ ॥ अहो विसर्जनीयो न रमापद्यते
स्यादिभे परे । अहोम्याम् । अहोभि । स्यादिभे इति किम् । अहर्भु-
क्ति । अहर्भवति ॥ अह पति । इति स्थिते ।

अहरादीना पत्यादिषु ॥ ११७ ॥ अहरादीना विसर्ज-
नीयो वा रमापद्यते पत्यादिषु परत । अहर्पति । अह पति । इत्या-
दि ॥ एष करोति । स गच्छति । इति स्थिते ।

एषसपरो व्यञ्जने लोप्यः ॥ ११८ ॥ एषसाम्याम् परो
विमर्जनीयो लोप्यो भवति व्यञ्जने परे । एष करोति । स गच्छति ॥
अग्नि स्थेन । पुन रात्रि । इति स्थिते ।

रोरे लोपस्वरश्च पूर्वो दीर्घ ॥ ११९ ॥ रे परे रो लोपमापद्य-
ते पूर्वस्वरश्च दीर्घो भवति । अग्नीस्थेन । पुनारात्रि ॥ वट उया ।
कनि उन्द । तनु छनि । इति स्थिते ।

द्विर्भाव स्वरपरच्छकारः ॥ १२० ॥ स्वरात्परश्छकारो
द्विर्भावमापद्यते ।

अघोषे प्रथमः ॥ १२१ ॥ अघोषे परे ध्रुटा प्रथमो भवति ।

आमन्त्रणे च ॥ १३२ ॥ दूरम्यानामभिमुम्बीकरणमामन्त्रणम् । तत्र प्रथमाविभक्तिर्भवति ।

आमन्त्रणे सिः सम्बुद्धिः ॥ १३३ ॥ आमन्त्रणाथे विहितसि सम्बुद्धिसज्ञो भवति ॥

इखनदीश्रद्धाम्यःसिलोपम् ॥ १३४ ॥ हम्बनदीश्रद्धाम्य पर सम्बुद्धिसज्ञक सिलोपमाद्यते । कैश्चिदामन्त्रणाभिव्यक्तये अहो हे भो शब्दा प्राक्प्रयुज्यन्ते । हे पुरुष । द्विवचनबहुवचनयो पूर्वम् । हे पुरुषो । हे पुरुषा । तथैव कर्मविशायाम् ॥

शेषाः कर्मकरणम्प्रदानापादानस्वाम्याद्यधिकरणेषु ॥ १३५ ॥ शेषा द्वितीयाद्या पदविभक्तय कर्मादिषु पठन् कारकेषु यथासक्य भवन्ति । इति कर्मणि द्वितीया । पुरुष अम् इति स्थिते ।

अकारे लोपम् ॥ १३६ ॥ लिङ्गान्तोऽकारो लोपमापद्यते सामान्ये अकारे परे । पुस्वम् । द्विवचने सन्धि । पुरुषौ । बहुत्वे पुस्व अम् इति स्थिते ।

शसि सस्य च न ॥ १३७ ॥ शसि परे लिङ्गान्तोऽकारो दीर्घमापद्यते सस्य च नो भवति । पुन सवणे दीर्घ । पुस्वान् । तथैव करणविक्षायाम् ॥ शेषा कर्मेत्यादिना करणे तृतीया । पुरुष टा इति स्थिते ।

इन टा ॥ १३८ ॥ अकारान्ताटिङ्गात्परष्टा इनो भवति । सन्धि ।

रपृवर्णभ्यो नो णमन्त्य स्वरह्यवर्गवर्गपवर्गान्तरोऽपि ॥ १३९ ॥ रेफपकारऋवर्णभ्यो परोऽन्त्यो नकार ण आपद्यते स्वरह्यवर्गवर्गपवर्गान्तरोऽपि शब्दानन्तरोऽपि । स्वगन्तरन्ताम् । पुरुषेण । द्विवचने ।

अकारो दीर्घं घोषयति ॥ १४० ॥ लिङ्गान्तोऽकारो

दीर्घमापद्यते घोषवति परे । पुरुषाम्याम् । बहुत्वे ।

भिसैखा ॥ १४१ ॥ अकारान्ताल्लिङ्गात्परो भिस् ऐस् वा भवति । सन्धि । पुरुषै । तथैव मम्प्रदानविवक्षायाम् । शेषा कर्म-
त्यादिना मम्प्रदाने चतुर्थी ।

डेर्द्यः ॥ १४२ ॥ अकारान्ताल्लिङ्गात्परो डेयो भवति । घोष-
वति दीर्घ । पुरुषाय । द्वित्वे पूर्ववत् । पुरुषाम्याम् । बहुत्वे ।

* युङ् व्यञ्जनमनन्तस्थानुनामिकाम् ॥ ७६ ॥

अन्तम्यानुनासिकवर्जित व्यञ्जन ध्रुत्सङ्ग भवति । क ख ग ण ।
च छ ज झ । ट ठ ड ढ । त थ द वा प फ ब भ । श ष स ह इति ।

धुटि बहुत्वे त्वे ॥ १४३ ॥ लिङ्गान्तोऽकार ए भवति बहु-
त्वे धुटि परे । पुरुषेभ्य । तथैव अपादानविवक्षायाम् शेषा कर्मत्या-
दिना अपादाने पञ्चमी ।

डसिरात् ॥ १४४ ॥ अकारान्ताल्लिङ्गात्परो डसिराद्भवति ।
पुरुषात् । द्वित्वबहुत्वयो पूर्ववत् । दीर्घोच्चारण किमर्थम् । अकारे लो-
पे प्राप्ते सति तन्निमित्तम् । पुरुषाम्या पुरुषेभ्य । तथैव स्वाम्यादिविव-
क्षायाम् शेषा कर्मत्यादिना स्वाम्यादौ षष्ठी ।

डम् स्य* ॥ १४५ ॥ अकारान्ताल्लिङ्गात्परो डम् म्यो भवति ।
पुरुषेभ्य । द्वित्वे धुटि बहुत्वे त्वे इति वर्त्तते ।

ओसि च ॥ १४६ ॥ लिङ्गान्तोऽकार ए भवति ओसि च परे ।
सन्धि । एअय् । रेफमोर्निर्मर्जनीय । पुरुषयो । बहुत्वे पुरुष आम्
इति स्थिते । ह्रस्वनदीश्रद्धाम्य इति वर्त्तते ।

आमि च नुः ॥ १४७ ॥ ह्रस्वनदीश्रद्धाशब्देभ्य परो
नुरागमो भवति आमि परे ।

तृतीयादौ तु परादिः ॥ १४८ ॥ उदनुबन्ध आगम परा-
दिर्भवति तृतीयादौ विभक्तौ ।

दीर्घमामिसनौ ॥ १४९ ॥ ह्रस्वान्त लिङ्ग दीर्घमाप-

द्यते सनाथामिपरे । रपृग्नेत्यादिना णल् घोषयति दीर्घ । पुरपाणाम् ।
तथैव अधिकरणे सप्तमी । अनुबन्धलोप । मधि । पुरुषे । द्विवक्तं
पूर्ववत् । पुरपयो । बहुत्वे घुटि एत्व च ।

नामिकरपरः प्रत्ययविकारागमस्यः सिः पं नुचि
सर्जनीयपान्तरोऽपि ॥ १५० ॥ नामिपरेभ्य प्रत्ययविक
रागमस्य सि षमापद्यते नुमिर्जनीयपान्तरोऽपि । पुरपेषु । नीनक
पुरप, पुरपो, पुरपा । हेपुरप, हेपुरपो, हे पुरपा । पुरपम्, पु
पो, पुरपान् । पुरुषेण, पुरपाम्याम्, पुरपै । पुरपाय, पुरुपाम्याम्
पुरपेभ्य । पुरपात्, पुरपाम्याम् पुरपेभ्य । पुरपन्त्य पुरपयो
पुरुपाणाम् । पुरुषे, पुरपयो, पुरुषेषु ॥ एव र्म कीर वेद वृक्ष स
सागर म्भ्रम चाण मृग दन्त रात्र मास पक्ष शिव शैल गुह्यक द्वा
गण्ड ऋट पाट नाग शङ्कर घट पत्राय ॥

पूर्वपरयोर्धोपलब्धौ पदम् ॥ १५१ ॥ पूर्वपरयोरिं
कोऽर् । प्रकृतिविभक्तयोरित्यर्थे । प्रकृतय का । वृक्षादिशब्दा
भूभ्रभृतयो धानवश्च प्रकृतयो भवन्ति । विभक्तय का । स्यादिभ्यारि
श्च । तयो प्रकृतिविभक्तयो अथोपलब्धो मत्या समुदायस्य पदमज्ञा
वति । एव विभक्तयन्ताना सर्वत्र पदसज्ञा भवन्ति । सर्वशब्दस्य क्ति
द्विशेष । सर्व सर्वे । जसि सर्वनाम् इति वर्तते ।

जं सर्वं ह् ॥ १५२ ॥ अकारान्तात्सर्वनाम् परो जम् सर्वः
भवति । सर्वे । हे सर्व हे सर्वो हे सर्वे । सर्वे सर्वो सर्वान् । सर्वण
सर्वाम्या सर्वे ॥ ङयि ।

सौ सर्वनाम्नः ॥ १५३ ॥ आकारान्तात्सर्वनाम्न परो सौ
भवति । सर्वस्मै सर्वाभ्या सर्वभ्य ॥ ङसा ।

ङसि स्मात् ॥ १५४ ॥ अकारान्तात्सर्वनाम्न परो ङसि स्मा
भवति । सर्वस्मात् सर्वाभ्याम् सर्वभ्य । सर्वस्य सर्वयो ।

सुरामि सर्वतः ॥ १५५ ॥ सर्वनाम्न पर सुरागमो भव-
त्यामि पठे । धुटि एत्वम् । नामिकरपरेत्यादिना पत्वम् । सर्वेपाम् । डौ ।

डिः स्मिन् ॥ १५६ ॥ अकारान्तात्मर्वनाम्न परो डि स्मिन्
भवति । सर्वस्मिन् । सर्वयो । सेवेषु ॥ नीतरु । सर्व सर्वा सेवे । हे
सर्व हे सर्वो हे सर्वे । सर्वम् सर्वो सर्वान् । सर्वेण सर्वाभ्याम् सर्वे ।
सर्वस्मै सर्वाभ्याम् सर्वेभ्यः । सर्वस्मात् सर्वाभ्याम् सेवेभ्यः । सर्वेभ्यः
सर्वयो सर्वेपाम् । सर्वस्मिन् सर्वयो सेवेषु । किं तत्सर्वनाम् । सर्व
विश्व उभ उभय अन्य अन्यतर इतर इतम कतर कनम यतर
यनम ततर तनम एकतर एकतम एते इतरइतमप्रत्ययान्ता । वृत् ।
त्व नेम सम मिम पूर्व पर अवर दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अ-
न्तर । वृत् । त्यद् तद् यद् अदम् इदम् एतद् किम् एक द्वि । वृत् ।
युष्मद् अस्मद् भवन् इति सर्वाणि । अल्पशब्दम्य तु भेद । अल्प अ-
ल्पौ । जमि ।

अल्पादेर्वा ॥ १५७ ॥ अल्पादेर्गणात्परो जस् सर्व इर्भवति
वा । अल्पे अल्पा । अन्यत्र पुरुषशब्दवत् । कोऽल्पादिर्गण । अल्प
प्रथम चरम त्रिनय द्विनय द्वय त्रय एते नयअयप्रत्ययान्ता । क
तिपय नेम अर्द्ध पूर्व पर अवर दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अन्तर ।
वृत् । इति अल्पादि । पूर्वशब्दम्य तु भेद । पूर्व पूर्वी पूर्वे
पूर्वा । हे पूर्व हे पूर्वी हे पूर्वे हे पूर्वा । पूर्वम् पूर्वा पूर्वान् । पूर्वेण
पूर्वाभ्याम् पूर्वे । पूर्वस्मै पूर्वाभ्याम् पूर्वेभ्यः । डसिङ्चो ।

विभाष्येते पूर्वादेः ॥ १५८ ॥ पूर्वादेर्गणात्परयोर्डसि-
ङ्चो स्मात्स्मिन् नौ विभाष्येते । पूर्वस्मात् पूर्वान् पूर्वाभ्याम् पूर्वेभ्यः ।
पूर्वेभ्यः पूर्वयो पूर्वेपाम् । डो तथैव विकल्प । पूर्वस्मिन् पूर्वे पूर्वयो
पूर्वेषु । क पूर्वादि । प्रागेवोक्त । इत्यकारान्ता । आकारान्त
पुल्लिङ्ग क्षीरपाशब्द । नन स्याद्युत्पत्ति । मौ । क्षीरपा । क्षीरपौ

१ रामासिंहातका वृच्छन्द इति ॥ २ 'इति स्मात्' टि स्मिन्'
शनि मृगद्वयमाजुवन्त ॥

क्षीरपा । मम्बुद्धात्रिशेष । क्षीरपाम् क्षीरपो । शमाद्यै तु विशेष ।
पभाटां घुट् ॥ १५० ॥ म्यादीनामाद्यै पञ्चमनानि घुट्म-
नानि भवन्ति ।

आधातोर्घुट् म्वरे ॥ १५० ॥ धातोराकारस्य लोपो भवति
अनुट्म्वरे षे । धातोरिति षिम् । शन्तृङ्न्नकिन्ना धातुत्वं
न त्यजत । इत्येतदुपक्षरणम् । उपक्षरणं षि । मस्य स्वमदस्य
च ग्राहकमुपक्षरण । तेन विजन्तमपि धातुत्वं न जहाति । क्षीरप ।
क्षीरपा क्षीरपाम्याम् क्षीरपाभि । क्षीरपे क्षीरपाम्याम् क्षीरपा-
म्य । क्षीरप क्षीरपाम्यान् क्षीरपाम्य । क्षीरप भीरपो क्षीर-
पाम् । क्षीरपि क्षीरपो क्षीरपासु । एव सोमपा मीधुपा राजाया
मौवीरपा मण्डपा अप्रेगा त्रिपम्वा अक्षजा उदधिवा हाहा पुगेपा-
दय । इत्याकारान्ता । इरागन्त पुल्हिक्तो मुनिशब्द । तत म्या-
द्युत्पत्ति । मा । मुनि । द्वित्वे ।

इदुट्मि ॥ १५१ ॥ इकारात्तमुकारान्त्व लिङ्ग अगिमज्ञ भवति ।
नपरारणममन्देहार्थ ।

औकारं पृथं ॥ १५२ ॥ अगिमज्ञवात्पर आकारं पूर्वस्व-
रूपमापद्यते । मन्त्रि । मुनी । जमि ।

इरेदुरोज्जमि ॥ १५३ ॥ अगिमज्ञकस्य इ एट्त्विति उ ओ-
द्भवति जसि षे । मुनय ।

सम्बुद्धौ च ॥ १५४ ॥ अगिमज्ञकस्य इ एट्त्विति उ ओ-
द्भवति सम्बुद्धौ परत । प्रत्यययोपे प्रत्ययलक्षणमिति न्यायात् ।
हे मुने हे मुनी हे मुनय ।

अग्नेरमोकार ॥ १५५ ॥ अगिमज्ञवात्परस्य अमोऽप्रातो
लोपमापद्यते । मुनिम् मुनी । शमाद्यै ।

१ जहाताति हाहा शत व्युत्पत्तिष्वे न तु ग-धर्वताया ।

असोऽकारः मश्च नोऽस्त्रियाम् ॥ १६६ ॥ अग्निमज्ञ-
कात्परम्य शमोऽकार पूर्वम्बरूपमापद्यते सम्य च नो भवत्यत्रि-
याम् । मुनीन् ।

अस्त्रियां टा ना ॥ १६७ ॥ अग्निमज्ञकात्परम्य टा ना
भवत्यत्रियाम् । मुनिना मुनिभ्या मुनिभि । टयि ।

टे ॥ १६८ ॥ अग्निमज्ञकम्य इ ण्डवति उ ओद्भवति
टयि परे । मुनये मुनिभ्या मुनिभ्य ।

उसिडसोरलोपश्च ॥ १६९ ॥ अग्निमज्ञकम्य इ ण्डवति
उ ओद्भवति उमिडसो परत तयोस्कारश्च लोप्यो भवति । मुने
मुनिभ्याम् मुनिभ्य । मुने मुन्यो । आमि नुरागम ।

दीर्घमामिसनौ ॥ १७० ॥ नाम्यत् लिङ्ग दीर्घमापद्यते
सनावामि परे । मुनीनाम् ।

डिरौ सपूर्ण ॥ १७१ ॥ अग्निमज्ञकात्परो टि पूर्वम्बरेण
सह और्भवति । मुनौ मुन्यो मुनिषु । ण्वमग्नि गिरि रवि ऋषि यति
कवि विधि राशि शीतरश्मि शालि दानवारि देत्यारि सोरि सुरि वि-
घ्नारि हेमाद्रि अद्रि हरि माग्नि वह्नि शरुनि पाक्शासनि धूमयोनि
पद्मयोनि जपापति अतिथिग्रन्थि पदाति मैत्रि बलि ध्वनि पाणि कपि
भलि मणि जल्पि अब्धि पयोधि निधि उपाधि नीरधि व्याप्ति शेष-
यादय ॥ द्विशब्दस्य तु भेद । तस्य व्यर्थवाचित्वात् द्विवचनमेव
भवति । द्वि औ इति स्थिते ।

त्यदादीनाम विभक्तौ ॥ १७२ ॥ त्यदादीनामन्त अ-
नारो भवति विभक्तौ परत । सन्धि । द्वा । हे द्वो । द्वाभ्याम् ।
द्वाभ्याम् । द्वयो । द्वयो ॥ त्रिशब्दस्य तु भेद । तस्य
व्यर्थवाचित्वात् बहुवचनमेव भवति । त्रय । हे त्रय । त्रयः
त्रिभि । त्रिभ्य । त्रिभ्य ।

आमि त्रेस्त्रयश्च ॥ १७३ ॥ त्रि ।

नुगागमश्चामि परे । त्रयाणाम् त्रिषु । कतिशब्दस्य तु भेदः । तस्यापि बहुवचनमेव भवति ।

कतेश्च जस्शमोर्लृक् ॥ १७४ ॥ मग्नाया प्लान्ताया कतेश्च परयोर्जग्मोर्लृग्भवति । (सर्वविधिम्यो लोपविधिर्वृत्तान्) प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणमिति प्राप्ते मतिः ।

लृग्लोपे न प्रत्ययहूनम् ॥ १७५ ॥ लृगिति लोपे सति प्रत्ययलोपे परे यत्कृतं कार्यं प्रकृतेस्तत्र भवति । श्रेष्ठरोज्जमीत्येत्वं न भवति । कति । कति । कतिभिः । कतिभ्यः । कतिभ्यः । कतीनाम् । कतिषु । मत्विशब्दस्य तु भेदः । मावनन्त इति वर्तते ।

सग्युश्च ॥ १७६ ॥ सग्युरन्तो नुभवति अमभ्युद्धा सौ परे ।

घुटि चासम्बुद्धौ ॥ १७७ ॥ नान्तस्य चोपगया दीर्घो भवति असम्बुद्धौ घुटि परे ।

व्यञ्जनाच्च ॥ १७८ ॥ व्यञ्जनाच्च पर मिलोपमापद्यते ।

लिङ्गान्तनकारस्य ॥ १७९ ॥ लिङ्गान्तनकारस्य लोपो भवति विरामे न्यञ्जनादौ च । मग्ना ।

घुटि त्वै ॥ १८० ॥ सग्युरन्त ऐर्भवति अमभ्युद्धा घुटि परे । मग्नायो मग्नाय । मनुद्धौ मुनिशब्दवत् । हे मग्ने हे मग्नायो हे सखाय । मखायम् मखाया । शमि मुनिशब्दवत् । मग्नीन । टादौ ।

न सखिष्ठादावग्निः ॥ १८१ ॥ मग्निशब्दश्चात्र स्वरे परे नाग्निर्भवति । सख्या मग्निभ्याम् सखिभिः । मग्ने मग्निभ्याम् मग्निभ्यः ॥

उसिडमोन्मः ॥ १८२ ॥ मग्निपतिभ्या परयोर्डिमिभ्यो रकार उमापद्यते । मग्यु सग्निभ्याम् सग्निभ्यः । मग्यु मग्यो सग्नीनाम् ॥

मग्निपत्योर्डि ॥ १८३ ॥ मग्निपतिभ्या परे डिरेव औ भवति । पुनर्डिग्रहण विमर्थं सपूर्वस्वरनिवृत्त्यर्थं ॥ मग्यौ मग्यो म

त्विपु । एव सुमनि अतिमत्वि अमत्वि प्रभृतय । पतिशब्दस्य तु भेद ।
पति पती पतय । हे पते हे पती हे पतय । पतिम् पती पतीन् । यदा ।

पतिरमभासे ॥ १८४ ॥ पतिशब्दोऽममामे टादौ
स्वरे परे नाग्निर्भवति । पत्या पतिभ्याम् पतिभि । पत्ये पतिभ्याम्
पतिभ्य । पत्यु पतिभ्याम् पतिभ्य । पत्यु पत्यो पतीनाम् । पत्यो
पत्यो पतिपु । भूपत्यादिशब्दाना ममामत्वान्मुनिशब्दवत् । पन्थि-
शब्दस्य तु भेद । पन्थिम् इति स्थिते । अमशमोरा इति वर्त्तने ।

पन्थिमन्थिहभुक्षीणा माँ ॥ १८५ ॥ पन्थ्यादीनामन्त
आहारो भवति मो परे । पन्था ।

अनन्तो घुटि ॥ १८६ ॥ पन्थ्यादीनामन्तोऽन् भवति घुटि
परे । पन्थानो । पन्थान । सम्बोधनेऽपि तद्वत् । हे पन्था हे प-
न्थानो हे पन्थान । अग्नेरमोकार इति प्राप्ते (अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरन्तर-
ङ्गो विधिर्वन्थान) अल्पाश्रितमन्तरङ्गम् । बहुश्रित बहिरङ्गम् ।
पन्थानम् पन्थाना ।

अघुट् स्वरे लोपम् ॥ १८७ ॥ पन्थ्यादीनामतो लोपमापद्यते
अघुट् स्वरे परे ।

व्यञ्जने चैपा नि ॥ १८८ ॥ पन्थ्यादीना नकारो लोपमा-
पद्यते व्यञ्जने चाघुट् स्वरे परे । पथ । पथा पथिभ्याम् पथिभि । पथे
पथिभ्याम् पथिभ्य । पथ पथिभ्याम् पथिभ्य । पथ पथो पथाम् ।
पथि पथो पथिपु । एव मन्थि त्रभुक्षि शब्दौ । इति इकारान्ता ।
ईकारान्त पुल्लिङ्गो यवक्री शब्द । तत म्याद्युत्पत्ति ॥ माँ यवक्री
स्वरादौ । आगतोरिति वर्त्तमाने ।

ईदृत्तोरियुवौ स्वरे ॥ १८९ ॥ घातोरीदृत्तोरियुवौ भवत
विभक्तिस्वरे परे । पुन स्वरग्रहण निमित्तमघुट्स्वरनिवृत्त्यर्थम् । यवक्रियौ
यवक्रिय । सम्बोधनेऽपि तद्वत् । यवक्रियम् यवक्रियौ यवक्रिय ।
यवक्रिया यवक्रीभ्याम् यवक्रीभि । इत्यादि एव सुश्री नी प्रभृतय ।

सेनानीशब्दस्य तु भेदः । मौ । सेनानी । सगदावीदृतोरिति प्रामे ।

अनेकाक्षरयोस्त्वमयोगादूर्ध्वी ॥ १०० ॥ अनेकाक्षरयोर्लिङ्गयोरसयोगात्पगवीदृतोर्ध्वी भवति विभक्तिस्वरे परे । सेनान्यौ सेनान्य । सम्बोधनेऽपि तद्वत् । सेनान्यम् सेनान्यौ सेनान्य । सेनान्या सेनानीभ्याम् सेनानीभिः । सेनान्ये सेनानीभ्याम् सेनानीभ्यः । सेनान्य सेनानीभ्याम् सेनानीभ्यः । सेनान्य सेनान्यौ सेनान्याम् ॥ अनेकाक्षरयोरिति किं । नियौ नियः । उदा लुवः । यमयोपादिति किं । यवत्रियां कट्प्रुवौ । डौ ।

नियौ डिराम ॥ १०१ ॥ नियः परो डिराम भवति । सेनान्याम् सेनान्यौ सेनानीषु । एवमग्रणीप्रामणिप्रभृतयः । सुधीशब्दस्य तु भेदः । मौ । सुधी । स्वगदावनेवाक्षरयोगिति यत्वे प्रामे । ईदृतोरियुवी स्वरे इति वर्तते ।

सुधी ॥ १०२ ॥ सुधीशब्दस्य प्रामोति विभक्तिस्वरे परे । सुधियां सुधियः । सम्बोधनेऽपि तद्वत् । सुधियम् सुधियां सुधियः । सुधिया सुधीभ्याम् सुधीभिः । सुधिये सुधीभ्याम् सुधीभ्यः । सुधिय सुधीभ्याम् सुधीभ्यः । सुधिय सुधियो सुधियाम् । सुधियि सुधियो सुधीषु ॥ इति ईकारान्ता । उकारान्तः पुल्लिङ्गो भानुशब्दः ॥ म च मुनिशब्दवत् । अथ भेदः । उत भोत्वमवादेशश्च । भानु भानवः । भानुम् भानू भानून् । भानुना भानुभ्याम् भानुभिः । भानवे भानुभ्याम् भानुभ्यः । भानो भानुभ्याम् भानुभ्यः । भानो भान्वो भानुनाम् । भानो भान्वो भानुषु । एवमृतु मेरु गुरु तरु वातु सेतु बाहु वायु बहुप्रभृतयः । इत्युकारान्ता । उकारान्तः पुल्लिङ्गः कट्प्रु शब्दः । म च यवत्रीशब्दवत् । उपादेशोऽत्र भेदः । कट्प्रु कट्प्रुवौ कट्प्रुवः । सम्बोधनेऽपि तद्वत् । कट्प्रुवम् कट्प्रुवौ कट्प्रुवः । कट्प्रुवा कट्प्रुभ्याम् कट्प्रुभिः । इत्यादि । खल्पः शरळः काण्डः

प्रभृतीना सेनानीशब्दवत् । वत्व भेद । प्रतिभूशब्दस्य तु भेद ।
सौ । प्रतिभू । स्वरादौ ।

भूरवर्षाभूरपुनर्भूः ॥ १९३ ॥ भूरव प्राप्नोति विभक्ति-
म्वरे परे वर्षाभूपुनर्भूो वर्जयित्वा । प्रतिभुवौ प्रतिभुव । सम्बोधनेऽपि
तद्धत । एव स्वयभू मित्रभू आत्मभू अग्निभू मनोभू प्रभृतय । व-
र्षाभू पुनर्भू सेनानीवत् वत्व भेद । इत्यूकारान्ता । ऋकारान्त पु-
ल्लिङ्ग पितृशब्द । सौ ।

आ सौ सिलोपश्च ॥ १९४ ॥ ऋदन्तस्य लिङ्गस्य आ
भवति सौ परे सिलोपश्च । पिता ।

घुटि च ॥ १९५ ॥ ऋदन्तस्य अद् भवति घुटि परे । पि-
तरो पितर । सम्बुद्धो च ।

आ च न सम्बुद्धौ ॥ १९६ ॥ ऋदन्तस्य आद् आ च न
भवति सम्बुद्धौ परत । अपि तु घुटि चेत्यर्भति । हे पित हे पितरो
हे पितर । पितरम् पितरौ ।

अग्निवच्च ग्रसि ॥ १९७ ॥ ऋदन्तस्य अग्निवत्कार्यं भवति
शमि परे । पितृन् । पित्रा पितृम्याम् पितृभि । पित्रे पितृम्याम्
पितृम्य । डसि ढसो ।

ऋदन्तात्सपूर्वः ॥ १९८ ॥ ऋदन्तात्परयोर्दसिडसोरकार
पूर्वस्वरेण सह उभापद्यते । पितु पितृम्याम् पितृम्य । पितु पित्रो
पितृणाम् ।

अटौ ॥ १९९ ॥ ऋदन्तस्य अद् भवति टौ परे । पितरि
पित्रो पितृषु । एव भ्रातृ नामातृ सवितृ प्रभृतय । कर्तृशब्दस्य तु
भेद । सौ । कर्त्तौ । घुटि ।

धातोस्तृशब्दस्याद् ॥ २०० ॥ धातोर्विहितस्य तृशब्दस्य
ऋत आर्भयति घुटि परे । कर्त्तारौ कर्त्तार । हे कर्त्त हे कर्त्तारौ हे
कर्त्तार । कर्त्तारम् कर्त्तारौ कर्त्तृन् । अन्यत्र पितृशब्दवत् । धातोर्विहि-

नम्यति । गतगयानर । गी प्रयत्ने । यते ऋत्तरिश्च उणादिप्रत्यय ।
 नृशब्दस्येति वि । ननान्तर ननान्तर । एव घातृ भर्तृ ज्ञातृ वेतृ श्रोतृ
 नेतृ वारतृ भोक्तृ समृ प्रभृतय । शोषशब्दस्य तु भेद । शोषा शो-
 षारो शोषार । मन्मुद्धौ ।

शोषु क्तन उत्सम्मुद्धौ शसि व्यञ्जने नपुमके च
 ॥ २०१ ॥ शोषुशब्दस्य क्तन उर्भाति मन्मुद्धौ शसि यज
 ने नपुमके च परे । अग्निमज्ञा विनाय भापुशकुर्यात् । हे शोषा हे
 शोषारो हे शोषार । शोषारम् शोषारो नायून् ।

शोषो श्वरे ता ॥ २०२ ॥ शोषुशब्दस्य क्तन उर्भाति
 शोषो श्वरे परे । शोषा शोषुना शोषुम्याम् शोषुभिः । शोषे शोषे
 शोषुम्याम् शोषुम्य । शोषे शोषे शोषुम्याम् शोषुम्य । शोषे
 शोषे शोषे शोषे शोषुणां शोषुनाम् । शोषे शोषे शोषे
 शोषे शोषु । श्वरेशब्दस्य तु भेद । मौ । स्वमा । घुटि ।

स्वस्मादीना च ॥ २०३ ॥ स्वस्मादीना च क्तन आर्भाति घुटि
 परे । स्वमारो स्वमार । हे मम । इत्यादि । अन्यत्र पितृशब्दवत् ।
 हे स्वस्मान्य ।

श्लोक ।

स्वसा नप्ता च नेष्टा च तष्टा क्षत्ता तथैव च ।

होता पीता भशास्ता चेत्यर्था स्वसादयः स्मृताः ॥ १ ॥

नृशब्दस्य तु भेद ॥ नृशब्दस्यापि विशेष । ना नगे नर ।
 हे न हे नग हे नर । नरम् नगे नृन् । ना नृम्याम् नृभिः । त्रे नृम्याम्
 नृम् । नु नृम्याम् नृम्य । नु चो । न नामि नीरेमिति वर्तते ।

नृ चा ॥ २०४ ॥ नृशब्दो वा दीर्घं प्राप्नोति मनावामि परे ।
 नृणाम् नृणाम् । नरि त्री नपु ॥ इति ऋदन्ना । ऋकारलृकारलृ-
 कारान्नाश्चाप्रमिद्धा । ऐकागन्त पुलिङ्ग रशब्द । आत्यन्धजनानो
 इति वर्तते ।

रै. ॥ २०५ ॥ गेशब्दस्य आत् भवति व्यञ्जनादेः परत ।
रा रायो राय । हे रा हे रायो हे राय । रायम् गयौ
राय । राया राभ्याम् राभि । राये राभ्याम् राभ्य । राय राभ्याम्
राभ्य । राय रायो रायाम् । रायि गयो रासु । इत्येकारान्त ॥
ओकारान्त पुल्लिङ्गो गोगब्द ।

गोरौ घुट्टि ॥ २०६ ॥ गोगब्दम्यान्त और्भवति घुट्टि परे ॥
गो गावो गाव । हे गो हे गावो हे गाव ।

अमूशसोरा ॥ २०७ ॥ गोगब्दम्यान्त आ भवति अमूशसो-
परत । गाम् गावा गा । गमा गोभ्याम् गोभि । गवे गोभ्याम्
गोभ्य । डसिडसोरलोपश्चेति वर्तते ।

गोश्च ॥ २०८ ॥ गोगब्दात्परयोर्डसिडमोरकारो रोपमापद्य-
ते । गो गोभ्याम् गोभ्य । गो गत्रो गत्राम् । गत्रि गत्रो गोषु ॥
इत्योकारात् । ओकारान्त पुल्लिङ्गो ग्लेशब्द । ग्लौ ग्लवौ ग्लव ॥
सम्बोधनेऽपि तद्धत् । ग्लवम् ग्लत्रो ग्लत्र । गत्रा ग्लोभ्याम् ग्लोभि ॥
इत्यादि ॥ इत्यौकारान्त ।

इति स्वगन्ता पुल्लिङ्गा ।

अथ स्वरान्ताः स्त्रीलिङ्गा उच्यन्ते ।

अकारात् स्त्रीलिङ्गोऽप्रसिद्ध । आकारान्त स्त्रीलिङ्गो ग्म्भाश-
ब्द । मो ।

आ श्रद्धा ॥ २०९ ॥ आकारान्त म्याभ्य श्रद्धामज्ञो
भवति ।

श्रद्धायाः सिलोपम् ॥ २१० ॥ श्रद्धाया पर मिलेप
मापद्यते । ग्म्भा ।

औरिम् ॥ २११ ॥ श्रद्धाया परे औरिमापद्यते । रभे रम्भा ॥

सम्बुद्धौ च ॥ २१२ ॥ श्रद्धाया एव भवति सम्बुद्धौ परे ॥
हे रम्भे हे रम्भे हे रम्भा ।

दौमोरे ॥ २१३ ॥ श्रद्धाया एत्व भवति दौमो परत ।
रम्भया रम्भाभ्याम् रम्भाभि । इत्सु ।

उवन्ति घैयास्यास्याम् ॥ २१४ ॥ श्रद्धाया पराणि
उवन्ति वचनानि ये यास् यास् याम् भवन्ति यथासग्यम् । रम्भायै
रम्भाभ्याम् रम्भाभ्य । रम्भाया रम्भाभ्याम् रम्भाभ्य । रम्भाया
रम्भयो रम्भाणाम् । रम्भायाम् रम्भयो रम्भासु । एव शाल्य माला
दोला भार्या कान्ता अङ्गना वनिता ज्ञाया माया प्रभृतय । सर्वनाम-
स्त्रिलिङ्गत्वात्स्त्रीलिङ्गे ।

स्त्रियामादा ॥ २१५ ॥ स्त्रिया वर्तमानादङ्गारान्तादाप्रत्य-
यो भवति विभक्तिपरे । सर्वा सर्वे सर्वा । हे सर्वे हे मरे हे सर्वा ।
सर्गाम् सर्वे सर्वा । सर्गया सर्वाभ्याम् सर्वाभि । इत्सु ।

सर्वनाम्नस्तु मसवो ह्रस्वपूर्वाश्च ॥ २१६ ॥ सर्वना-
ञ्च श्रद्धाया पराणि उवन्ति वचनानि ये यास् यास् याम् भवन्ति
यथासग्य सह मुना ह्रस्वपूर्वाश्च । सर्वस्यै सर्वाभ्याम् सर्वाभ्य ।
सर्वस्या सर्वाभ्याम् सर्वाभ्य । सर्वस्या सर्वयो । जामि ।
सुरामि सर्वत । सर्वाभ्याम् । सर्वस्याम् सर्वयो सर्वासु । एव वि-
धादीनामेकशब्दपर्यन्ताना रूप ज्ञेयम् । अल्पादीनान्तु सप्ताना
रम्भाशब्दन्तु । अल्प प्रथम चरम तय अय कतिपय अर्य एते
सप्त ॥ द्वितीयाशब्दस्य तु भेद । द्वितीया द्वितीये द्वितीया । हे द्वि-
तीये हे द्वितीये हे द्वितीया । द्वितीयाम् द्वितीये द्वितीया । द्विती-
यया द्वितीयाभ्याम् द्वितीयाभि । इत्सु ।

द्वितीयातृतीयाभ्यां वा ॥ २१७ ॥ द्वितीयातृतीया-
भ्या पराणि उवन्ति वचनानि ये याम् यास् याम् भवन्ति यथासग्य
सह मुना ह्रस्वपूर्वाश्च वा । द्वितीयस्यै द्वितीयाये द्वितीयाभ्याम् द्विती-
याभ्य । द्वितीयस्या द्वितीयाया द्वितीयाभ्याम् द्वितीयाभ्य । द्वि-
तीयस्या द्वितीयाया द्वितीययो । सर्वादा अर्थादतत्वात् न सुरागम ।

द्वितीयानाम् । द्वितीयस्याम् द्वितीयायाम् द्वितीययो द्वितीयासु ॥ एव
तृतीयाशब्दोऽपि । अन्यत्र रम्भाशब्दवत् । जराशब्दस्य तु भेदः ।
व्यञ्जने रम्भाशब्दवत् ।

जरा जरः स्वरे वा ॥ २१८ ॥ जराशब्दो जरस् वा भवति
विभक्तिस्वरे परे । जरे जरसो जरा जरस । हे जरे हे जरे हे जरसौ
हे जग हे जरस । जग जग्म जरे जरसौ जरा जरस । जरमा
जरया जराभ्याम् जराभि । जराये जरसे जराभ्याम् जराभ्य ।
जराया जरम जराभ्या जगम्य । जराया जरस जरयो जरमो
जराणाम् जरमाम् । जराया जरसि जरयो जरसो जरामु ।

ह्रस्वोऽम्भ्यार्थानाम् ॥ २१० ॥ अम्भ्यार्थाना द्विम्वराणा
श्रद्धासङ्गाना सम्बुद्धो ह्रस्वो भवति । हे अम्ब । हे अक्क । हे अह ।
हे अत्त । एवमादयोऽन्वार्था । अन्यत्र रम्भाशब्दवत् ।

न बहुस्वराणाम् ॥ २२० ॥ बहुस्वराणामम्भ्यार्थाना श्रद्धाम-
ज्ञाना ह्रस्वो न भवति सम्बुद्धौ मौ परे । हे अम्बाडे । हे अम्बाले । हे
अम्बिके । इत्यानागन्ता । इतरान्त स्त्रीलिङ्गो रचिशब्दः । रचि
रची रुचय । हे रचे हे रची हे रुचय । रचिम् रची । स्त्रीलिङ्गत्वा-
त्सम्य नत्वाभावः । रची । तृतीयेकवचनेऽपि तस्मान्नत्वाभावः ।
रच्या रचिम्याम् रचिभि । टवत्सु ।

ह्रस्वश्च डप्रति ॥ २२१ ॥ त्वाख्यावियुगौ स्थानिनो ह्रस्व-
श्च डवति परे नदीसङ्गा वा भवति । यत्र नदीसङ्गा तत्र ।

नद्या गे आसासाम् ॥ २२२ ॥ नदीसङ्गात्पराणि च-
न्ति वचनानि ऐ आम् आम् भवन्ति । यथासख्यम् । नदीस-
ङ्गाभागे मुनिशब्दवत् । रुच्ये रुच्ये रुचिम्याम् रचिम्य । रच्या
रचे रचिम्याम् रचिम्य । रच्या रचे रच्यो रचीनाम् । रच्या
म् रचो रच्यो रचिपु । एव बुद्धि वृद्धि कीर्ति कान्ति कृति युक्ति
श्रेणि पङ्क्ति प्रभृतयः । द्विशब्दस्य तु भेदः । त्यदादित्वात् अ आटे-

ञ आ प्रत्ययश्च । द्वे । हे द्वे । द्वे । द्वाभ्याम् । द्वाभ्याम् द्वाभ्य
म् । द्वयो । द्वयो ॥ त्रिशब्दस्य तु भेदः ।

त्रिचतुरोः स्त्रिया तिसृचतसृ विभक्तौ ॥ २२३ ॥
स्त्रिया वर्तमानयोस्त्रिचतसराश्रयो तिसृ चतसृ आदेशौ भवत
म्क्तौ परत । पुटि नेत्यरि प्राप्ते बाधकत्राचनार्थोऽय योगः ।

त्तौ रं स्वरे ॥ २२४ ॥ तौ तिसृ चतस्र आदेशौ र प्राहृ
त्तौ म्क्तौ स्वरे परे । तिस्र । हे तिस्र । तिस्र । तिस्रभि । ति
म्य । तिस्रम्य ।

न नामि दीर्घम् ॥ २२५ ॥ तौ तिसृ चतसृ आदे
स्त्रीत्वे न प्राप्तवत मनागामि परे । तिस्रणाम् । तिस्रुषु । इति इ
गन्त ॥ ईशारान् श्रीश्रिज्ञो नदीशब्दः ।

ईदृतां व्याख्यां नदी ॥ २२६ ॥ व्याख्यावीदृतां नदी
ज्ञौ भवत ॥

ईकारान्तात्सि ॥ २२७ ॥ नदीमङ्गवादीपारान्तात्
स्मिगेपमापद्यते ॥ नदीसज्ञादन्तग्रहणाधिक्यान्नग्यञीत्यादिना वि
तादीशारात्पर मिर्लोपमापद्यते । नदी नद्यो नद्य ॥

सजुहौ ह्रस्वः ॥ २२८ ॥ नद्या सजुद्धो ह्रस्वो भवति । हेन
हे नद्यो हे नद्यः ।

अम्शसोरादिलोपम् ॥ २२९ ॥ नदीसनकात्पर
अम्शसोरादिर्गेपमापद्यते । नदीम् नद्यौ नदी । नद्या नदीम्याम्
दीभि । ड्वत्सु । नद्या ऐ आसामामित्यान्त्य ॥ नद्ये नदीम्य
नदीम्य । नद्या नदीम्याम् नदीम्य । नद्या नद्यो नदीनाम् ।
न्याम् नद्यो नदीषु । एव गौरी गान्धारी वाणी भारती गायत्री ।
खित्री सरस्वती गोमती गोमिनी भामिनी कोष्ठी महिषी मही पृथ्वी
रभेयी प्रभृतयः ॥

श्लोकौ ।

मही मन्दाकिनी गौरी सखी भागीरथी नदी॥

पुरी नारी पुरन्त्री च सैरन्त्री सुरसुन्दरी ॥ १ ॥

भृगी वनचरी देवी शर्वरी वरवर्णिनी ॥

सिही हैमवती धानी धरिनीत्येवमादयः ॥ २ ॥

स्त्रीशब्दस्य तु भेदः । सौ ।

स्त्री नदीवत् ॥ २३० ॥ स्त्रीशब्दो नदीवद्भवति विभक्तो परत । स्त्रीशब्दस्य पृथक्नदीसज्ञाकरणं किमर्थं । ह्रस्वश्च डवति वा इति सूत्रोक्तविकल्पनिषेधार्थम् । स्त्री ।

स्त्री च ॥ २३१ ॥ स्त्रीशब्दो धातुवद्भवति विभक्तिस्वरे परे । स्त्रियौ स्त्रियः । हे स्त्रि हे स्त्रियाँ हे स्त्रियः । सन्बोधनेष्येत् ।

वाम्नासोः ॥ २३२ ॥ स्त्रीशब्दो वा धातुवद्भवति अमृशसो परत । स्त्रीम् स्त्रियम् स्त्रियौ स्त्री स्त्रियः । स्त्रिया स्त्रीम्याम् स्त्रीभिः । स्त्रिये स्त्रीम्याम् स्त्रीम्यः । स्त्रिया स्त्रीम्याम् स्त्रीम्यः । स्त्रिया स्त्रियौ स्त्रीणाम् । स्त्रिया स्त्रियौ स्त्रीषु ॥ स्त्रीशब्दस्य तु भेदः । स्त्री । ईदूतोरियुवौ स्वरे इति स्वरादात्रियादेशः । स्त्रियौ स्त्रियः । अनित्यनदीत्वात्सनुद्धौ ह्रस्वो नास्ति । हे स्त्री हे स्त्रियौ हे स्त्रियः । स्त्रियम् स्त्रियौ स्त्रियः । स्त्रिया स्त्रीम्याम् स्त्रीभिः । डवत्सु । नद्या ऐ आसासाम् । पश्चादीदूतोरियुवो स्वरे । नदीपक्षे ऐ आसादयः । स्त्रियै स्त्रिये स्त्रीम्याम् स्त्रीम्यः । स्त्रिया स्त्रियः स्त्रीम्याम् स्त्रीम्यः । स्त्रिया स्त्रियः स्त्रियोः । आमि ।

ख्याख्याचियुवौ वामि ॥ २३३ ॥ ख्याख्याचियुवस्थानिनो आमि परे वा नदीसज्ञौ भवतः । सिद्धे मत्वारभो नियमाय । किं नदीवत्कार्यं । आमि च नु इति नुरागमः । अन्यत्र “ ईदूतोरियुवौ स्वरे ” इत्यु । उन् । स्त्रीणाम् स्त्रियाम् । स्त्रियाम् स्त्रियि स्त्रियो स्त्रीषु ॥ लक्ष्मीशब्दस्य तु भेदः । लक्ष् दर्शनाङ्गनयोः ।

लक्ष्मेरीमोऽन्तश्च ॥ २३४ ॥ लक्षधातोरीप्रत्ययो भवति
मोऽतश्च ॥ ईकारोऽन्ते यस्य लिङ्गस्येति वचनात् ईकारान्तात्सिरिति
सेलोपो न भवति ।

श्लोक ।

अवीलक्ष्मीतरीतञ्जीहीधीश्रीणामुणादितः ।

अपि स्त्रीलिङ्गजातीना सिलोपो न कदाचन ॥ १ ॥

लक्ष्मी लक्ष्म्यो लक्ष्म्य । अन्यत्र नदीशब्दवत् । इति ईकारान्ता ॥
उकारान्त स्त्रीलिङ्गश्चञ्चुशब्द । स च रचिशब्दवत् । विशेषस्तु
उत ओत्वमवादेशश्च । चञ्चु चञ्चू चञ्चव । हे चञ्चो हे चञ्चू हे
चञ्चव । चञ्चुम् चञ्चू चञ्चू । चञ्चा चञ्चुम्याम् चञ्चुभि । ह्रस्वश्च ङ्वतीति
वा नदीवद्भावादौआसादय । पक्षे मानुशब्दवत् । चञ्चै चञ्चये चञ्चुम्याम्
चञ्चुम्य । चञ्चा चञ्चो चञ्चुम्याम् चञ्चुम्य । चञ्चा चञ्चो चञ्चो चञ्चू
नाम् । चञ्चाम् चञ्चौ चञ्चो चञ्चुषु । एव उट्ट तनु प्रियङ्गु स्नायु उर
करेणु वेनुप्रभृतय । इत्युकारान्ता ॥ उकारान्त स्त्रीलिङ्गो वधूश
ब्द । सौ । अनीकारान्तत्वात् ईकारान्तात्सिरिति मेलोपो न भवति ।
वधू वञ्चो वध्व । सनुद्धो ह्रस्व । हे वधु हे वध्वौ हे वध्व । अन्यत्र
नदीवत् ॥ एव अग्नू कच्छू यवागू चम् तण्डू कमण्डलू कट्टू कण्डू
रासूप्रभृतय । भ्रूशब्दस्य तु भेद । सौ । भ्रू ।

भूर्धातुवत् ॥ २३५ ॥ भ्रूशब्दो धातुवद्भवति विभक्तिम्बरे
परे । भ्रुमौ भ्रुव । सम्बोधनेऽप्यनित्यनदीत्वात् मनुद्धौ ह्रस्वो नास्ति ।
अन्यत्र नदीवत् । हे भ्रू हे भ्रुवौ हे भ्रुव । भ्रुवम् भ्रुवौ भ्रुव ।
भ्रुवा भ्रूम्याम् भ्रुभि । भ्रुवे भ्रुवै भ्रूम्याम् भ्रुम्य । भ्रुवा भ्रुव भ्रू-
म्याम् भ्रुम्य । भ्रुवा भ्रुव भ्रुवो भ्रुणाम् भ्रुवाम् । भ्रुवि भ्रुवाम् भ्रुवो
भ्रुषु ॥ इत्युकारान्ता ॥ ऋकारान्त स्त्रीलिङ्गो मातृशब्द । माता
मातरौ मातर । हे मात हे मातरौ हे मातर । मातरम् मातरौ मातृ ।
स्त्रीलिङ्गत्वात्सम्य नत्वाभाव । इत्यादि । अन्यत्र पितृशब्दवत् । एव दु-

हितृ ननान्दप्रभृतय । स्वस्त्रादीना च पूर्ववत् । स्वस्त्रादय केः
श्लोकः ।

स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुद्धिता तथा ।

याता मातेति सप्तैते स्वस्त्रादिप्त्रव्यगीपत ॥ १ ॥

शसादे मातृशब्दवत् । इति ऋकारान्ता ॥ ऋकार लृकार ऌकार
एकारान्ता अप्रसिद्धा । ऐकारान्त स्त्रीलिङ्गो मुरैशब्द । स च रैशब्दव
त् । मुरा मुरायौ मुराय । सम्बोधनेपि तद्वत् । मुरायम् मुरायो मुरा-
य । मुराया मुराभ्याम् मुराभि । मुराये मुराभ्याम् मुराभ्य । मुराय
मुराभ्याम् मुराभ्य । मुराय मुरायो मुरायाम् । मुरायि मुरायो
मुरासु । इत्यैकारान्ता । ओकारान्त स्त्रीलिङ्गो गोशब्द । स च पूर्ववत् ।
औकारान्त स्त्रीलिङ्गो नोशब्द । स च ग्लौशब्दवत् । इत्यौकारान्ता ।
इति स्वरान्ता स्त्रीलिङ्गा ।

अथ स्वरान्ता नपुसकलिङ्गा उच्यन्ते ।

अकारान्तो नपुसकलिङ्ग कुल्शब्द । सौ ।

अकारादसन्बुद्धौ मुश्च ॥ २३६ ॥ अकारान्ता नपुसकलि-
ङ्गात्परयो स्वमोलेपो भवति मुरागमश्चाम्बुद्धौ । कुल् ।

औरीम् ॥ २३७ ॥ नपुसकलिङ्गात्पर औरीमापद्यते । कुले ।

जशशसौ नपुसके ॥ २३८ ॥ जशशसौ नपुसकलिङ्गे
घुदमज्ञौ भवत ।

जशशसोः शिः ॥ २३९ ॥ सर्वनपुसकलिङ्गात्परयोर्जशशसो
शिर्भवति । शकार सर्वादेशार्थ ।

घुदस्वरान्दुटि नुः ॥ २४० ॥ दुट पूर्वात्स्वरात्परो नपुसक-
लिङ्गे घुटि परे मुरागमो भवति । घुटि चासन्बुद्धौ इति दीर्घ । कुलानि ।
हे कुल हे कुले हे कुलानि । पुनरपि । कुल्म् कुले कुलानि । कुत्रेन
कुलाभ्याम् कुले । अत पर पुरपशब्दवत् ॥ एव दान धन धान्य
मित्र वस्त्र वसन वेदन नयन पुष्प पाप सुख दुःखादय । सर्वनाम्

प्रथमाद्वितीययो कुलशब्दवत् । अन्यत्र । पुल्लिङ्गवत् । सर्वम् सर्वे स
र्वाणि । पुनरपि । अन्यत्र पुल्लिङ्गवत् । अन्यशब्दस्य तु भेदः ।

अन्यादेस्तु तुः ॥ २४१ ॥ अन्यादेर्नपुमकलिङ्गात्परयो स्य-
मोर्लोपो भवति तुरागमश्च । द्वितीयस्तुशब्दः निर्मर्षम् । अमन्बुद्ध-
धिकारनिवृत्त्यर्थम् ।

घा विरामे ॥ २४२ ॥ विरामे ध्रुवा त्रितीयो वा भवति । अ-
न्यन् अन्यद् अन्ये अन्यानि । हे अन्यद् हे अन्यत् हे अन्ये हे अ-
न्यानि । पुनरपि । अन्यन् अन्यद् अन्ये अन्यानि ॥ शेषः पुनः । एवमे-
कतर वर्जयित्वा अन्यतरप्रभृतयः ।

नैकतरस्य ॥ २४३ ॥ एकतरशब्दस्य नपुमकलिङ्गे तुरागमो
न भवति । एकतरम् एकतरे एकतराणि । हे एकतर हे एकतरे हे
एकतराणि । पुनरपि । अन्यत्र सर्वशब्दवत् । इत्यकारात्ता । आकारान्तो
नपुमकलिङ्गः सोमपाशब्दः ।

स्वरो ह्रस्वो नपुंसके ॥ २४४ ॥ नपुमकलिङ्गे वर्तमानः स्वरो
ह्रस्वो भवति । सोमपम् सोमपे सोमपानि । हे सोमप हे सोमपे हे
सोमपानि । पुनरपि । सोमप सोमपे सोमपानि । शेषः पुल्लिङ्गवत् । इत्या-
कारान्ता । इकारान्तो नपुमकलिङ्गो वारिशब्दः । सौ ।

नपुंसकात्स्यमोर्लोपो न च नदुक्तः ॥ २४५ ॥ नपुंसका-
त्परयो स्यमोर्लोपो भवति तदुक्तं कार्यं न भवति । वारिः ।

नामिनः स्वरे ॥ २४६ ॥ नाम्यन्तान्नपुमकलिङ्गात् तुरागमो
भवति स्वरे परे । औरीमिति ईत्वणत्वञ्च । वारिणी । जसि पूर्ववत् ।
तुरागमः । सामान्यविशेषयोर्विशेषो विविर्बलवान् इति न्यायात् । उक्तञ्च ।

१ परं च भणप्रवृत्त्या ह्रस्वस्यापि ह्रस्वः । काण्डः कुञ्जे काण्णभूतः कुल-
मित्यत्र नपुंसक इति त्रिपदादानात् भवति । युगवरत्राय युगवरत्रार्थमित्यत्रा-
सिद्धः पद्विरहमन्तरङ्गे इति न भवति ॥

श्लोकः ।

सामान्यशास्त्रतो नून विशेषो बल्बान् भवेत् ।

परेण पूर्वजाधो वा प्रायगो दृश्यतामिह ॥ १ ॥

धुद् स्वराद्धुटि नु इत्यनेन सूत्रेण नुरागमो भवतीत्यर्थ ॥

इन् हन् पूषार्थम्णां शौ च ॥ २४७ ॥ इन् हन् पूषन्

अर्यमन् इत्येतेषामुपधाया दीर्घो भवति नपुसकलिङ्गे जज्ञासोरादेशे शौ चामम्बुद्धौ सौ च परे । वारीणि ।

नाम्यन्तचतुरा चां ॥ २४८ ॥ नाम्यन्तस्य नपुमकलिङ्ग-
म्य चत्वाद्शब्दस्य च यदुक्त कार्यं तदुक्त वा भवति । सम्बुद्धौ
परे । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षण न याति इति न्यायात् । हे वारि
हे वारे हे वारिणी हे वारीणि । पुनरपि वारि वारिणी वारीणि ।
वारिणा वारिभ्याम् वारिभिः । वारिणे वारिभ्याम् वारिभ्यः । वारिण
इत्यादि । आमि । नामिन स्वरे प्राप्ते सति सामान्यविशेषयोर्विशेषो वि-
धिर्नान्नात् इति न्यायात् । आमि च नुरिति नुरागमो भवति । दीर्घमामि
सनौ । वारीणाम् । वारिणि वारिणो वारिषु ॥ अस्थि दधि सक्थि
अस्तिशब्दानां प्रथमाद्वितीययोर्वारिशब्दवत् । अस्थि अस्थिनी अ-
स्थिनि । पुनरपि अस्थि अस्थिनी अस्थिनि । टादौ—

अस्थिदधिसक्थ्यक्षणांमनन्तष्टादौ ॥ २४९ ॥ न-
पुसकलिङ्गानामस्थ्यादीनामन्तोऽन् भवति टादौ स्वरे परे ।

अवमसंयोगादनोऽलोपोऽल्लुप्तवच्च पूर्वविधौ २५०
अवमसयोगात्परम्य अनोऽकारम्य लोपो भवति अघुटि स्वरे परे
सचालुमपद्भवति पूर्वस्य वर्णम्य विधौ कर्त्तव्ये । अस्त्रा अस्थिभ्याम्
अस्थिभिः । अस्त्रे अस्थिभ्याम् अस्थिभ्यः । अस्त्र अस्थिभ्याम् अस्थि
भ्यः । अस्त्र अस्त्रो अस्त्राम् ।

१ तदुक्तं च कार्यं किं हेवारे इत्यत्र 'सबुद्धौ च' इति सूत्रेण एव विकल्पेन
भवति ॥ २ संयोगाद्घुट इति सस्य लोपो भवति तस्मात्वारणात् अन्तमपदिति
वचनं ।

ईडयोर्वा ॥ २५१ ॥ आत्मयोगात्तरम्य अनेऽशरम्य
 लोपो भवति वाईडयो नपुमस्त्रिद्वे शौरागोऽशे ईकारे ममभ्येकवचने
 परत स चाऽप्रवद्भवति पूर्वम्य गर्णम्य त्रिषी कर्त्तव्ये । अग्नि अम्पनि
 अम्भो आम्बापु । एव द्विषि सत्त्रिषि अशिशब्दा । शुनिशब्द-
 म्य प्रामाद्विर्नाययोर्वाशिशब्दवत् । शुनि शुनिनी शुनीनि । मन्मुक्ता
 वविशेष । पुनरपि शुनि शुनिनी शुनीनि ।

टादौ भाषितपुम्कपुवद्या ॥ २५२ ॥ नाम्यन्त भाषित-
 पुम्क नपुमस्त्रिद्वे गदौ स्वरे वा पुनद्भाषि ।

श्लोकी ।

यन्निमित्तमुपादाय पुंसि लिङ्गे प्रवर्त्तते ।

धीवदृत्ता तद्वच म्यात्तडि भाषितपुंसकम् ॥ १ ॥

शुनि भूमिगतं तोय शुनिर्धारी पतिव्रता ।

शुचिर्धर्मपणे राजा ब्रह्मचारी मदा शुचिः ॥ २ ॥

शुच्या शुनिना शुचिम्या शुचिभि । शुचिने शुचये शुचिम्याम्
 शुचिम्य । इत्यादि ॥ द्विशब्दम्य तु भेद । तदशब्दत्वे औगीमिति ईत्वं च ।
 द्वे । द्वे द्वे । द्वे । द्वाभ्याम् । द्वाभ्याम् । द्वाभ्याम् । द्वयो । द्वयो ।
 त्रिशब्दम्य जशशमोर्वाशिशब्दवत् । त्रीणि । त्रीणि । त्रिभि । अन्य-
 च पुल्लिङ्गवत् । इति उकारान्ता । ईकारान्तो नपुंसकलिङ्गो आमणी-
 शब्द । तस्य स्वरो ह्रस्वो नपुमके इति ह्रस्वत्वे शुनिशब्दवत् ।
 टादौ भाषितपुम्क पुनद्भाषो भवति विचलेन । आमणि आमणिनी
 आमणीनि । पुनरपि आमणि आमणिनी आमणीनि । आमणिना । अ-
 नेनाक्षरयोस्त्वमयोगाद्द्वौ इति यत्वम् । आमण्या आमणिन्याम्
 आमणिभि । आमणिने आमणिन्याम् । आमणिभ्य । इत्यादि ।
 आमि नुरागम । धीर्धमामिसनो इति धीर् । आमणीनाम् ।

१ एक एव द्वि य नन्द त्रिषु लिङ्गेषु वचते । एवमेवार्थमाख्याति तद्विभाषित
 पुसक । अत्र । त्रिषु लिङ्गेषु वचत । एवमेवार्थमाख्याति तद्विभाषितपुसक ।
 इति पाठान्ति । उत्तरपद्यम्भादादक्षरसमय गमादीनो भाति ।

पुवद्भावे । ग्रामण्याम् । ग्रामणिनि । पुष्टिङ्गे । नियोटिराम् इति
 आम् । यत्पूर्ववत् । ग्रामण्याम् ग्रामणिनो ग्रामण्यो ग्रामणिपु । सम्बो-
 धने । नाम्यन्तनुग वा । हे ग्रामणिनी हे ग्रामणि हे ग्रामणीनि । एवमग्रणी
 सेनानी प्रभृतय ॥ इति ईकारान्ता । उकारान्तो नपुमकलिङ्गो वस्तु-
 शब्द । म च वारिशब्दवत् । वस्तु वस्तुनी वस्तूनि । सम्बोधने । हे
 वस्तु हे वस्तो हे वस्तुनी हे वस्तूनि । पुनरपि । टादौ स्वरे परे नित्य-
 नपुमक । आमि परे । आमि च नु । दीर्घमामि सनौ इति दीर्घ । वस्तूना ।
 वस्तूनि वस्तुनो वस्तुपु । मृदुशब्दम्य प्रथमाद्वितीययोर्वाग्शब्दवत् ।
 मृदु मृदुनी मृदूनि । पुनरपि । टादौ स्वरे परे भाषितपुष्क पुवद्भा
 इति विकल्पेन । पुवद्भाव शुचिवत् । मृदुना मृदुभ्या मृदुभि । इत्या-
 दि । एष षट् लघु गुरु प्रभृतय । इत्युकारान्ता । उकारान्तो नपु-
 सकलिङ्ग गल्पशब्द । तस्य स्वरो ङ्म्यो नपुसके इति ङ्म्वत्त्वे सेना
 नीशब्दवत् । म्वत्पु खलपुनी म्वत्पूनि । पुनरपि । टादौ भाषितपुष्क-
 मिति विकल्पेन यत्र पुवद्भाव । तत्र सेनानीशब्दवत् । खलपुना
 खलप्या गल्पभ्या गल्पभि । इत्यादि । एष सरलृ काण्डलु प्रभृतय ।
 इत्युकारान्ता । ऋकारान्तो नपुमकलिङ्ग कर्तृशब्द । तस्य प्रथमाद्वि-
 तीययोर्वाग्शब्दवत् । कर्तृ कर्तृणी कर्तृणि । पुनरपि । टादौ पुव-
 द्भावात्पुष्टिङ्गवत् । कर्त्रा कर्तृणा कर्तृभ्या कर्तृभि । कत्रे कर्तृणे कर्तृभ्या
 कर्तृभ्य । कर्तु कर्तृण कर्तृभ्या कर्तृभ्य । कर्तु कर्तृण कर्त्रो कर्तृणो ।
 आमि परे नुरामम । कर्तृणाम् । कर्तृणि कर्त्रो कर्त्रो कर्तृणो कर्तृ-
 पु । सम्बोधने । हे कर्तृ हे कर्तृ हे कर्तृणी हे कर्तृणि ॥ बहुक्रोष्ट
 शब्दस्य तु भेद । क्रोष्ट ऋत उत्सन्नुद्धौ इत्यादिना उर्भवति । शमि
 व्यञ्जने नपुसके च इति ऋत उकार । बहुक्रोष्ट बहुक्रोष्टुनी बहुक्रोष्ट-
 नि । पुनरपि । टादौ स्वरे भाषितपुष्क पुवद्भा इति विकल्पेन पुवद्भाव ।
 अथमेकत्रिकप ।

* टादौ स्वरे वा ॥२५३॥ क्रोष्टशब्दम्य ऋत उर्वा भवति

टादौ म्वरे परे । इति द्वितीयविकल्प । इति उभयविकल्पे त्रैरूप्य । बहुकोष्ठुना बहुकोष्ठा बहुकोष्ठा बहुकोष्ठुम्या बहुकोष्ठुमि । इत्यादि सम्बोधने । हे बहुकोष्ठु हे बहुकोष्ठो हे बहुकोष्ठुनी हेबहुकोष्ठुनि । इत्यादि । ऋकार लृकार लृकारान्ता एकारान्ताश्चाप्रसिद्धा ॥ ऐकारान्तो नपुस्रलिङ्गो अनिरैशब्द । तस्य ह्रस्वत्वे—

सन्ध्यक्षराणामिदुतो ऋस्वादेशे ॥ २५४ ॥ सन्ध्यक्षराणा ह्रस्वादेशे क्रियमाणे सति इदुतो भवत । तपरकरणमसन्देशार्थं । इति एकारैकारस्य च ह्रस्व इकार । ओकारौकारस्य ह्रस्व उकार । अतिरि । नामिन म्वरे इति नुरागम । अतिरिणी अनिरीणि । पुनरपि । टादौ म्वरे भाषितपुस्क पुनद्धा इति विकल्पेन पुवद्भाव । यत्र पुवद्भावस्तत्र सुरैशब्दवन् । अतिरिणा अतिराया । न्यञ्जनान्तौ प्रत्यये परे रैरिति आत्स्व कुत । एकदेशाविकृतमनन्यवत् इति न्यायात् । अतिराम्या अतिरामि । अतिरिणे अतिराये अतिरान्या अतिराम्य । इत्यादि । इति ऐकारान्ता । ओकारान्तो नपुमकलिङ्गश्चित्रगोशब्द । तत्र ओकारस्य ह्रस्व उकार । मृदुशब्दवन् । चित्रगु चित्रगुणी चित्रगूणि । पुनरपि । टादौ म्वरे भाषितपुस्क पुवद्भाव इति विकल्प । चित्रगुणा चित्रगवा इत्यादि । इति औकारान्ता । औकारान्तो नपुमकलिङ्गोऽतिनोशब्द । तत्रापि औकारस्य ह्रस्व उकार । तस्य प्रथमाद्वितीययोर्वारिशब्दवन् । अतिनु अतिनुनी अतिनूनि । पुनरपि । टादौ म्वरे भाषितपुस्क पुवद्भाव इति विकल्प । अतिनुना अतिनाया इत्यादि । इत्यौकारान्त ॥

इति स्वरान्ता नपुस्रलिङ्गा ।

अथ व्यञ्जनान्ता पुलिङ्गशब्दा यथाक्रमेणोच्यन्ते ।

कनर्गान्ता पुलिङ्गशब्दा अप्रसिद्धा । चकारान्त पुलिङ्ग सुवाचशब्द । सौ । व्यञ्जनाच्चेति सिलोप । टादेर्हस्य ग इत्यनुवर्तने ।

चवर्गदृगादीनां च ॥ २५५ ॥ चवर्गान्तस्य दृश इत्येवमादीना च गो भवति विरामे व्यञ्जनादौ च ।

* पदान्ते धुटा प्रथमः ॥ २५६ ॥ पदान्ते वर्तमानाना धुटा वर्णाना प्रथमो भवति । अघोपे प्रथम इत्यनुवर्तते ।

* वा विरामे ॥ २५७ ॥ विरामे धुटा प्रथमस्तृतीयो वा भवति । सुवाक् सुवाग् सुवाचौ सुवाच । एव मन्धुद्धौ । सुवाच सुवाचौ सुवाच । सुवाचा सुवाग्भ्या सुवाग्भि । सुवाचे सुवाग्भ्या सुवाग्भ्य । सुवाच सुवाग्भ्या सुवाग्भ्य । सुवाच सुवाचो सुवाचा । सुवाचि सुवाचो । सुपि । गत्व ।

अघोपे प्रथमः ॥ २५८ ॥ अघोपे परे धुटा प्रथमो भवति । इति कत्व । नामि ऋत्यादिना सस्य पत्व ।

कपयोगे क्षः ॥ २५९ ॥ ककारपकारयोर्योगेक्षो भवति । सुनाक्षु ।

कवर्गप्रथमः शपसेषु द्वितीयो वा ॥ २६० ॥ कवर्गप्रथमस्य द्वितीयो भवति शपसेषु परतो वा । सुवास्सु । प्रत्यञ्चशब्दस्य तु भेद । चवर्गदृगादीना चेत्यत्र चवर्गग्रहणत्रलादञ्च युञ् कुञ्चा प्रागेऽ गत्व ।

मनोरनुस्वारो धुटि ॥ २६१ ॥ अनन्त्ययोर्मकारनकारयोरनुस्वारो भवति धुटि परे ।

वर्गे चर्गान्तः ॥ २६२ ॥ अनुस्वारो वर्गे परे चर्गान्तो भवति ।

संयोगान्तस्य लोपः ॥ २६३ ॥ संयोगान्तस्य लोपो भवति विरामे व्यञ्जनादौ च । प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्च । प्रत्यञ्च प्रत्यञ्चौ ।

व्यञ्जनाद्गोऽनुपङ्गः ॥ २६४ ॥ धातुलिङ्गयोरन्त्याद्यञ्जनाद्य पूर्वो नकार सोऽनुपङ्गसज्ञो भवति । अघुट स्वरे लोपमित्यनुवर्तते । व्यञ्जने चैषा निरिति च ।

अनुपङ्गश्चाकुञ्चेत् ॥ २६५ ॥ कुञ्चेरिदनुबन्धवर्जितस्यानुपङ्गो लोपमापद्यने अघुट स्वरे व्यञ्जने च परे ।

अभेरलोपः पूर्वस्य च दीर्घ ॥ २६६ ॥ अभेरलोपो भ-
वति पूर्वस्य च दीर्घो भवति अनुदम्बगर्भे । प्रीति । प्रतीना प्रत्य
ग्न्या प्रत्यग्भि । इत्यादि । एत प्राश्नु सम्यच्च प्रभृतय । अनुद्येरिति
किं । कृद् कुम्भो कृद्य । कृद् कुम्भो कृद्य । कृद्या कृद्ग्न्या कृद्गिनि ।
मत्तम्या तु ।

डात् ॥ २६७ ॥ डात्परस्य सम्य पो भवति । कृद्गु इत्यादि । इद-
नुबन्धार्जनम्येति किं । सुम्भुशब्द । तसि गतिगामनयो । अन्
एव वर्जनादिनुबन्धाना भातूना नुरागमोऽर्जाति । सुपूर्व सुष्टु रन्ते
किप् । किप् सर्वापहारिलोप । कृत्तद्धितसमामाश्चेति लिङ्गसज्ञा । प्रथ
भस्वचन । सि । व्यजनाद्येति सेनाप । मनोरुम्भारो युटि इति नका-
रस्यानुम्भारे प्राप्ते सर्वापहारिलोपो लोपविधिर्बलानिति न्यायात् सयोगा
न्तस्य लोप इति नित्य सकारलोप म्वरे परे मनोरुम्भारो युटि इति
अनुम्भार । सुम्भु । महत्साहचर्याद्भातोऽर्जाते न म्यात् । सुम्भो सुम्भ ।
सुम्भ सुम्भो सुम्भ । सुम्भो सुम्भान्त्या सुम्भि । इत्यादि ।
सम्बोधनेऽपि तद्वत् ।

नाञ्जे. पूजाया ॥ २६८ ॥ पूजार्थे र्वासानस्य अञ्जेरनुपङ्ग-
स्य लोपो भवति अनुदम्बे स्वे व्यजने च परे । प्राङ् प्राञ्जा प्राञ्ज । हे प्राङ्
हे प्राञ्जा हे प्राञ्ज । प्राञ्ज प्राञ्जो प्राञ्ज । प्राञ्जा प्राङ्ग्न्याम् प्राङ्भि ।
इत्यादि । सुपि विशेष । डात्परस्य सम्य पो भवति । प्राङ्गु ।
अशु गतिपूजनयो । प्रपूर्वक प्राञ्जतीति किप् सर्वापहारिलोप । कृ
त्तद्धितसमामासाश्चेति लिङ्गसज्ञा । यत्र गत्यर्थस्तत्र अनुपङ्गश्चानुद्येत्
इत्यनुपङ्गलोप । यत्र पूजार्थस्तत्र नाञ्जे पूजायामिति अनुदम्बे स्वे व्यजने
अनुपङ्गलोपो न भवति । अदद्यञ्जगच्छस्य तु भेद । अशुगतिपूजनयो ।
अशु अदसपूर्व अमुमञ्जनीति किप् नेति किप् प्रत्यय । किपि सति ।

विष्णुवन्देऽयथाश्चान्त्यस्वरादेरुद्वयश्चतौ कौ ॥ २६९ ॥
विष्णुवन्देऽयथाश्चान्त्यस्वरादेरुद्वयश्चतौ विष्णुवन्देऽयथाश्चान्त्यस्वरादे-

शो भवति । इति सकारसहितस्य अकारस्य अद्रिः आदेश इवणो यत्व ।
अदद्यञ्च इति स्थिते सति ।

अदद्यञ्चो दस्य बहुल ॥ २७० ॥ अदद्यञ्चो टकारस्य ब-
हुल मकारो भवति मान् परस्य रस्य उत्व । अदमुयङ् अदमुयञ्चौ
अदमुयञ्च । एव सम्बुद्धो । अदमुयञ्च अदमुयञ्चौ ।

नोनो वः ॥ २७१ ॥ अदद्यञ् इत्येतस्य उतो वत्व न
भवति । अनुपङ्गश्चानुञ्चेत् इति नलोप । अञ्चैरलोप पूर्वस्य च दीर्घ
इति अकारलोप पूर्वस्य च दीर्घो भवति । अदमुईच । अदमुईचा ।
अनुपङ्गश्चानुञ्चेत् नलोप । चवर्गद्विगादीना च गत्व । अदमुयग्न्या
अदमुयग्नि । पूर्ववत् अनुपङ्गलोपो गत्व च । अणोपे प्रथम । क् ।
नामिकरेत्यादिना पत्व । अदमुयक्षु । अमुद्यङ् अमुद्यञ्चो अमुद्यञ्च ।
अमुद्यञ्च अमुद्यञ्चौ अमुद्रीच । अमुद्रीचा अमुद्यग्न्या अमुद्यग्नि ।
अमुद्यक्षु ॥ अमुमुयङ् अमुमुयञ्चौ अमुमुयञ्च । अमुमुयञ्च अमुमुयञ्चौ
अमुमुईच । अमुमुईचा अमुमुयग्न्या अमुमुयग्नि । अमुमुयक्षु ।
अदद्यङ् अदद्यञ्चौ अदद्यञ्च । अदद्यञ्च अदद्यञ्चौ अदद्रीच ।
अदद्रीचा अदद्यग्न्या अदद्यग्नि । अदद्यक्षु ॥

श्लोकः ।

परतः केचिदिच्छन्ति केचिदिच्छन्ति पूर्वतः ।

उभयोः केचिदिच्छन्ति केचिन्नेच्छन्ति चोभयोः ॥१॥

उदञ्चशब्दस्य तु भेदः । उदङ् उदञ्चौ उदञ्च । उदञ्च उद-
ञ्चौ । शसादौ ।

उदङ् उदीचिः ॥२७२॥ उदङ् उदीचिर्भवति अघुट् स्वर-
रादौ । उदीच । उदीचा उदग्न्या उदग्नि । इत्यादि । तिर्यङ्
शब्दस्य तु भेदः । तिर्यङ् तिर्यञ्चौ तिर्यञ्च । तिर्यञ्च तिर्यञ्चौ । शसादौ-

तिर्यङ् तिरश्चि ॥ २७३ ॥ तिर्यङ्शब्दः तिरश्चिर्भवति
अघुट् स्वररादौ । तिरश्च । तिरश्चा तिर्यग्न्या तिर्यग्नि । इत्यादि ।

उकारान्त पुलिङ्ग प्राच्छब्द । मौ । निगमे व्यञ्जनादिष्वितिर्गते ।

हसपठान्तेजादीना डः ॥ २७४ ॥ हसपठान्ताना य-
जादीना च डो भवति विरामे व्यञ्जनादौ च । प्राट् प्राड् द्विर्भाव स्वर-
परश्चकार । प्राच्छौ प्राच्छ । मन्वोधनेऽपि तद्वत् । प्राच्छ प्राच्छौ
प्राच्छ । प्राच्छा प्राड्म्या प्राड्मि । इत्यादि । इति छकारान्ता ।
नकारान्त पुलिङ्गो युञ्शब्द ।

युजेरममासे नुर्घुटि ॥ २७५ ॥ युञ्शब्दस्य असमामे
नुरागमो भवति घुटिपरे ।

आगम उदनुबन्धः स्वरादन्त्यात्परः ॥ २७६ ॥ उद-
नुबन्ध आगमोऽन्त्यात्स्वरात्परो भवति । मित्रवदागम । अथवा प्रकृ-
तिप्रत्यययोरनुपधाती आगम उच्यते । शत्रुवदादेश । युङ् युञ्जौ
युञ्ज । मन्वोधनेपि तद्वत् । युञ्ज युञ्जौ युज । युजा युग्म्या युग्मि
इत्यादि ॥ अश्वयुजादीना समासत्वान्नुरागमो नास्ति । अश्वयुग् अश्व-
युक् अश्वयुजौ अश्वयुज । सन्वोधनेपि तद्वत् । इत्यादि एव ऋत्विज्
गुणभान् प्रभृतय । साधुमञ्ज शब्दस्य तु भेद ।

सयोगादेर्घुट ॥ २७७ ॥ सयोगादेर्घुटो लोपो भवति विरामे
व्यञ्जनादौ च । व्यञ्जनाच्च सिनेपश्चवर्गहगादीना च गकारककारौ ।
साधुमञ् साधुमग् ।

* धुटां तृतीय ॥ २७८ ॥ धुग तृतीयो भवति घोषवति सा
माये इति सम्य तृतीयत्वे प्राप्ते लृणतवर्गलसादन्त्या इति न्याया-
त् । मकारस्य ढकार । तवर्गश्चटवर्गयोगे चटवर्गौ इति ढकारस्य ज-
कार साधुमञ्जौ इत्यादि । देवेञ्शब्दस्य तु भेद । सौ । हसपठान्ते
इत्यादिना इत्व । देवेट् देवेञ् देवेजौ देवेज । सन्वोधनेपि तद्वत् । देवेजम्
देवेजौ देवेज । देवेजा देवेड्म्या देवेड्मि ।

दात् सुसादिर्वा ॥ २७९ ॥ टकारात्पर सुसादिर्वा भवति ।
तेन देवेट्सु देवेट्सु । एवसम्प्राज्ञप्रभृतय । अन्नटवर्गान्ता अप्रसिद्धा ।

तकारान्त पुल्लिङ्गो मरत्शब्द । मरत् मरुद् मरुतौ मरत । सञ्चो-
धनेऽपि तद्धत् । मरुत मरतो मरुत । मरना । धुटा तृतीय इत्यनेन
दत्त्वे मरुद्म्यामित्यादि । उदनुबन्धस्य भवन्तशब्दस्य तु भेद ।
दीर्घमामि सनो इति वर्तते ।

अन्त्वसन्तस्य चाधातोस्सौ ॥२८०॥ अन्तु अस इ-
त्येवमन्तस्य धातोरस्य दीर्घो भवति सौ अमम्बुद्धौ । लिङ्गान्तन-
कारस्य इति नकारस्य लोपे प्राप्ते ।

नसयोगान्तावल्लसवच्च पूर्वविधौ ॥२८१॥ नकारस-
योगान्तो लुमावप्युसवद्भवत् पूर्वविधौ दीर्घादिके कर्त्तव्ये । नका-
रग्रहण राजन्शब्दार्थम् । भवान् भवन्तौ भवन्त ।

भवतो वादेस्त्वं सम्बुद्धौ ॥ २८२ ॥ उदनुबन्धस्य भ-
वन्तशब्दस्य वादेस्त्व भवति वा सम्बुद्धौ । हे भो । सन्निपातलक्षण
विधिरनिमित्त तद्विघातस्य । योयमाश्रित्य समुत्पन्न स त प्रति सन्निपात ।
हे भवन् हे भवन्तो हे भवन्त । भवन्त भवन्तौ भवत । भवता
भवद्भ्या भवद्भि । इत्यादि । एव भगवन्त् अघवन्त् शब्दौ । सम्बुद्धि
विना गोमन्त् धनवन्त् यावन्त् तावन्त् एतावन्त् इयन्त् कियन्त् प्र-
भृतय । एते शब्दा केन प्रकारेण भिन्ना । भग ज्ञान भगमस्यास्तीति
भगवान् । अप पापमस्यास्तीति अपवान् । गावोऽस्य सन्तीति गोमान् ।
धनमस्यास्तीति धनवान् । तदस्यास्तीति मत्वत्विन् इति वन्तुप्रत्यय ।
यत्तदेतेभ्यो डावन्तुः ॥२८३॥ यद् तद् एतद् इत्येते-
भ्य परत डावन्तु प्रत्ययो भवति परिमाणेऽथे । डकार ।

डानुबन्धेऽन्त्यस्वराटेलोपः ॥ २८४ ॥ डकार इति अ-
न्त्यस्वराटेलोपार्थ । उकार उच्चारणार्थ । यत्परिमाणस्य यावान् । त-
त्परिमाणस्य तावान् । एतत्परिमाणस्य एतावान् ।

१ यं सपुद्ग सरारमाश्रित्योत्पन्न स उकारस्त सपुद्गे सकार प्रति सन्नि-
पात अय सन्निपातलक्षणविधि । तद्विघातस्य सम्बुद्धिसिलोपस्य अनिमित्तं हेतुन
भवतीत्यर्थ । चाम्प्रकारिति सूत्राद्वा इति यत्तत ॥

इदमो डियन्तु ॥२८५॥ इदम परो डियन्तु प्रत्ययो भवति परिमाणेऽथे । डकारउकारौ पूर्ववत् । इट परिमाणमस्य इयान् ।

किमो डियन्तुः ॥२८६॥ किम शब्दात्परो डियन्तु प्रत्ययो भवति परिमाणेऽथे । डकारउकारौ पूर्ववत् । किम्परिमाणमस्य कियान् पूर्वमन्त्यस्वरादेशेऽपि कृत्वा पश्चादेकेशविकृतमनन्यवदिति न्यायात् । तत्रेदमिरिति इ आदेशः । इवर्णावर्णयोर्लोप इत्यादिना इवारलोपः । अनेन प्रकारेण सिद्धा भवन्ति । नीतम् । भगवान् भगवन्तौ भगवन् । भगवन्त भगवन्तौ भगवत । भगवता भगवद्भ्या भगवद्भिः । सुपि । भगवत्सु । एव सर्वत्र । मन्वोऽपने ।

भगवदघवतोश्च ॥२८७॥ भगवदघवतोश्च वादेरवयवस्य उत्व वा भवति सम्बुद्धो सो परे । एव सम्बुद्धि विना गोमन्त् वनवन्त् यावन्त् तावन्त् एतावन्त् इयन्त् कियन्त् प्रभृतयः । यत्प्रमाणमस्य यावन्त् । हे भगो हे भगवन् । हे अघो हे अघवन् । अन्यत्र हे गोमन् । हे धनवन् । हे यावन् । हे तावन् । हे एतावन् । हे इयन् । हे कियन् । शन्तृडन्तकिवन्ताना धातुत्व न त्यजति । शन्तृडन्तम्य किवन्ताना च । भवन्त्शब्दम्य वातुत्वात् सो दीपो न भवति । भवन् भवन्तो भवन्तः । इत्यादि । एव पचन् पठन् प्रभृतयः । षट्शब्दम्य तु भेदः । युजेरसमासे नुर्घुटि इत्यनुवर्त्तते ।

अभ्यस्तादन्तिरनकारः ॥ २८८ ॥ अभ्यस्तात्परोऽन्तिरनकारो भवति घुटि परे । षट् षट् षट् षट् षट् । इत्यादि । एव लघन्त् जक्षन्त् जाग्रन्त् प्रभृतयः । महत्शब्दम्य तु भेदः । दीर्घमामि सनौ घुटि चासम्बुद्धौ इति वर्त्तते ।

सान्तमहतोनांपथाया ॥ २८९ ॥ सान्त् महन्त् इत्येतयोर्नकारम्योपथाया दीपो भवति असम्बुद्धो घुटि परे । महान् म-

हान्तौ महान्त । हे महन् हे महान्तौ हे महान्त । महान्त महान्तो मह-
 हत । महता महत्त्या महद्भि इत्यादि ॥ इति तकारान्ता ॥ वकारान्तो-
 ऽगिमय् शब्द । अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथौ अग्निमथ । सन्बोधनेऽ
 पि तद्वत् । अग्निमथ अग्निमथौ अग्निमथ । अग्निमथा अग्निमत्त्या अग्निमद्भि
 इत्यादि ॥ इति थकारान्त ॥ टकारान्त पुल्लिङ्गस्तत्वमिद्शब्द । तत्व-
 वित् तत्वमिद् तत्वविमै तत्वविट । इत्यादि । द्विपाद्शब्दस्य तु भेद ।
 द्विपात् द्विपाद् द्विपादो द्विपाट । सन्बोधनेऽपि तद्वत् । द्विपाट द्विपाटौ ।
 सशादौ ।

पात्पद समासान्तः ॥ २०० ॥ समासान्त पाच्छब्द प-
 दमापद्यते अघुटि न्वरे व्यञ्जने च परे । द्विपद । द्विपटा द्विपाञ्चामि
 त्यादि । एव चतुष्पाद् व्याघ्रपाट प्रभृतय । त्यद्शब्दस्य तु भेद । सौ ।

तस्य च ॥ २०१ ॥ तस्य त्यदाग्नीना तकारस्य सकारो भवति
 सो परे । स्य त्यो त्ये । अन्यत्र सर्वशब्दवत् । एव यन् तद् शब्दौ ।
 य यौ ये । एप एतो एने इत्यादि । स तौ ते इत्यादि ।

एतस्य चान्वादेशे द्वितीयायां चैनः ॥ २०२ ॥ ए-
 तस्य इडमश्च टैमोद्धृतीयाया च एनादेशो भवति कथितम्यानुकथन
 विषये । एन एनौ एनान् । एनेन एनयो । इति दकारान्ता ॥ धकारान्त
 पुल्लिङ्गस्तत्वमुष्शब्द । विरामव्यञ्जनान्त्विति वर्त्तते ।

हचतुर्थान्तस्य धातोस्त्वृतीयादेरादि चतुर्थत्वम-
 कृतवत् ॥ २०३ ॥ हचतुर्थान्तस्य तृतीयादेर्धातोर्गादि चतुर्थत्व
 भवति विरामे व्यञ्जनाद्धौ च सञ्चाकृतवत् । तत्वभुत् तत्वभुद् तत्वभु-
 थौ तत्वभुथ । सन्बोधनेऽपि तद्वत् । तत्वभुथा तत्वभुत्त्या तत्वभुद्भि
 इत्यादि । इति वकारान्ता ॥ नकाराऽन्त पुल्लिङ्ग राजन शब्द । घुटि च ।

मम्बुदागिति दीर्घ । त्रिद्वान्तनसारम्येति नकारलोप । राजा राजानौ
राजान ।

न मम्बुदौ ॥ २०४ ॥ त्रिद्वान्तनसारम्य लोपो न भवति
मम्बुदौ । हे राजन् । राजान राजानौ (अधुदस्वरे अवममयोगादनो
इत्यादिना लोप)

तवर्गश्चटवर्गयोगे चटवर्गो ॥ २०५ ॥ अनन्तरावर्ग-
श्चटवर्गयोगे चटवर्गो प्राप्नोति आन्तरम्यात् । राज्ञ । राजा ।
व्यञ्जनान्ते नलोप । अकारो दीर्घ घोषवतीति दीर्घे प्राप्ते नसयो
गान्तावृत्तवच्च पूर्वविभो इति तस्यारोऽनुसक्त्याति । राजम्या राजभि ।
राज्ञे राजम्या राजम्य । डौ । ईड्योवेति अलोपो वा भवति । राक्षि
राजनि गतो राजसु । एव तक्षन् मूर्षन् प्रभृतय । आत्मन्शब्दस्य
तु भेद । आत्मा आत्मानां आत्मान । हे आत्मन् इत्यादि । आत्मान
आत्मानौ । अधुदस्वरे । अवममयोगादिनि प्रतिषेधादनोऽलोपो नास्ति ।
आत्मन । आत्मना । इत्यादि । एव सुपर्वन् सुशर्मन् ब्रह्मन् वृत्तवर्मन्
प्रभृतय ॥ करिन् शब्दस्य तु भेद । सौ । इन्हन् इत्यादिना दीर्घे ।
करी करिणौ करिण । हे करिन् इत्यादि । एव षण्डिन् हस्मिन् गोमन्
तपस्विन् प्रभृतय ॥ वृत्रहन् शब्दस्य तु भेद ॥ वृत्रहा वृत्रहणौ
वृत्रहण । हे वृत्रहन् । वृत्रहण वृत्रहणो । अधुदस्वरे लोपे कृते ।
इन्हन् इत्यादिना दीर्घे । असादेव हन उपधाया सावेव दीर्घे
किपि न दीर्घ ॥

हनेर्दोषरूपधालोपे ॥ २०६ ॥ हनेरुपधाया लोपे कृते हे स्थाने
निर्भवति । धत्वे नस्य णत्वाभाव । वृत्रघ्न । वृत्रघ्ना वृत्रहन्या वृत्रहभि
इत्यादि । एव ब्रह्महन् भ्रूणहन् ऋणहन् एते शब्दा । पूषन् शब्द
स्य तु भेद । सौ दीर्घ । पूषा पूषणौ पूषण । हे पूषन् । पूषण पूषणौ ।

हन्मासदोषपृषा शसादौ स्वरे वा ॥ २०७ ॥ हन्
मास दोष पूषन् इत्येतेषा उपधाया उत्तरस्य लोपो वा भवति । पूष ।

पूष्णा पूषभ्या पृषभि । इत्यादि । एव अर्यमन् शब्द । अर्वन्शब्द-
स्य तु भेद । सौ ।

अर्वन्नर्वन्तिरसावनम् ॥ २९८ ॥ अर्वाशब्दोऽर्वा निर्भवति
असावनञ् परश्चेति । अर्वा अर्वन्तो अर्वन्त । हे अर्वन् हे अर्वन्तो
हे अर्वन्त । अर्वन्तम् अर्वन्तो अर्वन्त । अर्वता अर्वन्ध्याम् अर्वन्धि ।
इत्यादि । नञ्परश्चेत् आत्मन्शब्दवत् । अनर्वा अनर्वाणो अनर्वाण ।
इत्यादि । श्वन् शब्दस्य तु भेद । सौ । श्वा श्वानो श्वान । हे श्वन् ।
श्वान श्वानौ । अघुट्स्वराद्यौ सेट्स्वस्याप्यनुवर्तते ।

श्वयुवमपोना च ॥ २९९ ॥ श्वन् युवन् मयवन् एषा
वशब्दस्योत्व भवति अघुट् स्वरे परे । शुन । श्वना श्वभ्या श्रभि ।
इत्यादि । एव युवन्शब्द । युवा । युवानौ युवान । हे युवन् । यु-
वान युवानो यून् । यूना युवभ्या युवभि । इत्यादि ॥ मयवन्शब्द-
स्य तु भेद । सौ । अर्वन्निरित्यनुवर्तते ।

सौ च मघवान्मघवा वा ॥ ३०० ॥ विभक्तौ सौ च
परे मयवन् शब्दो मयवन्त् भवति वा ॥ अन्त्वसन्तस्येति ढीधे प्राप्ते नि-
पातनादीर्घे । मयवान् मघवन्तौ मयवन्त । सजोधनेऽपि तद्वत् । मयवन्त
मघवन्तौ मघवन । मयवता मघवन्ध्या मघवन्धि । इत्यादि । पक्षे । मघ
वा मयवानौ मयवान । मघवान मघवाना मघोन । मपोना मयवभ्या
मयवभि । इत्यादि । श्वानमाचष्टे । तत्करोति तदाचष्टे इन् । इनि
लिङ्गस्यानेकाक्षरस्येत्यादिना अन्त्यम्बरादेलेपे प्राप्ते ।

न शुन' ॥ ३०१ ॥ श्वन् इत्येतस्य अन्त्यम्बरादेलेपो न
भवति इनि परे । श्वानयति । मयवानमाचष्टे मघवयति ।

स्थूलदूरयुवक्षिप्रक्षुद्राणामन्तस्थादेर्लोपो गुणश्च
नामिनाम् ॥ ३०२ ॥ स्थूलदूरयुवक्षिप्रक्षुद्र इत्येतेषामन्तस्थादेर्लो-
पो भवति नामिना गुणश्च इनि परे । स्थूष्माचष्टे स्थवयति । दूरमा-
चष्टे दवयति । युवानमाचष्टे ययति । क्षिप्रमाचष्टे क्षेपयति । क्षुद्र-

सम्बुद्धापिति दीर्घ । लिङ्गान्तनकारस्येति नकारलोप । राजा राजानौ
राजान ।

न सम्बुद्धौ ॥ २०४ ॥ लिङ्गान्तनकारस्य लोपो न भवति
सम्बुद्धौ । हे राजन् । राजान राजानौ (अघुट्स्वरे अवमसयोगादनो
इत्यादिना लोप)

तवर्गश्चटवर्गयोगे चटवर्गो ॥ २०५ ॥ अनत्यस्तवर्ग-
श्चटवर्गयोगे चटवर्गो प्राप्नोति आन्तरतम्यात् । राज्ञ । राज्ञा ।
व्यञ्जनादा नगोप । अकारो दीर्घो घोषवतीति दीर्घे प्राप्ते नस्यो
गान्तावदुसवच्च पूर्वविधौ इति नकारो लुप्तवद्भवति । राजम्या राजभि ।
राज्ञे राजभ्या राजभ्य । औ । ईड्योवेति अलोपो वा भवति । राज्ञि
राजनि राज्ञो राजसु । एव तक्षन् भूर्मन् प्रभृतय । आत्मनशब्दस्य
तु भेद । आमा आत्मानो आत्मान । हे आत्मन् इत्यादि । आत्मान
आत्मानौ । अघुट्स्वरे । अवमसयोगादिति प्रतिषेधादनोऽलोपो नास्ति ।
आत्मन । आत्मना । इत्यादि । एव सुपर्वन् सुगर्मन् ब्रह्मन् कृतवर्मन्
प्रभृतय ॥ ऋरिन् शब्दस्य तु भेद । सौ । इन्हन् इत्यादिना दीर्घ ।
करी ऋरिणो ऋरिण । हे ऋरिन् इत्यादि । एव दण्डिन हस्तिन् गोमन्
तपस्विन् प्रभृतय ॥ वृत्रहन् शब्दस्य तु भेद ॥ वृत्रहा वृत्रहणौ
वृत्रहण । हे वृत्रहन । वृत्रहण वृत्रहणौ । अघुट्स्वरे लोपे कृते ।
इन्हन् इत्यादिना दीर्घ । अस्मादेव हन उपधाया सावेव दीर्घ
क्लिपि न दीर्घ ॥

हनेहेरिपरुपधालोपे ॥ २०६ ॥ हनेरुपधाया लोपे कृते हे स्थाने
निर्भवति । घत्वे नस्य णत्वाभाव । वृत्रन्न । वृत्रन्ना वृत्रहम्या वृत्रहभि
इत्यादि । एव ब्रह्महन् भ्रूणहन् ऋणहन् एते शब्दा । पूषन् शब्द-
स्य तु भेद । सौ । दीर्घ । पूषा पूषणौ पूषण । हे पूषन् । पूषण पूषणो ।

हन्मासदोषपूषा शसादौ स्वरे वा ॥ २०७ ॥ हन्
मास दोषपूषन् इत्येतेषा उपधाया उत्तरस्य लोपो वा भवति । पूष ।

पूष्णा पृषम्या पृषभि । इत्यादि । एव अर्यमन् शब्द । अर्वन्शब्द-
स्य तु भेद । मौ ।

अर्वन्नर्वन्तिरस्मावनञ् ॥ २९८ ॥ अर्वन्शब्दोऽर्निर्भवति
असावनञ् परश्चेति । अर्वा अर्वन्ता अर्वन्त । हे भर्वन् हे अर्वन्तौ
हे अर्वन्त । अर्वन्तम् अर्वन्ता अर्वन्त । अर्वता अर्वञ्चाम् अर्वद्भि ।
इत्यादि । नञ्परश्चेत् आत्मन्शब्दवत् । अनर्वा अनर्वाणो अनर्वाणि ।
इत्यादि । श्वन् शब्दस्य तु भेद । मौ । श्वा श्वानो श्वान । हे श्वन् ।
श्वान श्वानौ । अघुट्स्वरादौ मेट्कस्याप्यनुवर्तते ।

श्वयुवमयोनां च ॥ २९९ ॥ श्वन् युवन् मयवन् एषा
वशब्दस्योत्व भवति अघुट् स्वरे परे । शुन । श्वना श्वम्या श्वभि ।
इत्यादि । एव युवन्शब्द । युवा । युवानौ युवान । हे युवन । यु-
वान युवानौ यन । यूना युम्या युभि । इत्यादि ॥ मयमन्शब्द-
स्य तु भेद । मौ । अर्वन्नर्वन्तिरित्यनुवर्तते ।

सौ च मघवान्मघवा वा ॥ ३०० ॥ विभक्तौ मौ च
परे मघवन् शब्दो मयवन् भवति वा ॥ अन्त्वसन्तस्येति दीर्घे प्राप्ते नि-
पातनादीर्घे । मघवान् मघवन्तौ मयवन्त । सचोघनेऽपि तद्धत् । मयव त
मघवन्तौ मयवत । मयवता मयवञ्चाम् मयवद्भि । इत्यादि । पक्षे । मय-
वा मघवानो मयवान । मघवान मयवानो मयोन । मयोना मयम्या
मयभि । इत्यादि । श्वानमाचष्टे । तत्करोति तदाचष्टे इन् । इनि
लिङ्गस्यानेकाक्षरस्येत्यादिना अन्त्यस्वरादेल्लेपि प्राप्ते ।

न शुनः ॥ ३०१ ॥ श्वन् इत्येतस्य अन्त्यस्वरादेल्लपो न
भवति इनि परे । श्वानयति । मघवानमाचष्टे मययति ।

स्थूलदूरयुवक्षिप्रक्षुद्राणामन्तस्थादेल्लपो गुणश्च
नामिनाम् ॥ ३०२ ॥ स्थूलदूरयुवक्षिप्रक्षुद्र इत्येतेषामन्तस्थादेल्ले-
पो भवति नामिना गुणश्च इनि परे । स्थूलमाचष्टे स्थयति । दूरमा-
चष्टे दवयति । युवानमाचष्टे ययति । क्षिप्रमाचष्टे क्षेपयति । क्षुद्र-

सम्बुद्धाविति दीर्घ । लिङ्गान्तनकारस्येति नकारलोप । राजा राजानौ राजान ।

न सम्बुद्धौ ॥ २०४ ॥ लिङ्गान्तनकारस्य लोपो न भवति सम्बुद्धौ । हे गजन् । राजान गजाना (अघुट्स्वरे अवममयोगादनो इत्यादिना लोप)

तवर्गश्चटवर्गयोगे चटवर्गा ॥ २०५ ॥ अनन्त्यस्ववर्गश्चटवर्गयोगे चटवर्गा प्राप्नोति आन्तरतम्यात् । राज्ञ । राज्ञा । व्यञ्जनात् नलोप । अकारो दीर्घ घोषवतीति ऋषे प्राप्ते नसयोगान्तावद्भ्रसवच्च पूर्वविधो इति नकारोऽभ्रसवद्भवति । राजम्या राजभि । राज्ञे राजम्या राजम्य । लो । ईड्योर्वेति अनेपो वा भवति । राज्ञि राजनि गज्ञो राजसु । एव तक्षन् भूर्धन् प्रभृतय । आत्मनशब्दस्य तु भेद । आत्मा आत्मानौ आत्मान । हे आत्मन् इत्यादि । आत्मान आत्मानौ । अघुट्स्वरे । अवममयोगादिति प्रतिषेधादनोऽलोपो नास्ति । आत्मन । आत्मना । इत्यादि । एव सुपर्धन् सुशर्मन् ब्रह्मन् वृत्तवर्मन् प्रभृतय ॥ करिन् शब्दस्य तु भेद । सौ । इन्हन् इत्यादिना दीर्घ । करी करिणौ करिण । हे करिन् इत्यादि । एव दण्डिन् हस्तिन् गोमन् तपस्विन् प्रभृतय ॥ वृत्रहन् शब्दस्य तु भेद ॥ वृत्रहा वृत्रहणो वृत्रहण । हे वृत्रहन् । वृत्रहण वृत्रहणौ । अघुट्स्वरे लोपे कृते । इन्हन् इत्यादिना दीर्घ । अस्मादेव हन उपधाया सावेव दीर्घ किपि न दीर्घ ॥

हनेर्होर्धिन्पधालोपे ॥ २०६ ॥ हनेरुपधाया लोपे कृते हे स्थाने विर्भवति । धत्वे नस्य णत्वाभाव । वृत्रघ्न । वृत्रघ्ना वृत्रहभ्या वृत्रहभि इत्यादि । एव ब्रह्महन् भ्रूणहन् ऋणहन् ण्ते शब्दा । पृषन् शब्दस्य तु भेद । सौ दीर्घ । पूषा पृषणौ पृषण । हे पृषन् । पूषण पूषणौ ।

हन्मासदोषपूषा असादौ स्वरे वा ॥ २०७ ॥ हन् माम दोष पूषन् इत्येतेषा उपधाया उत्तरस्य लोपो वा भवति । पूष ।

दोऽष्टमः ॥ ३०९ ॥ त्यडादीना दकारम्य मो भवति अद्वे-
विभक्तौ । इमौ इमे । इम इमौ इमान् ।

दौसोरनः ॥ ३१० ॥ अर्वाङ्गितस्य इदशब्दस्य अनादे-
शो भवति दौसो परत । अनेन ।

अद्वयञ्जनेऽनक् ॥ ३११ ॥ अर्वाङ्गितस्य इदशब्दस्य अद्-
वति व्यञ्जनादौ विभक्तौ परत । आभ्याम् ।

तस्माद्भिस्त्रिभिर् ॥ ३१२ ॥ तस्मात्कृताकारादिदिम पगे
भिमि भि भवति । एभि । असौ आभ्याम् एभ्य । अस्मात् आभ्याम्
एभ्य । अस्य अनयो एषाम् । अस्मिन् अनयो एषु । अवा-
देशे पूर्ववत् । इति मकारान्त ॥ यकारान्तोऽप्रसिद्ध । रेफान्त पुल्लिङ्ग-
श्रत्वारशब्द । तस्य बहुवचनमेव । चत्वार ।

चतुरो वा शब्दस्योत्वम् ॥ ३१३ ॥ चत्वार इत्येतस्य वा-
शब्दस्य उत्त्व भवति अधुस्वरे व्यञ्जने च परे । चतुर ।

न रेफस्य घोषवति ॥ ३१४ ॥ रेफस्य घोषवति परे निस-
र्जनीयो न भवति । चतुर्भि । चतुर्भ्य । चतुर्भ्य ।

आमि चतुरः ॥ ३१५ ॥ चत्वारशब्दस्य नुरागमो भवति
आमि परे । चतुर्णा । विसर्जनीये प्राप्ते ।

रः सुपि ॥ ३१६ ॥ रो रकारस्य विसर्जनीय सुपि परे न भवति ।
इति निषेध । चतुर्षु । इति रेफान्त ॥ लकारान्तोऽप्रसिद्ध । वकारान्त
पुल्लिङ्ग सुदिशब्द । सौ ।

औ सौ ॥ ३१७ ॥ द्विवो वकारस्य ओ भवति सौ परे । सुद्यो
सुद्विबौ सुद्विव ।

चाम्याः ॥ ३१८ ॥ द्विवो वकारस्य वा आकारो भवति अमि
परे । सुद्या सुद्विव सुद्विबौ सुद्विव । सुद्विवा ।

दिव उच्चञ्जने ॥ ३१९ ॥ द्विवो वकारस्य उत्त भवति व्य-

मायष्टे शोभ्यति । इति षड्भ्यामैकाराभ्येष्वादिना अन्त्यस्यऽदिर्भे
 ष । इति च विररणे तु भेदः ॥ पञ्च शब्दस्य तु भेदः ।
 तस्य चतुष्टयभेदः । तेषां त्रयसोऽनुष्टुप् । षष्ठः । षष्ठः । षष्ठमि ।
 षष्ठस्य । षष्ठस्य । आदि च तुष्टितनुष्टुप् ।

मध्यायाः पञ्चान्ताया ॥ ३०३ ॥ पञ्चान्ताया
 या मध्याया नृतापो भानि आदि परे । त्रिंशत्त्रिंशत् मना इति
 अनुष्टुप् ।

नान्नस्य चोपधाया ॥ ३०४ ॥ नान्नस्य चोपधाया
 जीर्णं भानि मनात्त्रिंशत् परे । पञ्चानान् । षष्ठस्य । एव मत्तन् नर
 षष्ठस्य अष्टस्य ॥ अष्टस्य तु भेदः । तस्यापि चतुष्टयभेदः ।

अष्टस्य सर्वास्तु ॥ ३०५ ॥ अष्टस्यऽन्त्यस्य अष्टस्य
 त्रिंशत् विभक्तियु । येन विभक्तिस्य इति त्रयस्य भानि ।
 त्रयस्येति ।

औ तस्माद्भ्रशसो ॥ ३०६ ॥ तस्माद्भ्रशसो तुनाकारात्-
 रयोर्नशसो म्भाने औभ्यति । अष्टौ । अष्टौ । तस्माद्भ्रशसि विभक्त्यम् ।
 तस्माद्भ्रशसि म्भाने औभ्यति जशसोऽनुष्टुप् इत्यनेन नशसो
 लोपः । अष्टौ । अष्टौ । अष्टौभिः अष्टौभिः । अष्टौभ्यः अष्टौभ्यः ।
 अष्टौभ्यः अष्टौभ्यः । आदि आत्त मध्याया पञ्चान्ताया इति अत्र
 अन्त्यस्यऽदिर्भेदात् । भूतपूर्वान्ताया अपि आदि पुरागमः । अष्टौ
 नाम् । अष्टौ अष्टौ । इति नकागन्तः ॥ पञ्चमान्ता अप्रमिद्धा ।
 मकारान्तः पुष्टिर्ह विम् शब्दः ।

किं क ॥ ३०७ ॥ त्रिंशत् को भवति विभक्तौ परतः । क
 को के । क को कान् । केन कान्या के । इत्यादि । इदम् शब्दस्य
 तु भेदः ।

इदमियमयं पुष्टि ॥ ३०८ ॥ इदम् शब्दस्य इय भवति
 त्रियामय च पुष्टि इदं नपुमके सौ परे । अयम् । अन्यत्र त्वन्त्यत्वम् ।

स्यान् । अर्कश्च अश्वमेधश्च अर्काश्वमेधौ । तयो समाहार । अर्काश्व-
मेध । एव तक्षायस्कार हसमयूर । मधुरापाटलिपुर्न । पाणिपाद । व-
दरामल्क । सुग्वदु ख । शुक्रश्च हसश्च मयूरश्च कोकिन्श्च शुक्रहमम-
यूरकोकिल । इत्यादि ।

तथा द्विगोः ॥४६१॥ तथा समाहारद्विगोरप्येकत्व नपुस-
कलिङ्ग च स्यात् ।

समासान्तर्गताना वा राजादीनामदन्तता ४६२
समासान्तर्गताना राजादीनामदन्तता अप्रत्ययो भवति वा समुच्चये ।
पञ्चाना गवा समाहार पञ्चगव । चतुर्णां पथा समाहार चतुष्पथ ।

न मृध्रे क्वचित् ॥ ४६३ ॥ क्वचित्सृध्रे द्वन्द्वैकत्व भवति
नपुसकलिङ्गत्व न म्यात् । विरामज्यञ्जनादौ । एव पचि वचि सिचि
रचि मुचे । इत्यादि । (

पुवङ्गापितपुंस्कानूङ्पूरण्यादिषु स्त्रिया तुल्या-
धिकरणे ॥ ४६४ ॥ स्त्रिया वर्तमान भाषितपुस्क अनूङन्त पूर्व-
पदभूत पुवङ्गवति स्त्रिया वर्तमाने तुल्याधिकरणे पूरण्यादिगणवर्जिते
उत्तरपदे परे । शोभना भार्या यस्यासौ शोभनभार्य । एव दीर्घ-
जङ्गभार्य । इत्यादि । भाषितपुस्कमिति कि । द्रोणीभार्य । अनूङ्
इति किम् । ब्रह्मवधूभार्य । अपूरण्यादिष्विति कि । कल्याणी पञ्चमी
यासा रात्रीणा ता कल्याणीपञ्चमा रात्रय । के पूरण्यादय । पूरणी पञ्च-
मी कल्याणी मनोज्ञा सुभगा दुर्भगा स्वकान्ता कुड्ढा वामना इत्यादि ।

सज्ञापूरणीकोपधास्तु न ॥ ४६५ ॥ स्त्रिया वर्तमाना
भाषितपुस्कादनूङन्ता सज्ञा पूरणीप्रत्ययान्ता कोपधा पूर्वपदभूता
पुवङ्गपा न भवन्ति स्त्रियां वर्तमाने तुल्याधिकरणे पदे पूरण्यादिगण
वर्जित उत्तरपदे परे । इत्ताभार्या यस्यासौ इत्ताभार्य । पञ्चमीभार्य ।
पाचिकाभार्य । गोरप्रधानम्येत्यादिना ह्रस्व । इत्यादि ।

कर्मधारयसजे तु पुवङ्गावो विधीयन्ते ॥४६६॥ स्त्रि-

मध्येग्राम । एव मध्येवन । मध्येदिन । मयेरूप । ग्रामस्य प्रतिर्वादि
ग्राम । उपरिपत्त । एव वदिषण अन्तर्ग ।

या तृतीयासप्तम्योः ॥ ४५६ ॥ अकारान्तादव्ययीभावा-
त्परयोन्तृतीयासप्तम्यो म्थाने अगूवा भवति । उपदुभ । उपदुभेन ।
उपदुभ । उपदुभाम्यामित्यादि । निरन्तरात् निरन्तरायेण । उपदुभ
उपदुभे । उपदुभयो । इत्यादि । निरन्तरात् निरन्तराये । अपद्यम्या
इति किं । उपदुभात् । निरन्तरायात् । इत्यादि । स्त्रीप्राधिकृत्य
अधिकृत्यम्यादिगोदेश । शक्तिमननिमित्तस्य अतिरक्तस्य यथा देश ।
इत्यादिषु समासे ष्टने ।

अन्वस्माद्भुक् ॥ ४५७ ॥ अकारान्तादव्ययीभा-
वात्परासा विभक्तीना उद् भवति । अधिगिन्य । यथाशक्ति । एवम
पिगायत्रि । अधिसरम्यति । अधिभगति । अधिनदि । आत्मन अधि
अध्यात्म । गुरोरनतिक्रमेण यथागुर । वच्चा अनतिक्रमेण । यथाशु
चम्बा अनतिक्रमेण । यथाचमु । गुरोरनतिक्रमेण । यथागिरि ।
वच्चा अगुगम । अनुशु । अनुकण्ट । अनुनदि । अनुस्त्रि । अनु-
पट्ट । अनुवायु । अनुगुर । अनुपितृ । अनुमातृ । अनुमर्तृ । क
र्तुं समीपमुपमर्तृ एवमुपगिरि । उपरति । उपयति । उपगुरु । उपतरु ।
उपवतु । उपचमु । उपनदि । उपस्त्रि । उपगु । उपनु । कर्तु-
रतिक्रम । अतिमर्तृ । एवमतिरि । अतिगु । अतिनु ।

सम भूमिपदात्यो ॥ ४५८ ॥ भूमिपदात्यो परयो सम-
त्व इत्येवम्य समित्यादेशो भवति । भूमे ममत्व समभूमि । पदातीना
समत्व सम पदाति ।

सुविनिर्दुर्भ्यः स्वपिस्रतिसमानाम् ॥ ४५९ ॥ सुविनि-
र्दुर्भ्य परम्य स्वपि स्रति समाना सजारम्य पजारो भवति । सुपम
विपम निष्पम दुष्पम । अपरसम । इत्यादि ।

द्वन्द्वैकत्वम् ॥ ४६० ॥ समाहारद्वन्द्वस्यैकत्व नपुमकच्छिद्व

लवण । माल् । कामपुर । काज्य । काक्षीर । कादधि । कु ईपत् तत्र
वातञ्चम् । काक्षेण वीक्षते ।

कचश्चोष्णे ॥ ४७२ ॥ ईपदर्थे वर्तमानस्य कुशब्दस्य कवा-
देशो भवति तत्पुरूपे चोष्णशब्दे परे । चकारोऽत्र विकल्पार्थे । कु
ईपञ्च तत् उष्ण च कचोष्ण । कोष्ण । कु ईपदुष्ण ।

पथि च ॥ ४७३ ॥ तत्पुरूपसमासे कुशब्दस्य कादेशो भवति
पथिन्शब्दे च परे । कुत्सितश्वासौ पन्थाश्च कापथ । समासान्त-
गतेत्यादिना अप्रत्यय । नन्तु कचिन्लोप । इवर्णाऽर्णयोर्लोप स्वरे
प्रत्यये ये च । इति इकारलोप ।

पुरुषे तु विभाषया ॥४७४॥ कुशब्दस्य कादेशो भवति
वा तत्पुरुषे पुरुषशब्दे परे । कुत्सितश्वासौ पुरुषश्च कापुरुष । तुपुरुष ।

याकारौ स्त्रीकृतौ ह्रस्वौ क्वचित् ॥ ४७५ ॥ ईकारश्च
आकारश्च याकारौ । याकारौ स्त्रीकृतौ ह्रस्वौ भवत समासे क्वचि
छक्षानुरोधात् । सेवत्या मित्र सेतिमित्र । एव रोहिणिमित्र । इष्टका-
ना चित इष्टकचित । इपीकाणा तूल इपीकतूल । इत्यादि ।

ह्रस्वस्य दीर्घता ॥ ४७६ ॥ ह्रस्वस्य दीर्घता भवति समासे
क्वचिह्रक्षानुरोधात् । द्वात्राकारौ कर्णौ यस्यासौ दात्राकर्ण ।
द्विगुणाकर्ण ॥

नद्विवृतिवृषिज्यधिरुचिसहितनिरुहिषु क्विबन्ते-
षु प्रादिकारकाणाम् ॥ ४७७ ॥ प्रादीना कारकाणामेषु क्विब-
न्तेषु दीर्घता भवति नद्यादिषु धातुषु परत । उपानत् । उपावृत् ।
प्रावृत् । कर्मावित् । नीरक्त । प्रतीपद् । परीतत् । वीरुत् । इत्यादि ।

अनज्ययविसृष्टस्तु सकार कपवर्गयोः ॥ ४७८ ॥
अनज्ययविसृष्टस्तु मकारमापद्यते रूपवर्गयो परत । अयस्कार ।
अयस्क्ल्प । अयस्पाश । अयस्काम्यति । अयस्काम इत्यादि । का-
रवन्पपाशकाम्यनेषु सकारो दृश्यते ।

या वर्तमाना भाषितपुष्का अनूढन्ता सज्ञापूरणीप्रत्ययान्ता—कोप-
धा अपि कर्मधारयसमासे तु पुवद्भवन्ति म्रिया वर्तमाने तुल्याधिकर-
रणे पूरण्यादिगणर्वाजित उत्तरपदे परे । शोभना चासौ भार्या च
शोभनभार्या । एव दत्तभार्या । पाचकभार्या । पञ्चमभार्या इत्यादि ।
भाषितपुष्कमिति कि । खट्वावृन्दारिका । अनृडिति कि ब्रह्मन्भूदारिका ।

आकारो महतः कार्यस्तुत्याधिकरणे पदे ॥४६७॥
महत आकार कार्यस्तुत्याधिकरणे पदे परे । महाश्यामौ देवश्च
महाग्नेः । अन्तरङ्गत्वात् व्यञ्जनात्स्य यत्सुभोरिति न्यायादनुपङ्ग-
लोपश्च । प्रथमतोऽनुपङ्गस्य लोपे कृते सति पश्चात् येन विधिस्तद-
न्तस्येति न्यायात् तकारम्याहार । सर्वत्र सर्वेर्णो दीर्घः । एव महा
पुरप । महापर्वत । महादेश ।

नस्य तत्पुरूपे लोप्य ॥४६८॥ तत्पुरूपसमासे नस्य नकार-
मात्रस्य लोप्यो भवति । न सवर्ण असवर्ण । न ब्राह्मण अब्राह्म-
ण । एतल्लक्षण तत्पुरूपस्येव अन्येषा समाप्ताना कथमिदं लक्षण ।
न विद्यते घोषो ध्वनिर्येषां ते अपोषा । तथा तत्पुरूप इहोपलक्षण ।
उपलक्षण किम् । स्वम्य स्वसदृशस्य च ग्राहकमुपलक्षण । सर्पि-
काकेभ्यो रक्षति ।

स्वरेऽक्षरविपर्ययः ॥ ४६९ ॥ तत्पुरूपे समासे नस्य अ-
क्षरविपर्ययो भवति स्वरे परे । न अज अनज । एवमनर्थ । अ-
नर्थ । अनकार । अनिन्द्र । अनुदकमित्यादि ।

कोः कत् ॥ ४७० ॥ कुशब्दस्य वद्भवति तत्पुरूपे स्वरे परे ।
स्वपदविषदविग्रहो नाम्नीत्यन्यपदविग्रह । कुत्सितश्चासौ अश्वश्च
वदश्च । वदश्च । कदुद् । तत्पुरूप इति किम् । कुत्सिता उष्ट्रा
प्यस्मिन्देशे स कृष्टो देश ।

का त्वीपदर्थेऽक्षे ॥ ४७१ ॥ ईपदर्थे वर्तमानस्य कुशब्दस्य
प्वादेशो भवति तत्पुरूपे समासे अक्षशब्दे च परे । कु ईपलक्षण का-

लवण । कान्ठ । कामधुर । काज्य । काक्षीर । कादधि । कु ईपत् तन्त्र
कान्त्रम् । काक्षेण वीक्षते ।

कचश्चोष्णो ॥ ४७२ ॥ ईपदये वर्तमानस्य कुशब्दस्य क्वा
देशो भवति तत्पुरुषे चोष्णशब्दे परे । चकारोऽत्र विकल्पार्थे । कु
ईपच्च तत् उष्ण च क्वोष्ण । कोष्ण । कु ईपदुष्ण ।

पथि च ॥ ४७३ ॥ तत्पुटपसमासे कुशब्दस्य कादेशो भवति
पथिनशब्दे च परे । कुत्मितश्चासौ पन्थाश्च कापथ । ममासान्त-
गतेत्यादिना अप्रत्यय । नस्तु क्वचिन्नलोप । इवर्णावर्णयोर्लोप स्वरे
प्रत्यये ये च । इति इकारलोप ।

पुरुषे तु विभाषया ॥ ४७४ ॥ कुशब्दस्य कादेशो भवति
वा तत्पुरुषे पुरुषशब्दे परे । कुत्सितश्चासौ पुरुषश्च कापुरुष । ऊपुरुष ।

याकारौ स्त्रीकृतौ ह्रस्वौ क्वचित् ॥ ४७५ ॥ ईकारश्च
आकारश्च याकारौ । याकारौ स्त्रीकृतौ ह्रस्वौ भवत समामे क्वचि
दृक्षानुरोधात् । रेवत्या मित्र रेवतिमित्र । एव रोहिणिमित्र । इष्टका-
ना चित इष्टकचित । इपीकाणा तूल इपीकतूल । इत्यादि ।

ह्रस्वस्य दीर्घता ॥ ४७६ ॥ ह्रस्वस्य दीर्घता भवति समासे
क्वचिद्धक्ष्यानुरोधात् । द्रात्राकारौ कर्णौ यम्यासो दात्राकर्ण ।
द्विगुणाकर्ण ॥

नहिवृत्तिवृत्तिव्यधिरुचिसहितनिरुह्विपु क्विन्ते-
पु प्रादिकारकाणाम् ॥ ४७७ ॥ प्रादीना कारकाणामेषु क्विन्ते-
न्तेषु दीर्घता भवति नह्यादिपु धातुषु परत । उपानत् । उपावृत् ।
प्रावृत् । कर्मावित् । नीरुक् । प्रतीपद् । परीतत् । वीरुत् । इत्यादि ।

अनव्ययविसृष्टस्तु सकारकपवर्गयोः ॥ ४७८ ॥
अनव्ययविसृष्टस्तु सकारमापद्यते कपवर्गयो परत । अयस्कार ।
अयम्कल्प । अयस्पाश । अयस्काम्यति । अयम्काम इत्यादि । का-
रकल्पपाशकाम्यकेषु सकारो दृश्यते ।

श्लोकः ।

बहुव्रीहिव्ययीभावां द्वन्द्वतत्पुरुषां द्विगुः ।

कर्मधारय इत्येते समासाः षट् प्रकीर्तिताः ॥ १ ॥

इति समास समाप्त ।

अथ तद्धित किञ्चिदुच्यते ॥

कपटोरपत्य । भृगोरपत्य । विदेहम्यापत्य । उपगोरपत्य । इति स्थिते ।

वाणपत्ये ॥ ४७९ ॥ षष्ठ्यन्तानाम्प्रत्ययो भवति वा अपत्ये अभिप्रेये । तस्येत्यादिना विभक्तिलोप ।

वृद्धिरादौ सणे ॥ ४८० ॥ स्वराणामाट्स्वरस्य वृद्धिर्भवति सणकारानुबन्धे तद्धिते परे । का वृद्धि ।

आत्तरे च वृद्धिः ॥ ४८१ ॥ अवर्ण ऋवर्ण इवर्ण उवर्णा नामा आर् उत्तरे ऐ औ च द्वे सन्धक्षरे वृद्धयो भवन्ति । प्रयोगात् । अवर्णस्य आकारवृद्धि । ऋवर्णस्य आर् वृद्धि । इवर्णस्य एकारस्य च ऐकारवृद्धि । उवर्णस्य ओवर्णस्य च औकारवृद्धि ।

उवर्णस्त्वोत्वमापाद्यः ॥ ४८२ ॥ उवर्णस्तु ओत्वमापाद्य नीयस्तद्धिते स्वरे ये च परे ।

कार्याववावादेशाद्योकारौकारयोरपि ॥ ४८३ ॥ ओकारओकारयोग्वावौ आदेशौ कार्यो भवतस्तद्धिते स्वरे ये च परे । कापटव । भार्गव । वैदेह । औपगव औपगवौ औपगवा । इति पुरुषगब्दवत् । एव यास्क याम्वो । वैद वैदो । आङ्गिरस । वौत्स । वामिष्ठ । गौतम । ब्राह्मण । ऐदम इत्यादि । पञ्चाल-म्यापत्य ।

रूढादण् ॥ ४८४ ॥ जनपटसमाननामान् क्षत्रिया रूढा रूढशब्दात्परो अण् प्रत्ययो भवति । अपत्येऽभिप्रेये ।

इवर्णाचर्णायोर्लोपः स्वरे प्रत्यये मे च ॥ ४८५ ॥ इव-
र्णाचर्णायोर्लोपो भवति तद्धिते स्वरे मे च परे । पाशात् । पश्यात्प्राप-
त्ये पाशात् । बहुत्वे ।

म्हानां षष्ठ्येऽरिष्यामपत्यप्रत्ययस्य ॥ ४८६ ॥ ऋ-
गना बहुत्वे विहितम्याग्यभिषेयस्य अपत्यप्रत्ययस्य लुभयति निसि-
त्तानां नैर्मिताराभाष इति वृद्धेऽपि लोपो भवति । पशात् । ण्य
विंहा । मगधा । अद्वा । अरिष्यामिति ि । पाशात् । वैदेत्य ।
मागध्य इत्यादि । भृगोऽपत्य ।

ऋषिभ्योऽण् ॥ ४८७ ॥ ऋषिभ्योऽण् भवति
अपत्येऽपे । भार्गव । भार्गवो । बहुत्वे ।

भृग्यञ्चरिस्सृत्सद्यसिष्ठगोतमेभ्यश्च ॥ ४८८ ॥
भृगाऽभ्यो बहुत्वे विहितम्याग्यभिषेयस्य अपत्यप्रत्ययस्य लुभय-
ति । भृगव । अत्रय । अद्विरम । गोतमा इत्यादि । अरिष्यामिति ि ।
भार्गव्य । ण्यकारानुबन्धादिति नान्तित्वात्प्रत्यय । मर्त्यापत्य ।
इति मिति ।

ण्य गर्गादेः ॥ ४८९ ॥ गर्गादेर्गोत्रान् ण्ये ऋत्वे ऋत्वे
ऽभिषेगे ।

* इवर्णाचर्णायोर्लोपः स्वरे प्रत्यये मे च ॥ ४९० ॥
इवर्णाचर्णायोर्लोपो भवति तद्धिते स्वरे मे च परे । ऋत्वे ऋत्वे । ऋ-
त्मन्यापत्य पात्स्य पात्स्यौ । ऋत्वे ऋत्वे । ऋत्वे ।

एतन् मृतग्रहणाधिस्यात् । जुज्जम्यापत्य कौजायन्य कौजायन्यौ ।
एव ब्राधायन्य ब्राधायन्यौ । त्रिया तु । सौजायनी । नडायेस्तु ।
नाडायन । नागयण । मौजायन । शाकटायन । बहुत्वे । कौजा
यना जुज्जस्यापत्यानि । एव ब्राधायना ।

रुच्य्यादेरेयण् ॥ ४९३ ॥ त्रियामत्रान्त्रिभ्योऽन्यादेश्च ए-
यण् भवति अपत्येऽभिप्रेये । विननाया अपत्य वनेनेय । एव सौ-
पर्णेय । योधेय । कौन्तेय । अत्रेरपत्य आत्रेय आत्रेयो । बहुत्वे ।
अग्निमज्ञायामेत्वामियादेश्च । अत्रय भृग्व्याङ्गिरेत्यादिना अपत्यप्र-
त्ययस्य उरु । मत्यामग्निमज्ञायाम् इरेदुरोज्जमि । इत्येत्व अयि । एव
सोधेय । गादेय । भद्रबाहोरपत्य ।

ण्येऽकृदादिस्तु लुप्यते ॥ ४९४ ॥ ण्ये प्रत्यये परे उ-
वणो लुप्यते नतु कृदशब्दस्य । भाद्रबाहेय । कामण्टेय । अकृद्
इति सिम् । ऋद्रवेय ।

मर्वनाम्न. मज्ञाविपये स्त्रिया विहितत्वात् ॥ ४९५ ॥
मर्वनाम्न पर मज्ञाविपये रेयण् भवति अपत्येभिप्रेये । मर्वा वानि-
न् स्त्री । मर्वाया अपत्य सार्वेय । इत्यादि ।

इणत्त. ॥ ४९६ ॥ अकारान्तान्नाम् इण् प्रत्ययो भवति अ-
पत्येऽभिप्रेये । दक्षम्यापत्य दाक्षि । एव दाशरथि । आर्जुनि । दे-
ववृत्ति । अम्यापत्य इ इत्यादि ।

बाह्वादेश्च विधीयते ॥ ४९७ ॥ बाह्वादेश्चैर्गणादिण् प्रत्ययो
भवति अपत्येऽभिप्रेये । उपबाहोरपत्यमौपबाहवि । भाद्रनाहवि ।

नस्तु क्वचित् ॥ ४९८ ॥ नस्य लोपो भवति क्वचित् लक्ष्या-
नुरोधान् ॥ उडुलोमोऽपत्य औडुलोमि । एवमागिशर्मि ।

मनो पण्प्यौ ॥ ४९९ ॥ पष्ठ्यतान्मनुशब्दात्परौ पण्प्यौ
प्रत्ययौ भवत अपत्यार्थे । मनोरपत्य मानुप- । मनुप्य । मानव ।
वाणपत्ये इति अण् भवति ।

कुरादिर्घण् ॥ ५०० ॥ कुरादिर्गणात् यण् प्रत्ययो भवति
अपत्यर्थे । कुरोरपत्य कौरव्य । वाणपत्ये इतिअण् भवति । कौरव ।
एहस्यापत्य लाह्य ।

क्षत्रादियः ॥ ५०१ ॥ षष्ठ्यन्तात्क्षत्रशब्दात्पर इय प्रत्य-
यो भवति अपत्यर्थे । क्षत्रिय ।

कुलादीनः ॥ ५०२ ॥ तुल्यशब्दात्पर ईन प्रत्ययो भवति
जाताये । कुले जात कुलीन । इत्यादि ।

रागान्नक्षत्रयोगाच्च समूहात्सास्य देवता ।

तद्वेत्त्यधीते तस्येदमेरमादेरणिष्यते ॥ १ ॥

रागात् अण् । कुसुम्भेन रक्त कौसुम । एव हारिद्र वज्र । कौकुम ।
माञ्जिष्ठ । नापाय । नक्षत्रयोगात् । पुष्येण चन्द्रयुक्तेन युक्त काल ।

पुष्यतिष्ययोर्नक्षत्रे ॥ ५०३ ॥ नक्षत्रार्थे वर्तमानयो पु-
ष्यतिष्ययोर्नक्षत्रस्य लोपो भवति अणि परे । इति यकारलोप ।

* मत्स्यस्य यस्य स्त्रीकारे ईधे चागस्त्यसूर्ययोः ॥

॥ ५०४ ॥ इति सूत्राद्य इति अनुवर्तन । पोष काल । पौषो मास ।
पौषी रात्रि । पापमह । एव तैषो माम । तेषी रात्रि । तेषमह । चि-
त्रया चन्द्रयुक्तया युक्त काल चैत्र । वेशाग्व । एव ज्येष्ठ । आ-
षाढ । श्रावण । भाद्रपद । आश्वयुज । कार्तिक । मार्गशिर ।
माघ । फाल्गुन । एव सर्पत्र । समूहात् । युवतीना समूहो यौवत । एव
हास । काक । क्षात्र । शौद्र । भाष । मार्ग । साम्य देवता । जिनो दे-
वता अस्य इति जेन । एव शैव । वैष्णव । ब्राह्मण । बौद्ध । का-
पिल । सोर । ऐन्द्र । तद्वेत्ति । निन वेत्तीति जैन इत्यादि । छन्दो-
वेत्त्यधीते वा छान्दस । व्याकरण वेत्त्यधीते वा वैयाकरण । भारत ।
तस्येद । मृगम्य इद मास मार्ग । सौकर । कौमार । पुत्रस्येद पौत्र ।
देव । पोरुप । युन इद यौवन । एवमादिर्यस्येति गणो गृह्यते । चक्षुषा
गृह्यते चाक्षुष रूप । एव श्रावण शब्द । रसनो रम । स्पर्शेन स्पर्श ।

दृष्टि पिष्टा दार्पदा सक्तव । उल्लखलेन क्षुण्णा औल्लखलाम्ण्डला ।
अश्वैरह्यने रथ आश्वोरथ । चतुर्भिरह्यते चातुर शश्ट । चतुर्वश्या
दृष्टश्चातुर्वशो राक्षस । त्रिविद्य एव त्रैविद्य । पटोर्भावं पाटव । लाजव
कौशग्मित्यादि ।

तेन दीव्यति समृष्ट तरतीकण्चरत्यपि । पण्या-
च्छिल्पान्नियोगाच्च क्रीतादेरायुधादपि ॥ २ ॥

तेन दीव्यति तेन समृष्ट तेन तरति तेन चरत्यपि पण्यात् शिल्पात् नि
योगाच्च क्रीतादेरायुधादपि । इतीकण् प्रत्ययो भवति । तेन दीव्यतीत्यत्र
इकण् । अश्वैर्दीव्यति आश्विक । एव गिरिणा दीव्यति गैरिक । दाण्डि-
क । तेन समृष्टमित्यादि । दध्ना समृष्ट दाधिकमौदन । एव क्षैरिक ।
ताञ्जिर । धार्मिक । शार्ङ्गवेरिक । सार्षपिक । लात्रणिक । मारि-
चिक । तेन तरतीत्यत्रापि । उडुपेन तरतीति औडुपिक । एव वाहित्रिक ।
द्रोण्या तरतीति द्रौणिक । गौपुच्छिक । नावा तरतीति नाविक ।
चरतीत्यत्रापि । शिविकया चरतीति शैबिकिक । एव आशिक । औष्टि-
क । शृङ्गवेरेण चरतीति शार्ङ्गवेरिक । पण्यात् । ताम्बूल पण्यमस्य
ताम्बूलिक । एवमपिशब्दग्रहणात् यथाशिष्टप्रयोग्य भवति । गन्ध
पण्योऽस्येति गान्धिक । एव सार्षपिक । वात्रिक । राजतित्र ।
लौहितिक । शिल्पात् । मृत्ङ्ग शिल्पमस्येति मार्दङ्गिक । एव पाण-
विक । शाङ्गिक । काहलिक । वैणिक । त्रैवलिक । वाशिक ।
तात्रिक । नियोगात् । शुल्क नियोगो यम्येति शौल्किक । एवं भा-
ण्डागारिक । माहानसिक । प्रातीहारिक । क्रीतादे । सहस्त्रेण क्रीत
साहस्रिक । एव शातिक । लासिक । सुवर्णेन क्रीत सोवर्णिक । आदि-
शब्दात् । लक्ष्णेण युक्तो न्नासिक । दैवेन प्रवृत्तो दैविक । कर्पापणेन
अर्हतीति कार्षापणिक । आयुधादपि । चक्रमायुधमस्येति चान्त्रिक ।
एव कौत्तिक । तौमरिक । स्वाङ्गिक । क्रीतादेरित्यत्र ग्रहणात्तस्येति
पष्ठचन्ताञ्जान परी वापये तस्मिन्नर्थे इकण् प्रत्ययो भवति । प्रष्टस्य

वाप प्राष्टिकक्षेत्र । वाप इति कोऽर्थः । कुम्भस्य वाप काम्भिःमित्यादि ।

नावस्तार्ये विषाद्वध्ये तुलया सम्मितेऽपि च तत्र साधौ घः ॥ ५०५ ॥ नावस्तृतीयान्तात्तार्येऽर्थे विषात्तृतीयान्ताद्वध्येर्धे तुलया तृतीयान्तात्सम्मितेऽर्थेऽपि च तत्रेति सप्तम्यन्तात्साधवर्थे य प्रत्ययो भवति । नावा तार्यमित् नान्य । विषेण वध्यो विष्य । तुलया सम्मित तुल्य । कर्मणि माधु कर्मण्य । अपि चेति वचनात् गिरिणा तुल्यो हस्ती गिरितुल्य । तुल्य सदृश कुशलो योग्यो हितश्चेति साधुश्च्यते ।

ईयस्तु हिते ॥ ५०६ ॥ हिताये ईय प्रत्ययो भवति । वत्सेभ्यो हितो वत्सीयो गोकुक् । एवमश्वीय । जनकेभ्यो हितो जनकीय । जननीय । त्वदीय । मदीय । युष्मदीय ।

तत्र जातस्तत आगतः ॥ ५०७ ॥ इत्यादिषु च ईय प्रत्ययो भवति । शालाया जात शालीय । शालाया आगत शालीय ।

यदुगवादितः ॥ ५०८ ॥ उवर्णान्ताद्गवादिभ्यश्च हितार्थे यद्भवति । कृकवावुभ्यो हित कृकवावुभ्यः । वधूभ्यो हितो वधुव्य । गोभ्यो हितो गव्य । पटुभ्यो हित पटुव्य । हविभ्यो हितो हविष्य । गवादय इति के । गो हविस् अष्टका बर्हिस् मेधा श्वच् इति गवादिगण ।

उपमाने वत्तिः ॥ ५०९ ॥ उपमानेऽर्थे वत्ति प्रत्ययो भवति । राजेव वर्त्तने राजवत् । ब्राह्मणस्येव वृत्तमस्येति ब्राह्मणवत् । मथुराया मिव पाटलिपुत्रे प्राप्तादा मथुरावत् । देवमिव त्वा पश्यामि देववत् । इत्यादि । सर्वत्र द्रव्यगुणक्रियाभि साम्यमुपमानमस्तीति वत् भवितव्यम् । द्रव्ये । देवदत्त इव धनवान् देवदत्तवत् । एव कुबेरवत् । बलिवत् । गुणे । यतिरिव गुणवान् यतिवत् । जलमिव शैत्य जलवत् । अग्निरिव औष्ण्यमग्निवत् । श्रीखण्ड इव सुरभि श्रीखण्डवत् । क्रियाया । ब्राह्मण इव वर्त्तते ब्राह्मणवत् । एव पिशाचवत् ।

तत्त्वौ भावे ॥ ५१० ॥ भावेऽभिधेये त्वौ भवत । शब्द
स्य प्रवृत्तिनिमित्त भावो भवति । तत्प्रत्ययस्य स्त्रिया वृत्ति । तत्प्रत्य
यस्य नपुंसके वृत्ति । पठस्य प्राप् पठना पठत्वं । एव अश्रता अ
श्रत्व । गोता गोत्व । इति द्रव्यभाव । शुरुस्य भाव शुरुता शु
रुत्व । रूपता रूपत्व । रसता रसत्व । ज्ञानता ज्ञानत्व । गुणता गु
णत्व । इति गुणभाव । उत्क्षेपणता उत्क्षेपणत्व । गमनता गमनत्व ।
इति क्रियाभाव ।

यण् च प्रकीर्तितः ॥ ५११ ॥ भावेऽभिधेये यण् प्रकीर्ति
तन्मत्वौ च । जडस्य भावो जाड्य जडना जडत्व । एव ब्राह्मण्य
ब्राह्मणता ब्राह्मणत्व ।

अधुद् स्वरतद्धिते ये ॥ ५१२ ॥ तद्धिते ये परे अधुद्-
स्वरवत्कार्यं भवति । अधुद्गुरादौ सेद्स्यापि वन्मेःशब्दस्योत्व
मित्युत्व । विदुषा भावो वैदुष्य । प्रकीर्तितग्रहणात्प्रियादयस्मिन्नर्थे-
ऽपि यण् प्रकीर्तितमत्वौ च भवत । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्य ब्राह्म
णता ब्राह्मणत्व । पुन पुनर्भावौ पौन पुन्य ।

तदस्यास्तीति मन्त्वन्त्वीन् ॥ ५१३ ॥ तदिति प्रथमा ता
दस्यास्तीत्येतस्मिन्नर्थे मन्तु वन्तु विन् इन् इत्येते प्रत्यया भवति । गा
वोऽस्य सन्तीति गोमान् । आयुरस्यास्तीति आयुष्मान् । इतिशब्दस्य
विवक्षार्थत्वात् । अर्णान्तात् अवर्णोपधात् मकारान्तात् मकारोपधात्
धुङ्तात् अशिङ्गन्तात् परो वन्त् प्रत्ययो भवति । अशिङ्गन्तादित्यु
क्ते सति तद्वचन सामान्यमेव । तत्र हकारो वर्जनीय । अवर्णातात् ।
वृक्षोऽस्यास्तीति वृक्षवान् । शालाम्यास्तीति शालावान् । इत्यादि ।
अवर्णोपधात् । तक्षाम्यास्तीति तक्षवान् । कर्मास्यास्तीति कर्मवान् ।
क्वचिन्कारलोप । मकारान्तात् । इदमस्यास्तीति इदवान् । विमस्यास्ती
ति विवान् । इत्यादि । मकारोपधात् । लक्ष्मीरस्यास्तीति लक्ष्मीवान् ।

१ भवत अस्मात् अभिधानप्रत्ययावितिभाव ।

एव धर्मवान् । इत्यादि । धुडतात् । विद्युदम्यास्तीति विद्युत्वान् । व-
र्गप्रथमा इत्यादिना तृतीये प्राप्ते सति । तसोर्न तृतीयो मत्वर्थे इत्य-
नेन सूत्रेण तृतीयत्व न भवति । अशिङ्गतादिति कि । आयुरस्यास्ती-
ति आयुष्मान् ।

असन्तमायामेधान्म्रग्भ्यो वा विन् ॥५१४॥ एम्य
परो विन् प्रत्ययो वा भवति । यशोऽस्यास्तीति यशस्वी । पक्षे वन्त्
यशस्वान् । अत्र सकारस्य दकारो विसर्गश्च न भवति । तपोऽस्यास्ती-
ति तपस्वी । तपस्वान् । एव तेजस्वी तेजस्वान् । धुटा तृतीय । धु-
टा तृतीयो भवति घोषवति सामान्ये । लृवर्णतद्वर्गलसा दन्त्या इति
न्यायात् सकारस्य ढकारे प्राप्ते सति ।

तसोर्न तृतीयो मत्वर्थे ॥५१५॥ तकारसकारयोस्तृतीयो
मत्वर्थे न भवति । मत्वर्थे इति कोऽर्थः । अस्त्यर्थे । पश्चात् रेफसोर्विसर्जनीये
प्राप्ते सऋद्धाधितो विधिर्बाधित एव सत्पुरुषवत् । मायाम्यास्तीति मायावी
मायावान् । मेधाम्यास्तीति मेधावी मेधावान् । स्वगम्यास्तीति स्वग्नी
स्वग्वान् । न्यञ्जनान्तम्य यत्सुभोरिति न्यायात् चवर्गदृगादीना चेति ग-
त्वमनेन न्यायेन अवोपे प्रथम । वर्गप्रथमास्तृतीयान् ।

बहुलमिन् भवति ज्ञानमम्यास्तीति ज्ञानी । दण्डो यस्यास्तीति दण्डी ।
शिखाम्यास्तीति शिखी । देवोऽम्यास्तीति देवी । इत्यादि ।

तदस्य सजातं तारकादेरितच् ॥५१६॥ तदिति प्रथ-
मातान्दस्य सजातमित्यस्मिन्नर्थे तारकादेराकृतिगणात् पर इतच्
प्रत्ययो भवति । तारका सजाता अस्येति तारकित नभ । एव वण्ट-
वित रु । पलवित वृक्ष ।

सरल्यायाः पूरणे डमौ ॥ ५१७ ॥ सरल्याया पूरणे
डमौ भवति । एकादशपर्यन्त सरल्या । तत परममख्या ॥ असग्यादे-
र्नान्ताया मो भवति तत्त्वथ वाशब्दात् । — — —
पत्ये इत्यत्र ।

ज्ञानुबन्धेऽन्त्यम्बरादेर्लोपः ॥ ५१८ ॥ ज्ञानुबन्धे प्रत्यये परे अन्त्यम्बरादेर्लोपो भवति । एकादशाना पूरण एकादश-कादशी एकादश । द्वादश । अत्र आत्व निपात । त्रयोदश । अत्र श्य म्नु निपात । चतुर्दश । पञ्चदश । षष्ठम । षष्ठमी । षष्ठम । एव सप्तम । अष्टम । नवम । दशम ॥ इत्यादि ।

द्वेस्त्रीयः ॥ ५१९ ॥ द्वेस्त्रीयो भवति पूरणेऽर्थे । द्वयो पूरणो द्वितीय । द्वितीया । द्वितीय ।

त्रेस्तृ च ॥ ५२० ॥ त्रेस्त्रीयो भवति तृआदेशश्च पूणेऽथ । त्रयाणां पूरणमृतीय । तृतीया तृतीय ।

अन्तस्थो डे पौं ॥ ५२१ ॥ रेफपकारयोगन्तम्यो भवति डे परे । चतुर्णां पूरणश्चतुर्थः । चतुर्थी चतुर्थ ।

तवर्गस्य षट्चर्गाद्वचर्गः ॥ ५२२ ॥ पञ्चाद्वर्गात्तात्परम्य तवर्गम्य टवर्गो भवति आन्तरतम्यात् । षण्णां पूरण षष्ठ षष्ठी षष्ठ ।

कतिपयात्कते ॥ ५२३ ॥ कतिपयात्कतेश्च पूरणेऽथे यो भवति डे परे । कतिपयानां पूरण कतिपयथ । कतिना पूर्ण कतिथ कतिपयथी । कतिथी । कतिपयथ । कतिथ ।

विशत्यादेस्त्वमह् ॥ ५२४ ॥ विशत्यादेस्त्वमह् प्रत्ययो भवति पूरणेऽथे । विशतिवम । विशते पूरणी विशतितमी । विशतितम । त्रिशत पूरण त्रिशतम । त्रिशतमी । त्रिशतम । चत्वारिंशत्तम । पञ्चाशत्तम । उत्तरत्र नित्यग्रहणादिह विकल्पो लभ्यते । उत्तरत्र नित्यग्रहण क्वास्ते नित्य शनादेरित्यत्र । यत्र सरया विद्यते तत्र विनल्पोन तमह् भवति ।

तेत्रिंशत्तेरपि ॥ ५२५ ॥ त्रिंशत्तेरपि तेलोपो भवति ज्ञानुबन्धे प्रत्यये परे । अपिशब्दान् । अम्य लोपो भवति । विश । त्रिश । चत्वारिंश । पञ्चाश ।

नित्य शतादेः ॥ ५२६ ॥ शतादेर्गणात् पूरणेऽर्थे नित्य तमह्

प्रत्ययो भवति । एकशतस्य पूरण एकशततम । एकशततमी । एक-
शततम । एकसहस्रस्य पूरण एकसहस्रतम । एकसहस्रतमी एकस-
हस्रतम । एककोटितम ।

पष्ट्याद्यतत्परात् ॥ ५२७ ॥ पष्ट्यादेरसत्यायाः परात्
पूरणेऽर्थे नित्य तमट् भवति । पष्टे पूरण पष्टितम । पष्टे पूरणी पष्टित-
मी । पष्टितम । सप्ततितम । अशीतितम । नवतितम । अतत्परा-
दिति किं । एकपष्टे पूरण एकपष्ट । एकपष्टितम । यत्र सख्या विद्यते
तत्र विकल्पेन तमट् प्रत्ययो भवति ।

विभक्तिसज्ञा विज्ञेया वक्ष्यन्तेऽतः परन्तु ये ॥

येद्यादे. सर्वनाम्नस्ते बहोश्चैव पराः स्मृताः ॥ ३ ॥

अत पर द्यादिर्वाजितात्सर्वनाम परा ये प्रत्यया वक्ष्यन्ते ते विभक्तिसज्ञा
विज्ञेया । तु पुनर्बहोश्चैव इति कोऽर्थः । बहुशब्दात्परा प्रत्यया कथिता
श्रुतत्वात्सर्वनाम्न कार्यं प्रति विभक्तिसज्ञा भवन्ति । तेन तदा कदा इति
घोषव्रति न दीर्घ । तस्मिन् काले तदा “दादानीमौतट् स्मृतौ” इति दा
प्रत्यय । कस्मिन्काले कदा । काले किं । सर्वयदेकान्येभ्य एव दा इति
दाप्रत्यय । विभक्तिमज्ञा इति । विभक्तिकार्यं किं त्यदादित्व अकारे
लोप । एकत्र कि क इति कादेश ।

पञ्चम्यास्तस् ॥ ५२८ ॥ पञ्चम्यन्तात् द्व्यादिर्वाजितात्सर्वना
म्नो बहोश्च परस्मन् भवति । सर्वस्मात् सर्वत । तस्प्रत्ययान्ता अव्य-
यानि माप्यन्ते । अव्ययाद्विभक्तेर्लोप । तस्मात् तत । यस्मात् यत ।
बहुभ्यो बहुत । एव विश्वत । उभयत । अन्यत । पूर्वत । परत ।
इत्यादि । अब्यादेरिति किं द्वाभ्या । उगवादित इत्यत्र कथ प्रयोग-
श्चेति ज्ञापयति । तेन

असर्वनाम्नोप्यवधिमात्रात्तस् वक्तव्यः ॥ ५२९ ॥

असर्वनाम्नोऽपि परस्मत्प्रत्ययो भवति अवधिमात्रात् । अत्रावधिमात्रा-
दिनि कोऽर्थः प्रयोगमात्रादित्यर्थः । इत्यनेन सूत्रेण तस्प्रत्ययो भवति ।

इदमोर्धाधुनादानीम् ॥ ५४० ॥ काले वर्तमानात्सप्तम्य
न्तादिदम परा हि अधुना दानीम् एते प्रत्यया भवन्ति ।

रथोरेतेत् ॥ ५४१ ॥ रथो परत इदमशब्द एत इत् इत्येतौ
प्राप्नोति । अस्मिन् काले एतर्हि । इवणोवर्णयोरोप । अधुना । इदानीम् ।
इत्यम् ।

दादानीमौ तदः स्मृतौ ॥ ५४२ ॥ काले वर्तमानात्सप्त
म्यन्तात्तद परौ दादानीमौ स्मृतौ । तस्मिन् काले तदा । तदानीं ।

सद्यआद्या निपात्यन्ते ॥ ५४३ ॥ सद्यआद्या शब्दा
कालेऽभिधेये निपात्यन्ते । लक्षणसूत्रमन्तरेण लोकप्रसिद्धशब्दरूपो-
च्चारण निपातन । समाने अहनि सद्य । समानस्य सभावो द्यश्च पर-
विधि । पूर्वस्मिन् सवत्सरे परत् । पूर्वतरस्मिन् सवत्सरे परारि ।

पूर्वपूर्वतरयोः पर उदारी च संवत्सरे ॥ ५४४ ॥
पूर्वपरयो परो उदारी च भवत । चशब्दात्पर आदेशश्च सप्तसरेर्थे ।

इदमः समसण् ॥ ५४५ ॥ सप्तम्यन्तादिदम समसण् प्रत्य-
यो भवति सवत्सरेषे । अस्मिन्सवत्सरे ऐपम ।

पूर्वादेरेद्युस् ॥ ५४६ ॥ सप्तम्यन्तात्पूर्वादेर्गणात् पर एद्युस्
प्रत्ययो भवति । पूर्वस्मिन्नहनि पूवेद्यु । एव परेद्यु । अन्येद्यु । अ-
न्यतरेद्यु । इतरेद्यु । कतरेद्यु । अपरेद्यु ।

उभयाद्द्युश्च ॥ ५४७ ॥ सप्तम्यन्तादुभयशब्दात्परो द्युस्
भवति । चनारात् एद्युस् भवति । उभयस्मिन्नहनि उभयेद्यु । उभयद्यु ।

परादेरेद्यविस् ॥ ५४८ ॥ परादेर्गणात्पर एद्यविस् प्रत्ययो
भवति । परस्मिन्नहनि परेद्यवि । एवमन्येद्यवि । अन्यतमेद्यवि । इत्यादि ।

प्रकारवचने तु या ॥ ५४९ ॥ अद्वयादे सर्वनाम्न प्रकार
वचने तु या भवति । प्रहारशब्द सदृशार्थो विशेषार्थश्च सामान्यभे-
दक प्रकार । सर्वेण प्रकारेण सर्वथा । एवमन्यथा । यथा । तथा ।
उभयथा । पूर्वथा । अपरथा । वाक्यार्थविशेषेण सर्वविभक्तिभ्यो

ज्ञेय धाम्न्यत्र । मरिचैः प्रकाशयति यदि वा सर्वन्मिन् प्रकारे स
र्वथा इत्यादि ।

संख्यायाः प्रकारे धा ॥ ५५० ॥ संख्याया पर प्रकाश-
यन्ते धा भवति । गतुभिः प्रकारे गतुर्गा । एष द्विधा । एरुधा ।
गतुभिः प्रकाशैर्बहुधा । पशुधा । योग पशुप्रकाशस्व इति सिद्ध ।

पपू उत्त्वम् ॥ ५५१ ॥ पशुशब्दान्त्वान्त उत्त्व भवति । सनधा । अ-
ष्टधा । नरधा । दशधा । गतधा । सहस्रधा । लक्षधा । शोष्टिधा ।

द्विधिश्रया धमणेधा च ॥ ५५२ ॥ द्विधिश्रया परो धमण्
एधा च प्रत्ययौ भवत प्रकाशयन्ते । द्वेष श्रय । द्वेषा श्रया ।

इदार्कभ्या धनुः कार्य ॥ ५५३ ॥ इदार्कभ्या पर यत्
कार्ये प्रकाशयन्ते । अनेन प्रकारेण इत्य । तेन प्रकाशेण कथम् ।

आख्याताश्च तमाटयः ॥ ५५४ ॥ नाद्य आख्यनाश्च पण-
समाख्य प्रत्यया भवन्ति ।

प्रकृष्टे तमनररूपाः ॥ ५५५ ॥ प्रकृष्टार्थे एते प्रत्यया भ-
वन्ति । प्रकृष्ट आड्य आड्यतर आड्यतम आड्यत्त्व । एव
वैयाकरणतम वैयाकरणतर वैयाकरणरूप । पचनितम पच-
नितर पचनिरूप । एतौ अन्ययौ पुच्छिङ्गौ । अय नपुमरुद्धौ ।
पचनित्व ।

ईपदसमासौ कल्पदेश्यदेशीयाः ॥ ५५६ ॥ ईपदस-
रिसमासौ अर्थे कल्पदेश्यदेशीया एते प्रत्यया भवन्ति । ईपदपरि-
समास पट्ट पट्टकल्प । पट्टदेश्य पट्टदेशीय । पचनित्व । पच-
नित्देश्य । पचनित्देशीय ।

कुत्सितवृत्तेर्नाम्नः पाश ॥ ५५७ ॥ कुत्सितवृत्तेर्नाम
पर पाश प्रत्ययो भवति । कुत्सितो वैयाकरणो वैयाकरणपाश ।

भूतपूर्ववृत्तेर्नाम्नश्चरट् ॥ ५५८ ॥ भूतपूर्ववृत्तेर्नाम पर
श्चरट् प्रत्ययो भवति । टकार पण्डितारानुवाधादिति । विशेषणार्थ ।

भूतपूर्वा आट् आट्यचर । भूतपूर्वा आढ्या आढ्यचरी । भूतपूर्व-
माढ्य आट्यचर । भूतपूर्वो राजा राजचर । भूतपूर्वा राज्ञी राजचरी ।
एव देवचर । देवचरी ।

बह्वत्पार्थात्कारकाच्छ्रस्वा मङ्गले गन्यमाने
॥ ५५९ ॥ बह्वर्थात् अत्पार्थाच्च पर शम्प्रत्ययो वा भवति मङ्गले
गन्यमाने । बह्वन् देहि बहुशो देहि । एव अल्पशो देहि अल्प-
देहि । लोकशो देहि म्लोक देहि । शतशो देहि शत देहि । सहस्रशो
देहि सहस्र देहि । लक्षशो याचते लक्ष याचते ।

वारस्य सख्यायाः कृत्वसुच् ॥५६०॥ वारस्य सबन्धि
न्या सख्याया पर कृत्वसुच्प्रत्ययो भवति । उकार उच्चारणार्थ ।
कृत्वसुच्प्रत्ययान्ता अव्ययानि स्यु । पञ्चवारान् भुङ्क्ते पञ्चकृत्व । एव
गणकृत्व । कतिकृत्व । बहुकृत्व । एव सप्तकृत्वो गच्छति । दश-
कृत्वो ददाति । शतकृत्वो याचते । महस्रकृत्वो मन्यते इति ।

द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् ॥५६१॥ वारस्य सबन्धिभ्यो द्वित्रिच-
तुर्भ्य पर सुच् प्रत्ययो भवति । द्वौ वारौ भुङ्क्ते द्विर्भुङ्क्ते । त्रिर्भुङ्क्ते ।
चतुर्भुङ्क्ते ।

संख्याया अवयवान्ते तयद् ॥५६२॥ सख्याया अ-
वयवान्तार्थे तयद् प्रत्ययो भवति । द्वौ अवयवौ यस्य असौ द्वितय ।
त्रितय । चतुष्टय । पञ्चतय । सप्ततय ।

परिमाणे तयद् ॥५६३॥ परिमाणेऽर्थे तयद् प्रत्ययो भवति ।
चत्वारि परिमाणानि यस्य चतुष्टय । एव द्वितय त्रितय ।

द्वित्रिभ्यामयद् ॥५६४॥ द्वित्रिशब्दाभ्या परोऽयद् प्रत्ययो
भवति समूहेऽर्थे । द्वयो समूह द्वय । त्रयाणां समूह त्रय । उत्से-
धमान तिर्यग्मानमिति द्विविध ।

माने मात्रद् ॥ ५६५ ॥ परिमाणे मात्रद् प्रत्ययो भवति ।
ऊर प्रमाणमस्य ऊरमात्रमुदक । उरमात्री परिस्ता ।

यत्तदेतद्यो डावन्तु ॥५६६॥ यद् तद् एतद् इत्येतेभ्य
परो डावन्तु प्रत्ययो भवति परिमाणेऽर्थे । उकार उच्चारणार्थे । यत्प-
रिमाणमस्य यावान् । एव तावान् एतावान् ।

किमो डियन्तु ॥ ५६७ ॥ किम शब्दात्परो डियन्तु प्रत्ययो
भवति परिमाणेऽर्थे । किंपरिमाणमस्य कियान् ।

इदम. ॥५६८॥ इदम परो डियन्तु प्रत्ययो भवति परिमाणेऽर्थे ।
इद परिमाणमस्य इयान् ।

अभूत्तद्भावे कृम्बस्तिपु विकारात् च्विः ॥ ५६९ ॥
अभूत्तद्भावे विकारात् च्विप्रत्ययो भवति कृम्बस्तिपु परत ।

च्वौ चावर्णस्य ईत्वम् ॥५७०॥ अवर्णस्य ईत्व भवति च्वौ
परे । सर्वापहारी प्रत्ययस्य लोप । च्विप्रत्यये परे पूर्वम्बरम्य दीर्घ ।
शुद्धीकरोति । दीर्घो भवति । पुत्रीस्यात् । पट्टम्यात् । कवीकरोति ।
कवी भवति । कवीस्यात् । मानीकरोति । मानी भवति । मानीस्यात् ।

ऊर्ध्वं दध्द्वयसटौ च ॥५७१॥ ऊर्ध्ववाचिनि प्रमाणेऽर्थे
दध्द्वयसटौ प्रत्ययौ भवत । चशब्दान्मात्रद् भवति । ऊरु प्रमाण-
मस्य ऊरुदध् । ऊरुद्वयस । ऊरुमात्रमुदक ।

हस्तिपुष्पादण् च ॥ ५७२ ॥ हस्तिन् पुरप इत्येताभ्या
मानेर्धेऽण् भवति । चशब्दान्मात्रद् दध्द्वयसट् च भवति । हस्तीप्र-
माणमस्य हास्तिन । हस्तिमात्र । हस्तिदध् । हस्तिद्वयसी । पुरप
प्रमाणमस्य पौरप । पुष्पमात्र । पुरपदध् । पुरुपद्वयसमुड्कामित्यर्थे ।

प्रस्रुतवृते मयद् ॥५७३॥ प्रस्रुतवृते नाम्न परो मयद् प्रत्य
यो भवति । सुवर्णं प्रस्रुतं सुवर्णमय । एवमन्नं प्रस्रुतमन्नमय । भस्म-
मय । यदि वा अन्नं प्रस्रुतमन्नं अन्नमय काय । अन्नं प्रस्रुतमन्नं अन्नमय
जीवन । भस्मं प्रस्रुतमन्नं भस्ममय तप । एव भस्ममयो मठ । भस्ममयी
तपस्विनी । भस्ममयी तनु ।

नट्योः' पदान्गोर्बृद्धिरागमः ॥ ५७४ ॥ इश्च उश्च यू
तयोर्ध्वो स्वरणामाद्यो म्बरात्पूर्वयोरिकारोकारयोर्बृद्धिर्न भवति तयो-
रात्रौ वृद्धिरागमो भवति णकारानुबन्धप्रत्यये परे । व्याकरण वेत्ति अ-
धीते वा वैयाकरण । द्वारे नियोगो यम्येति दोवारिक । खोरिति कि ।
महानमे नियोगोऽम्येति माहानसिक । इत्यादि ।

श्लोकः ।

सन्धिर्नाम समासश्च तद्धितश्चेति नामतः ।
चतुष्कमिति तत्रोक्तमित्येतच्छर्षवर्मणा ॥ १ ॥
भावसेनत्रिप्रेन वादिर्षवतवञ्चिणा ।
कृताया रूपमालाया चतुष्कः परिपूर्यते ॥ २ ॥
इति प्रथमा वृत्ति समाप्ता ।

तिडन्तप्रकरणम् ।

द्वितीया वृत्तिः ।

श्लोक ।

सर्वकर्मविनिर्मुक्त मुक्तिलक्ष्म्याश्च बह्वभम् ।
चन्द्रमभजिन नत्वा तिडन्तः कथ्यते मया ॥१॥
अथ त्यादयो विभक्तयः प्रदर्श्यन्ते ॥ १ ॥ ताश्च
दशविधा भवन्ति । काम्ना । वर्तमाना । मत्तमी । पञ्चमी । ह्यस्तनी । अ-
चननी । परोक्षा । श्रस्तनी । आशी । भविष्यन्ती । क्तियातिपत्तिरिति ।
वर्त्तमाना ॥ २ ॥ ति तस् अन्ति । सि थस् य ।
मि उन् मस् । ते आने अन्ने । से आये ध्वे । ए वहे महे । इमानि
अष्टादश वचनानि वर्तमानसङ्गानि भवन्ति ।

१ पदस्याधोयकारवकारयो समाप्ते वृद्धिः भवति तयोऽर्थाद् वृद्धिरागमो
भवति सणकारानुबन्धे तद्धित परे स्थानेऽन्तरतम इति न्यायाद् यकारस्वकारो
यकारस्योऽन्तर ।

सप्तमी ॥ ३ ॥ यात् याता युस्, यास् यात यात, या
याव याम । ईत् ईयाता ईरन् । ईथास् ईयाथा ईध्व, ईय ईवहि ईमहि,
इमानि अष्टादश वचनानि सप्तमीसज्ञानि भवन्ति ॥

पञ्चमी ॥ ४ ॥ तु ता अन्तु, हि त त, आनि आव
आम, ता आता अता, स्व आथा ध्व, ऐ आवहै, आमहै, इमानि
वचनानि पञ्चमीसज्ञानि भवन्ति ॥

द्व्यस्तनी ॥ ५ ॥ दि ता अन्, सि त त, अम् व म, त
आता अन्त, यास् आथा ध्व, इट् वहि महि, इमानि वचनानि द्व्य-
स्तनीसज्ञानि भवन्ति ॥

एवमेवाद्यतनी ॥ ६ ॥ एवमेवाद्यतनीसज्ञानि भवन्ति ॥

परोक्षा ॥ ७ ॥ अट् अतुस् उस्, थल् अधुस् अ, अट्
व म, ए आते इरे, से आथे ध्वे, ए वहे महे, इमानि वचनानि परोक्ष-
सज्ञानि भवन्ति ॥

श्वस्तनी ॥ ८ ॥ ता तारौ तारस्, तासि तास्थस् तास्थ,
तास्मि ताम्बस् ताम्मस्, ता तारौ तारस्, तासे तासाथे ताध्वे, ताहे
तास्वहे तास्महे, इमानि वचनानि श्वस्तनीसज्ञानि भवन्ति ॥

आशीः ॥ ९ ॥ यात् यास्ता यासुस्, यास् यास्त
याम्त, यास याम्ब यास्म, सीष्ट सीयास्ता सीरन्, सीष्टाम् सीयास्था
सीध्व, सीय सीवहि सीमहि, इमानि वचनानि आशी सज्ञानि
भवन्ति ॥

स्यसहितानि त्यादीनि भविष्यन्ती ॥ १० ॥
स्यति स्यतस् स्यन्ति, म्यसि स्यथस् स्यथ, म्यामि म्यावस् स्यामस्,
स्यते स्येते स्यन्ते, स्यसे स्येथे स्यध्वे, स्ये स्यावहे स्यामहे, स्येन स
हितानि त्यादीनि वचनानि भविष्यन्तीसज्ञानि भवन्ति ॥

द्यादीनि क्रियापत्तिः ॥ ११ ॥ स्यत् स्यता स्यन्,
स्यस् स्यत म्यत, स्य स्याव म्याम, स्यत स्येतां स्यन्त, स्यथाम् स्येथा

स्यञ्च, स्ये स्यावहि स्यामहि, स्येन महितानि घाटीनि क्रियातिपत्ति-
सज्ञानि भवन्ति ॥

पडाद्याः सावधातुकम् ॥ १२ ॥ पण्णा विभक्तीना आ-
द्याश्चतस्रो विभक्तयः सार्वधातुकसज्ञा भवन्ति ।

अथ परस्मैपदानि ॥ १३ ॥ सर्वविभक्तीना आद्यौ
नववचनानि परस्मैपदसज्ञानि भवन्ति । उत्तरत्र नवग्रहणात्परग्रहणा-
च्चेह पूर्णाणीति नवेति अवगन्तव्यम् । ति तस् अन्ति । सि थस् य ।
मि वस् मस् । एव सर्वविभक्तिषु ।

नव पराण्यात्मने ॥ १४ ॥ सर्वविभक्तीना पराणि नव
वचनानि आत्मनेपदसज्ञानि भवन्ति । ते आते अन्ते । से आये
ध्वे । ए वहे महे । एव सर्वविभक्तिषु ।

त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः ॥ १५ ॥ परस्मै
पदानामात्मनेपदाना च त्रीणि त्रीणि वचनानि प्रथममध्यमोत्तमपु-
रुपसज्ञानि भवन्ति । ति तस् अन्ति इति प्रथमपुरुष । सि थस् थ
इति मध्यमपुरुष । मि वस् मस् इत्युत्तमपुरुष । ते आते अन्ते इति
प्रथमपुरुष । से आये ध्वे इति मध्यमपुरुष । ए वहे महे इत्युत्तमपुरुष ।
एव सर्वविभक्तिषु । एता विभक्तयो धातोर्योज्यन्ते । को धातुः ।

क्रियाभावो धातुः ॥ १६ ॥ य शब्द क्रिया भाव-
यति सपादयति स धातुसज्ञो भवति । इति न्वादीना धातुसज्ञाया । भू स
चाया । भू इति स्थिते ।

प्रत्ययः परः ॥ १७ ॥ प्रतीयते अनेनार्थं स प्रत्ययः । वि-
वसितार्थं इत्यर्थः । प्रकृते पर प्रत्ययो भवति । इति सर्वत्यादिप्रसङ्गः ।

काले ॥ १८ ॥ वर्तमानातीतभविष्यत्क्षण कालः । काल
इत्यधिकृत्यात्मनेपदात् वेदितव्यम् ।

सम्प्रतिवर्त्तमाना ॥ १९ ॥ प्रारब्धपरिसमाप्तक्रिया
लक्षणं सम्प्रतीत्युच्यते । सम्प्रतिकाले वर्त्तमाना विभक्तिर्भवति । त
त्रापि युगपदष्टादशवचनमासौ ।

शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदम् ॥ २० ॥ शेषाद्गतौ क-
र्त्तरि परस्मैपद भवति । तत्रापि ।

नामि प्रयुज्यमानेऽपि प्रथमः ॥ २१ ॥ नामि प्रयुज्य-
मानेऽप्यप्रयुज्यमानेऽपि प्रथमपुरषो भवति । तत्राप्येतत्प्रतिवक्षाया
प्रथमैव नान्ति ।

अन् विकरण कर्त्तरि ॥ २२ ॥ धातोर्विकरणमन्त्रोऽन्
भवति कर्त्तरि विहिते सार्गगतुत्रे परे ।

अनि च विकरणे ॥ २३ ॥ नाम्यन्स्य लघुनाम्युपधा-
याश्च गुणो भवत्यन्विकरणे परे । को गुण ।

अरु पूर्वे छे च सन्ध्यक्षरे गुणः ॥ २४ ॥ र्यूणा (न्तवर्णान्तर्ण
उवर्णाना) अरुपूर्वे छे च सन्ध्यक्षरे गुणो भवति । इत्युत्तम्य ओकारो
गुण । मन्ति । स भवति । तथैव द्वित्वप्रतिवक्षाया प्रथमपुरषद्विवचन
तम् । भू तम् इति स्थिते ।

रसकारयोर्विशृष्टः ॥ २५ ॥ पदान्ते रेफमकारयोर्वि-
शृष्टो भवति । तौ भवन ॥ तथैव बहुत्वप्रतिवक्षाया प्रथमपुरषबहुत्वान्
अन्ति भू अन्ति इति म्यिने ।

असन्ध्यक्षरयोरस्य तौ तद्धोपश्च ॥ २६ ॥ इह
धातुप्रभावे अकारमन्ध्यक्षरयो परतोऽकारम्य अकारमन्ध्यक्षरौ
भवतन्तत्परयोरोपो भवति । ते भवन्ति ।

युष्मदि मध्यमः ॥ २७ ॥ युष्मदि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्य-
मानेऽपि मध्यम पुरषो भवति । त्व भवामि । युवा भवथ । यूय भवथ ।

अस्मत्तुत्तम ॥ २८ ॥ अस्मत्प्रियुज्यमानेऽप्रयुज्यमानेऽपि
उत्तम पुरषो भवति ।

अस्य वमोर्दोर्घः ॥ २९ ॥ अम्य षीयो भवति वमो व
रत । अह भवामि । आया भवाव । वय भवाम । अप्रयुज्यमानेऽपि ।

भवति, भवत, भवन्ति । भवसि, भवथ, भवथ । भवामि, भवाव, भवाम । भावकर्मविपक्षाया ।

आत्मनेपदानि भावकर्मणोः ॥ ३० ॥ धातोरात्मनेपदानि भवन्ति भावकर्मणोरर्थयो । अकर्मकाद्धातोर्भावे सकर्मकात्कर्मणि च ।

श्लोकः ।

लज्जासत्तास्थितिजागरण वृद्धिक्षयभयजीवितमरणम् ।
शर्यनक्रीडारुचिदीप्त्यर्था धातव एते कर्मविहीनाः ॥ १ ॥

क्रियापदं कर्तृपदेन युक्त
व्यपेक्षते यत्र किमित्यपेक्षा ।
सकर्मकान्त सुप्रियो वदन्ति
शेषस्ततो धातुरकर्मकः स्यात् ॥ २ ॥

को भाव ।

श्लोक ।

सन्मात्र भावलिक्र स्यादसपृक्त तु कारकैः ।

धातर्यः केवलः शुद्धो भाव इत्यभिधीयते ॥ १ ॥

तत्र प्रथमैकवचनमेव । किं कर्म । क्रियाविषयं कर्म । तत्र द्विवचनबहुवचनमेव । मयमोत्तमपुरपावपि ॥

सार्वधातुके यणू ॥ ३१ ॥ धातोर्वणू भवति भावकर्मणो-
विहिते सार्वधातुके परे ।

नाम्यन्तयोर्धातुविकरणयोर्गुणः ॥ ३२ ॥ नाम्य-
न्तयोर्धातुविकरणयोर्गुणो भवति । इति गुणे प्राप्ते ।

नणकारानुबन्धचेक्रीयतयोः ॥ ३३ ॥ नाम्यताना ना-

म्युपगाना च गुणो न भवति णकारानुबन्धचेरित्यतयो परत । भू-
चते । कर्मणि ॥

प्रादय उपसर्गाः क्रियायोगे ॥ ३४ ॥ प्रादय क्रिया-
योगे उपसर्गा भवन्ति । के ते प्रादय ।

श्लोकः ।

प्रपराऽपसमन्ववनिर्दुरभिव्यधिमूढतिनिप्रतिपर्यपयः ॥

उपआडितिर्विंशतिरेष सखे उपसर्गगणः कथितः कविना ॥१॥

अकर्मका अपि वातव सोपसर्गा सकर्मका भवन्ति । अनुभूयते ।

आते आथे इति च ॥ ३५ ॥ अशारात्परयोराते आथे
इत्येतयोरादिरिर्भवति । अनुभूयेते अनुभूयन्ते । अनुभूयसे अनुभूयेथे
अनुभूयध्वे । अनुभूये अनुभूयामहे अनुभूयामहे । एव सर्वधातूना ।
एधङ् वृद्धौ ।

कर्त्तारि रुचाटिडानुबन्धेभ्यः ॥ ३६ ॥ रुचादिभ्यो
टानुबन्धेभ्यश्च कर्त्तर्यात्मनेपदानि भवन्ति । एधते एधेते एधन्ते । ए
धसे एधेथे एधध्वे । एो एभावहे एधामहे । भावे । एध्यते एध्यते
एध्यन्ते इत्यादि । अकार समाहारानुबन्धे । डुपचपुन् पाके ।

इन्नन्यजादेरुभयम् ॥ ३७ ॥ इन्न तात् वानुबन्धाद्यजादेश्च
कर्त्तर्युभयपदानि भवन्ति । पचति पचत पचन्ति । पचसि पचथ प
चथ । पचामि पचाव पचाम । पचने पचेते पचन्ते । पचसे पचेथे प-
चध्वे । पचे पचावहे पचामहे ॥ भावे ॥ पच्यते । अविदक्षितसकर्म
कोऽकर्मको भवति ॥ कर्मणि । पच्यते पच्येते पच्यन्ते । पच्यसे ।
पच्येथे पच्यध्वे ॥ पच्ये पच्यावहे पच्यामहे ।

स्मेनातीते ॥ ३८ ॥ स्मेन सयोगेऽतीते काले वर्त्तमाना वि-
भक्तिर्भवति । भवतिस् ॥ एधतेस् । पचतिस् पचतेस् इत्यादि ।

विध्यादिषु सप्तमीच ॥ ३९ ॥ विध्यादिषु वर्त्तमानाद्वा-
तो सप्तमी पञ्चमी च भवति । के विध्यादय । विधिनिमात्रणामत्रणा

ध्येषणमम्प्रश्रप्रार्थनादय । को विधि । विधि कर्त्तव्योपदेश ।
 अथवा अज्ञातज्ञापरो विधि । देवान् यजेत । यजतु । यजता । होम
 जुहुयात् । जुहोतु । यत्र क्रियमाणे प्रत्यवायोऽस्ति तन्निमग्नण । इह
 श्राद्धे न भुङ्गीत न भुङ्क्ता भवान् । यत्र क्रियमाणे प्रत्यवायो नास्ति
 तदामग्नण । इहामीत । आस्ता भवान् । सत्कारपूर्वरो व्यापारोऽध्येष
 ण । यृष माणवकमभ्यापयेभ्यम् । कर्त्तव्यालोचना सम्प्रश्र । अहो किं
 व्याकरणमधियीय उत वेदमधियीय । अहो किं नाटकमध्ययै आहो-
 स्थिदलङ्कारमध्ययै । याच्ञा प्रार्थना । भिक्षा मे दध्या । क्षेत्र मे दधीया ।
 कन्या मे देहि । मम सुगर्णं दत्स्व इ० । आदिशब्दारप्रेषणविज्ञापनाज्ञाप-
 नादय । क्षीण प्रतिकर्मप्रतिपादन प्रेषण । गृहीतवेतनन्त्व । कर्माणि कु-
 र्या । कुर्वीथा । कुरु । कुरुष्व । अधिक प्रति स्वकार्यसूचन विज्ञापन ।
 अहो देव इदं कार्यमवधारये । अवधारय । सर्वेषां स्वस्वकार्य-
 नियमप्रतिपादनमाज्ञापन । विप्रा एव प्रवर्तेरन् प्रवर्तन्ताम् । यतय
 एव चरेयु ।

याशब्दस्य च सप्तम्या* ॥ ४० ॥ याशब्दो या चासौ श-
 ब्दश्च याशब्दस्तस्य याशब्दस्य च सप्तम्या अकारात्परम्य सप्तमी
 याशब्दस्य इर्भवति । भवेत् भवेता ।

याम्युसोरियमियुसौ ॥ ४१ ॥ अकारात्परयोर्याम्युसो-
 रियमियुसौ भवत । भवेयु । भवे भवेत भवेत् । भवेय भवेव भवेमा ॥
 भावे ॥ भूयेत । कर्मणि । अनुभूयेत अनुभूयेयाता अनुभूयेरन् ।
 एधेन ऐधेयाता एधेरन् । एधेया एधेयाथा एधेभ्व । एधेय एधेवहि
 एधेमाहि ॥ भावे ॥ पच्येत ॥ पचेत् पचेता पचेयु । पचे पचेत् पचेत् ।
 पचेय पचेव पचेम । पचेत् पचेयाता पचेरन् ॥ भावे । पच्येत । क-
 र्मणि । पच्येत । पच्येयाता पच्येरन् ।

पञ्चम्यनुमतौ ॥ ४२ ॥ अनुज्ञानमनुमति । अनुमितौ
 पञ्चमी भवति ।

सुप्रसन्नमन्त्रकथम् ॥ ४३ ॥ शिवाय प्रोक्तम् सर्वं
... ॥ मन्त्रार्थान्तरार्थयोश्च पठनी
... ॥ अन्तिपितुः शोभातन्वावचन्य ॥ भवता
... ॥

हेरकारादहन्तेः ॥ ४४ ॥ अकारात्मस्य हेलेपो भवति
... ॥ भवति भवति भवति ॥ भवति भवति भवति ॥
... ॥ अहन्तेः ॥ अहन्तेः ॥

आदातामाशानादेरिः ॥ ४५ ॥ अकारापरयो आत्
... ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते
... ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते
... ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते
... ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते ॥ अनुभूयते

भूतकरणवत्त्वम् ॥ ४६ ॥ भूतमतीते ऋण क्रिया यन्म
... ॥ भूतकरणवत्त्वम् ॥ भूतकरणवत्त्वम् ॥ भूतकरणवत्त्वम्
... ॥ भूतकरणवत्त्वम् ॥ भूतकरणवत्त्वम् ॥ भूतकरणवत्त्वम्

अशुभात्वादिर्गस्तन्यघननीक्रियातिपत्तिपु ४७
... ॥ अशुभात्वादिर्गस्तन्यघननीक्रियातिपत्तिपु परत ।

पदान्ते धुदां प्रथम ॥ २६ ॥ पदान्ते वर्णमानाना धुना
... ॥ अभवत् अभवत् अभवत् ॥ अभवत् अभवत् अभवत्
... ॥ अभवत् अभवत् अभवत् ॥ अभवत् अभवत् अभवत्
... ॥ अभवत् अभवत् अभवत् ॥ अभवत् अभवत् अभवत्

स्वरादीनां वृद्धिरादे' ॥ ४८ ॥ स्वरादीना धातूना आ
दिस्वरस्य वृद्धिर्भवति ह्यस्तन्यादिषु परत । ऐधत ऐधेता ऐधन्त । ऐ-
धया ऐधेथा ऐधध्व । ऐधे ऐधावहि ऐधामहि । भावे । ऐध्यत । क-
र्मणि । ऐध्यत ऐध्येता । ऐध्यन्त । अपचत् अपचता अपचन् । अ-
पचत अपचेता अपचन्त । भावे अपच्यत । कर्मणि । अपच्यत
अपच्येता अपच्यन्त ।

मास्ययोगे हास्तनी च ॥ ४९ ॥ मास्ययोगे हास्तन्यद्यतनी
च भवति ।

न मामास्ययोगे ॥ ५० ॥ मायोगे मास्ययोगे च धातो-
रादावडागमो न भवति । मास्यभवत् मास्यभवता मास्यभवन् ॥
मास्यैधत मास्यैधेता मास्यैधन्त ॥ मास्यपचत् मास्यपचता
मास्यपचन् ॥ मास्यपचत मास्यपचेता मास्यपचन्त । भावे । मास्यभू-
यत । कर्मणि । मास्यभूयत मास्यभूयेता मास्यभूयत । श्रु श्रुणे ।

श्रुच' शृ च ॥ ५१ ॥ श्रुञो धातोर्नुप्रत्ययो भवति सार्व-
धातुके परे शृ आदेशश्च । शृणोति शृणुत शृण्वन्ति । अन्विकरण
कर्त्तरीति निर्देशात् द्वित्वबहुत्वयोश्च परमै सप्तम्या च हि वचने च
गुणो न भवति । उत्तरत्र प्रदर्श्यते । शृणुयात् शृणुयाता शृणुयु ।
शृणोतु । नणकारानुबन्धचेक्रीयितयेति श्रुवस्तातण्प्रत्ययो गुणनिषेध ।
शणुतात् शृण्वन्तु ।

नोश्च विकरणादसयोगात् ॥ ५२ ॥ असयोगात् पू-
र्वानुविकरणात् परस्य हेलोपो भवति ॥ शृणु शृणुतात् शृणुत शृणुत ।
शृणवानि शृणवान् शृणवाम । अशृणोत् अशृणुता अशृण्वन् । कर्मणि ।

नाम्यन्ताना यणायिथिन्नाशीश्चिन्नेक्रीयितेषु ये-
दीर्घः ॥ ५३ ॥ नाम्यन्ताना धातूना दीर्घो भवति यणादिषु
ये च्चौ च परे । श्रूयेत । श्रूयता । अश्रूयत । इत्यादि । पिधु गत्या ।
पिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च ।

धात्वादेः प' सः ॥ ५४ ॥ धात्वादे मस्य सो भवति ।
 सेधति । स्यासेनयसेधतिसिचसञ्जिष्वजा । अडभ्यासान्तरश्चेति
 सस्य पत्व । प्रतिपेधति । तत्र सेधतेर्गताधिति वचनाद्गतौ न पत्व ।
 परिसेधति । सेधत । सेधन्ति । सेधेत् सेधतु । अमेधत् । णीङ् प्रापणे ।

णो न' ॥ ५५ ॥ धात्वादेर्णस्य नो भवति । नयति नयत
 नयन्ति । नयते नयेते नयन्ते । नयेत् । नयेत । नयतु । नयता । अनयत्
 अनयत । भावे । नीयते कर्मण्येव । स्रस् भ्रस् अवस्रसने । ध्वस्
 गतौ च । मनोरनुस्वारो ध्रुटि इति नकारस्यानुस्वार । स्रसते स्रसेते
 स्रसन्ते । भ्रसते । ध्वसते ॥

अनिदनुबन्धानामगुणेऽनुपङ्गलोपः ॥ ५६ ॥ इद-
 नुबन्धर्वाजताना धातूना अनुपङ्गलोपो भवति अगुणे प्रत्यये परे ।
 कर्मणि । स्रस्यते स्रस्येते स्रस्यते । एव भ्रस्यते । ध्वम्यते । अत
 एव वर्जनादिदनुबन्धाना धातूना नुरागमोस्ति गुणागुणे प्रत्यये परे ।
 ग्रथिन्नञि कौटिल्ये । शकि शङ्कया । ग्रन्थते वङ्कते । शङ्कते । ग्रन्थ्यते
 ग्रन्थ्येते । शङ्क्यते शङ्क्येते शङ्क्यते । वङ्क्यते । वङ्क्येते । वङ्क्यते ।
 दुनटि समृद्धौ । नन्दति नन्दत नन्दन्ति । नन्दते । वदि अभिवा
 दनस्तुत्यो । वदते वन्देते वदते । कर्मणि । वचते । दश
 दशने । पञ्ज सङ्गे । प्वञ्ज परिप्वङ्गे । रञ्ज रागे ।

दञिपञ्जि प्वञ्जिरञ्जीनामनि ॥ ५७ ॥ एतेषामनि वि-
 करणे परेऽनुपङ्गलोपो भवति । दशति । दशेत् । दशतु । अदशत् । भावे ।
 दश्यते । सजति । सजेत् । सजतु । असजत् । सज्यते । परिप्वजते ।
 रजति रजेदित्यादि ।

रञ्जेरिनिमृगरमणार्थं चा ॥ ५८ ॥ मृगरमणार्थं रञ्जेर-
 नुपङ्गलोपो वा भवति इति परे । रजति वञ्चित्तमन्य प्रयुङ्गे । धातो
 श्व हेतौ इति ञ् भवति । रजयति । पसे । रञ्जयति । छिडु क्षिडु
 निरसने । ह्मु ग्गानौ । चमु छमु जमु जिमु अदने ।

ष्ठिवुक्लुमाचामामनि ॥६०॥ ष्ठिवुक्लुमाचाम् इत्येतेपा-
मुपधाया दीर्घो भवति परसौपदेऽनिपरे । क्रियायोगे प्राढ्य उप-
सर्गा भवन्ति । निष्ठीवति निष्ठीवन निष्ठीवति । निष्ठीव्यते । ष्ठाम-
ति । भावे । ष्ठम्यते । आचामति । आचम्यते । आडिनि कि । चमति
विचमति । क्रमु पादविक्षेपे ।

क्रमः परस्मै ॥ ६० ॥ क्रम दीर्घो भवति परसौपदे अ-
नि परे । क्रामति । परमौ इति किं ।

प्रोपाभ्यामारम्भे ॥ ६१ ॥ लक्षणसूत्रे लक्षण व्यभिच-
रन्त्याचार्या । प्रोपाभ्या पर क्रम आरम्भेऽर्थे आत्मनेपदी भवति ।
प्रक्रमते । उपक्रमते । प्रक्रम्यते उपक्रम्यते । पुष्टुदुष्टुऋच्छुगच्छुऋच्छु-
गती । इषु इच्छया । यमु उपगमे ।

गमित्यमां छः ॥६२॥ गम इषु यम् एषामन्त्यस्य छो भवत्य-
नि परे । गच्छति । इच्छति । यच्छति । गम्यते इष्यते यम्यते । पा पाने ।

पः पिबः ॥ ६३ ॥ पाधातो पिवादेशो भवत्यनि परे ।
पिबति । दामागायति पिबति म्यास्यति जहातीनामीकारो व्यञ्जनादौ
चेत्याकारस्य ईकार । पीयते । घ्रा गन्धोपादाने ।

घ्रो जिघ्रः ॥६४॥ घ्राधातोर्निघ्रादेशो भवत्यनि परे । जिघ्रति ।
घ्रायते । घ्राशब्दाग्निमयोग्यो ।

ध्मो धमः ॥ ६५ ॥ ध्माधातोर्धमादेशो भवत्यनि परे ।
धमति । ध्मायते । स्या गतिनिवृत्तौ ।

स्थस्तिष्ठः ॥ ६६ ॥ म्याधातोन्तिष्ठादेशो भवत्यनि परे ।
तिष्ठति । स्थीयते । मा अम्यासे ।

श्रो मनः ॥ ६७ ॥ म्नाधातोर्मनादेशो भवत्यनि परे । मन-
ति । म्नायते । दाण् दाने ।

दाणो यच्छः ॥ ६८ ॥ दाण्धातोर्यच्छादेशो भवत्यनि
परे । प्रयच्छति प्रदीयते । दृशिद् प्रेक्षणे ।

दृशोः पश्यः ॥ ६९ ॥ दृशोर्धानो पश्यादेशो भवत्यनि परे ।
पश्यति । दृश्यते । ऋ प्रापणे । ऋ सृ गतौ ।

अर्त्तः ऋच्छ ॥ ७० ॥ अर्त्तं ऋच्छादेशो भवत्यनि परे ।
ऋच्छति ।

गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः ॥ ७१ ॥ अर्त्तं सयोगादेश्च धतोर्गुणो
भवति । यकारादौ प्रत्यये परे । अर्च्यते ।

सर्त्तर्धावः ॥ ७२ ॥ सर्त्तर्धावादेशो भवत्यनि परे । धा-
वति । यणाशिपोर्व्ये इति इकारागम । ध्रियते । ननु धातुगतामप्यस्ति ।
जयाभिधाने यथा म्यात् । तेन प्रियामनुमरति । शङ्खु शातने ।

शदेः शीयः ॥ ७३ ॥ शदे शीयादेशो भवत्यनि परे ।

शदेरनि ॥ ७४ ॥ शदेरनि परे आत्मनेपद भवति ।
शदि धातु रचादिर्भवत्यनि परे । शीयते शीयेते शीयन्ते । कर्म-
णि । शयने । पक्षे कश्चित्तमय प्रयुक्ते । शादयति । पङ्क्तु निशरणग-
त्यवसादनेषु ।

सदेः सीद ॥ ७५ ॥ सदे सीदादेशो भवत्यनि परे ।
सीदति सीदत सीदन्ति । इति भ्वाद्य ॥

अद् प्मा भक्षणे । पूर्ववत् वर्तमानादीना ।

अदादेर्लुग्विकरणस्य ॥ ७६ ॥ अदादेर्गणाद्विकरणस्य
लुम्भवति ।

अघोपेप्पशिष्टा प्रथमः ॥ ७७ ॥ अघोपेषु प्रत्ययेषु
परे अशिष्टा ध्रुटा प्रथमो भवति । अत्ति अत्त अदन्ति । अत्सि
अत्थ अत्थ । अन्नि अद्द अद्द । शीङ् स्वप्ने ।

शीटः सार्वधातुके ॥ ७८ ॥ शीटो गुणो भवति सार्वधा-
तुके परे । शेते शयाते ।

आत्मने चानकारात् ॥ ७९ ॥ अनकाराच्चात्मनेपदे
अन्नेर्नकारस्य लोपो भवति ।

शेतेरिरन्तेरादिः ॥ ८० ॥ शेते परस्य अन्तेरादिरि-
र्भवति । शेरते । शेपे । शयापे शेप्वे । शये शेवहे शेमहे । ब्रू-
व्यक्ताया वाचि ।

ब्रुव ईड्वचनादिः ॥ ८१ ॥ ब्रुव ईड्व भवति वचनादिर्भूत्वा
व्यञ्जनादौ गुणिनि सार्वधातुके परे । नाम्यन्तयोरिति गुण । ब्रवीति ।

द्वित्वबहुत्वयोश्च परस्मै ॥ ८२ ॥ सर्वेषां धातूनां वि-
करणानां च सार्वधातुके परस्मैपदे पञ्चम्युत्तमवर्जिते द्वित्वबहुत्वयो-
श्च गुणो न भवति । ब्रूत ।

स्वरादाविघर्णोवर्णान्तस्य धातोरियुवौ ॥ ८३ ॥
इवर्ण उवर्णान्तस्य धातोरियुवौ भवत स्वरादावगुणे । वृजन्ति । व्रवीपि ।
ब्रूथ ब्रूथ । व्रवीमि ब्रूव ब्रूम ।

ब्रुवस्त्वादीनामडादयः पञ्च ॥ ८४ ॥ ब्रूधातो परेषां
त्यादिपञ्चकानामडात्पञ्च पञ्च भवन्ति अट् अतुस् उस् थट् अथुस् इत्येते
वक्तव्या ।

तत्सन्निधौ वृव आह ॥ ८५ ॥ तेषामडादीनां सन्निधौ
ब्रूधातोराहादेशश्च भवति । आह आहतु आहु ।

धल्याहो हस्य धकारः ॥ ८६ ॥ धलि परे आहेत्येतस्य
हकारस्य धकारो भवति । आत्थ आहतु ।

सर्वेषामात्मनेसार्वधातुकेऽनुत्तमे पञ्चम्याः ॥ ८७ ॥
सर्वेषां धातूनां विकरणानां च सार्वधातुके आत्मनेपदे परे पञ्चम्यु-
त्तमवर्जिते गुणो न भवति । वृते वृजाने वृजते । वृपे वृवापे वृवे । वृवे
वृवहे वृमहे । अद्यात् अद्याना अयु । अद्या अद्यात् अद्यात् । अद्या
अद्याव अद्याम । शयीत् शयीयात् शयीरन् । शयीया शयीयाथा
शयीध्व । शयीय शयीवहि शयीमहि ।

सप्तम्यां च ॥ ८८ ॥ सर्वेषां धातुविकरणानां गुणो न भवति
सप्तम्यां च परस्मैपदे परे । ब्रूयात् ब्रूयाता ब्रूयु । ब्रूया ब्रूयात् ब्रूयात् ।

श्रूया श्रूयाव श्रूयाम । श्रुणीत श्रुणीयाता श्रुणीरन् । श्रुणीया श्रुणीयाथा
श्रुणीव । श्रुणीय श्रुणीयहि श्रुणीमहि । अक्षु अक्षान् अक्षा अदन्तु ।

हृधुहृम्भ्यां हेधि ॥ ८९ ॥ हृधुहृम्भ्या परम्प हेधिर्भवति ।
अद्धि अक्षान् अक्ष अक्ष । अद्यानि अद्याव अद्याम । शेता शयाता शे
रता । शेथ्य शयाथा शेथ्य । शयै शयावहै शयामहै । श्रवीतु श्रूतात्
श्रूता श्रुवन्तु ।

हौ च ॥ ९० ॥ सर्वेषा भानूनां गुणो न मयति हौ च परे ।
श्रूहि श्रूतात् श्रूत श्रूत । ब्राणि ब्राव ब्राम । श्रूता श्रूताता श्रुपता ।
श्रूप्य श्रुपायां श्रूथ्य । श्रुवै ब्रावहै ब्रामहै ।

अदोऽट् ॥ ९१ ॥ अद् परयोऽट्म्योरादेरद् भवति ।

अघर्णस्याकारः ॥ ९२ ॥ घातोरादेरवर्णस्याकारो भवति
त्यप्तन्यादिपरत । आडत् आत्ता आदन् । आद् आत्त आत्त ।
आद् आट् आट् । अशेत अशीयाता अशेग्त । अशेया अशेयाथा
अशेथ्य । अशयि अशेयहि अशेमहि । अनवीत् अनूता अनुवन् । अ-
ब्रवी अब्रूत अब्रून् । अनृव अन्रूव अन्रूम । अन्रूत अनुवाता अनुवत । अ-
ब्रूया अब्रुवाथा अन्रूथ्य । अब्रुवि अन्रूवहि अन्रूमहि । भावकर्मणो ।
अघने अघेते अघन्ते ।

अर्घीर्ये ॥ ९३ ॥ शीने ईकारोऽय् मयति ये परे । शय्यते
शय्येते शय्यन्ते । जिप्थ्यशये । “घात्वादे प म ” ।

द्युवो चच्चिः ॥ ९४ ॥ द्युवो चच्चिर्भवति अगुणे सार्वधातुके परे ।

स्वपिवचियजादीनां यण् परोक्षाशी यु ॥ ९५ ॥
स्वपिवचियजादीनाम-तम्थाया सम्प्रसारण भवति यण् परोक्षाशी-
युपरत । किं सम्प्रसारण ।

सम्प्रसारण खृतोन्तस्थानिमित्ताः ॥ ९६ ॥ अन्त
स्था निमित्ता इउऋत सम्प्रसारणसज्ञा भवन्ति । सुप्यते सुप्येते सु-
प्यन्ते । यन देवपूजासगतिकरणदानेषु । इज्यते इज्येते इज्यन्ते । असु
भुवि । अस्ति ।

अस्तेरादेः ॥ ९७ ॥ अस्तेरादेर्लोपो भवति अगुणे सार्वधा-
तुके परे । स सन्ति ।

अस्तेः सौ ॥ ९८ ॥ अस्तेरन्त्यम्य लोपो भवति सो परे ।
असि स्य स्य । असि स्य स्य । स्यात् स्याता स्यु । स्या स्यात
स्यात् । स्याम् स्यात् स्याम् । अस्तु स्यात् स्ता सन्तु । एकदेशविकृ-
तमनन्यवत् ।

दास्त्योरेभ्यासलोपश्च ॥ ९९ ॥ दासज्ञकस्य अस्तेर-
न्त्यस्य ए भवति अभ्यासलोपश्च हौ परे ।

अस्तेः ॥ १०० ॥ अस्ते परस्य हेधिर्भवति ।

स्थानिचदादेशः ॥ १०१ ॥ यस्य स्थाने यो विधीयते स
स्थानी इतर आदेश । एधि स्तात् स्त स्त । असानि असाव असाम ।

अस्तेर्दिस्यो ॥ १०२ ॥ अस्ते परयोदिस्योरादिरीद्भवति ।

अस्तेः ॥ १०३ ॥ अस्तेरवर्णस्याकारो भवति ह्यन्तन्यादिपु प-
रत । आसीत् आम्ना आसन् । आसी आस्त आस्न । आसम् आ-
स्य आस ।

अस्तेर्भूरसार्वधातुके ॥ १०४ ॥ अस्तेर्भूरादेशो भवति
अमार्वधातुके परे । भूयते । रुदिर् अश्रुविमोचने ॥

रुदादेः सार्वधातुके ॥ १०५ ॥ रुदादे परस्य सार्वधातु-
कस्य व्यञ्जनादेरयकारादेरादाविडागमो भवति ।

नामिनश्चोपधाया लघोः ॥ १०६ ॥ सर्वेषा धातूना उ-
पधाभूतस्य पूर्वस्य लघोर्नामिनो गुणो भवति । रोदिति रुदित रुद-
न्ति । रोदिपि रुदिय रुदिय । रोदिमि रुद्वि रुदिम ।

श्लोक ।

रोदिति' स्वपितिश्चैव श्वसिति' प्राणितिस्तथा ।

जक्षितिश्चेति विज्ञेयो रुदादिः पञ्चको गणः ॥ १ ॥

रुधात् रुधाता रुधु । रोदितु र्दितात् रुदिता रुदन्तु । हो चेति
गुणनिषेध । रुदिहि रदितात् रदित रदित । रोटानि रोदाव रोदाम ।

रुदादिभ्यश्च ॥ १०७ ॥ रुदादिभ्यश्च परयोर्दिस्योरात्प्री
द्भवति । अरोदीत् ।

रुदादेश्च ॥ १०८ ॥ रुदादेश्च परयोर्दिस्योरादिरद्भवति । अ
रोदत् अरदिता अरुदन् । अरोदी अरोढ अरदित अरदित । अ
रोढ अरदिव अरुदिम । एव पञ्जानाम् । त्रिष्वप् शये । स्वपिति
स्वपित स्वपन्ति । स्वपिपि । स्वप्यात् स्वप्याता स्वप्यु । स्वपितु
स्वपितात् स्वपिता स्वपन्तु । अम्बपीत् । अस्वपन् अम्बपता अम्बपन् ।
श्वस् प्राणने । श्वसिति । श्वस्यात् । श्वसितु । अश्वसीत् । अश्वसूत् ।
अनपि च । प्राणिति । प्राण्यात् । प्राणितु । अप्राणीत् । अप्राणत् ।
जक्ष भक्ष हसनयो ।

जक्षादिश्च ॥ १०९ ॥ जक्षादीनामभ्यस्तसज्ञा भवति । ज-
क्षिति जभत ।

लोपोऽभ्यस्तादन्तिनः ॥ ११० ॥ अभ्यस्तात्परस्य अ-
न्तेर्नकारस्य लोपो भवति । जभति । जक्ष्यात् जक्ष्याता जक्षु । जक्षितु
जक्षितात् जक्षिता जक्षतु । अजक्षीत् । अजक्षत् अजक्षता । अनउस्सि-
जभ्यस्तविदादिभ्योऽभुव । इत्यनेन उस् भवति । अजक्षु । भावकर्मणो ।
रुद्यते । सुप्यते । इत्यादि । पूङ् प्राणिगर्भविमोचने । सूते सुजाते सुवते ।
सुनीत सुवीयाता सुवीरन् । सूता सुवाता सुवता । सूस्व सुजाथा । सूध्वम् ॥

सूते पञ्चम्याम् ॥ १११ ॥ सूते पञ्चम्युत्तमे च गुणो न भवति ।
सुवै सुवावहै सुवामहे । असूत असुजाता । सूयते । हन् हिंसागत्यो । हन्ति ।

धुटि हन्ते सार्वधातुके ॥ ११२ ॥ हन्तेरन्तस्य लोपो
भवति धुडादावगुणे सार्वधातुके परे । हत ।

गमहनजनस्वनघसामुपधयाः स्वरादावनण्यगुणे
॥ ११३ ॥ गमादीनामुपधया लोपो भवत्यनण्प्रज्ञिते स्वरादावनण्यगुणे परे ।

लुप्तोपधस्य च ॥ ११४ ॥ लुप्तोपधस्य च हन्तेर्हस्य विभ-
वति । घ्नन्ति । हसि ह्य ह्य । हन्मि हन्व हन्म । हन्यात्
हन्याता हन्यु । हन्तु हतात् हता घन्तु । पूर्वोक्तपरोक्तयो परोक्त
विप्रिर्बलवान् इति न्यायात् ॥

हन्तेर्जो हौ ॥ ११५ ॥ हन्तेर्जकारादेशो भवति हो परे । जहि
हतात् हत हत । हनानि हनाव हनाम ।

व्यञ्जनादिस्योः ॥ ११६ ॥ व्यञ्जनात्परयोर्दिस्योर्लोपो भ-
वति । अहन् अहता अघ्नन् । अहन् अहत अहत । अहन अहन्य
अहन्म । चक्षद् व्यक्ताया वाचि ।

स्को. सयोगाद्योरन्ते च ॥ ११७ ॥ सयोगाद्यो सका-
रवकारयोर्लोपो भवति धुट्यन्ते च ।

* तवर्गस्य षट्त्वर्गादृचर्गः ॥ ११८ ॥ तवर्गस्य षकार-
त्वर्गाभ्या परस्य टवर्गो भवत्यान्तरतम्यात् । आचष्टे आचक्षाते आचक्षते ।

षट्ठोः कः से ॥ ११९ ॥ षट्ठो को भवति सकारे परे । आचक्षे
आचक्षाते आचक्षते ।

* धुटा तृतीयश्चतुर्थेषु ॥ १२० ॥ धुटा तृतीयो भवति चतु-
र्थेषु परत ऋण्णटवर्गरूपा मूर्द्धन्या इति न्यायात् । इति षकारस्य ड-
कार । आचड्ढे । आचक्षे आचक्ष्वहे आचक्षमहे । आचक्षीत आच-
क्षीयाता आचक्षीरन् । आचष्टा आचक्षाता आचक्षता । आचक्ष्व आ-
चक्षाया आचड्ध्व । आचक्षे आचक्षावहे आचक्षामहे । आचष्ट आ-
चक्षाता आचक्षत । आचष्टा आचक्षाथा आचड्ढ । आचक्षि आच-
क्ष्वहि आचक्षमहि ।

चक्षद् ख्याञ् ॥ १२१ ॥ चक्षद् इत्येतस्य रयानादेशो भवति
अमार्वाधातुके परे । आख्यायते । ईश् ऐश्वर्ये ।

छशोश्च ॥ १२२ ॥ छशोश्च पो भवति धुट्यन्ते । ईष्टे ई-
शाते ईशते ।

ईशाः से ॥ १२३ ॥ ईश परस्य सादे सार्वधातुवस्यादाविट्
भवति धुटि परे । ईशिपे ईशाथे ईष्टे । ईशे ईधते ईश्महे । ईशीत
ईशीयाता ईशीरन् । ईष्टा ईशाता ईशता । ईशिष्य ईशाथा ईष्टु ।
ऐशि ऐश्वहि ऐश्महि । ईश्यते । शामु अनुशिष्टौ । शाम्ति ।

शासेरिदुपधाया अण्व्यञ्जनयोः ॥ १२४ ॥ शासे-
रपधाया इद्भवति अण्व्यञ्जनयो परत ।

शासिवसिघसीनां च ॥ १२५ ॥ निमित्तात्पर शासि-
वसिघमीना स पत्वमापधने । शिष्ट शासति । शास्ति । शिष्यान्
शिष्याता शिष्यु । शास्तु शिष्टात् शिष्टा शासतु ।

शा शास्तेश्च ॥ १२६ ॥ शास्तेर्ही परे शादेशो भवति च-
कारात् हेर्धिर्भवति । शाधि । शिष्टात् शिष्ट शिष्ट । शासानि शासाव
शासाम ।

सस्य एस्तन्या दौ तः ॥ १२७ ॥ ह्यस्तन्या दौ परे
सस्य तो भवति । अशात् अशिष्टा अशामु ।

सौजा ॥ १२८ ॥ सस्य तो भवति वा ह्यस्तन्या सौ परे । अशात् ।
अशा अशिष्ट अशिष्ट । अशास । अशिष्य । अशिष्म । शिष्यते ।
दीधीद् दीप्तिदेवनयो । वेवीद् वेतनातुल्ये । आदीधीते । यद्वर्णस्यास-
योगपूर्वस्यानेकाक्षरस्य । इति य । आदीध्याते आदीध्यते ।

दीधीवेव्योरिवर्णयकारयोः ॥ १२९ ॥ दीधीवेव्योर-
न्तम्य लोपो भवति इवर्णयकारयो परत । आदीधीत आदीधीयाता
आदीधीरन् । आदीधीता आदीध्याता आदीध्यता । आदीधीष्व आ-
दीधीयाथा आदीधीष्व ।

दीधीवेव्योश्च ॥ १३० ॥ अनयो पञ्चम्युत्तमे च गुणो न
भवति । आदीध्यै आदीध्यावहे आदीध्यामहे । आदीधीत आदी-
ध्याता आदीध्यत । आदीध्यते । वेवीते वेव्याते वेव्यते । वेवीत वे-
वीयाता वेवीरन् । वेवीता वेव्याता वेयता । वेवीष्व वेयाथा वेवीध्व ।

वेने वेन्यावहे वेन्यामहे । अवेनीन अवेन्याता अवेन्यन । अवेवीथा
अवेयाथा अवेवीध्व । अवेयि अवेनीवहि अवेनीमहि । वेन्यते । ईड्
मनुतो । ईष्टे ईडाते ईडते ।

ईड्जनोः स्ववे च ॥१३१॥ ईड्जनो स्ववे च सार्वधातुके परे
इड् भवति । ईडिपे ईडाथे ईडिध्वे । ईडे ईड्वहे ईड्महे । ईडीत
ईडीयाता ईडीरन् । ईड्ठां ईडाता ईडता । ऐड् ऐडाता ऐडत ।
ईडचते । इत्यादि । णु स्तुतौ ।

उतो वृद्धिर्ब्यञ्जनादौ गुणिनि सार्वधातुके ॥१३२॥
वातोरुनो वृद्धिर्भवति व्यञ्जनादौ गुणिनि सार्वधातुके परे । वृद्धिग्रहणा-
पिस्यादभ्यस्तस्य वृद्धिर्न भवतीत्यर्थ ॥ नौति नुत नुवन्ति । नोपि
नुथ नुथ । नोमि नुव नुम । नुयान् नुयाता नुयु । नोतु नुतात्
नुता नुन्तु । अनौत् अनुता अनुवन । नयते । एव । णुन् स्तुता ।
स्तौति स्तवीनि स्तुत म्नुवन्ति । म्नुते म्नुवाते म्नुवते । म्नुयते ।
ऊर्णुज आच्छाग्ने ।

ऊर्णोतेर्गुणः ॥ १३३ ॥ ऊर्णोतेर्गुणो भवति व्यञ्जनादौ गु
णिनि सार्वधातुके परे । प्रोर्णोति । वृद्धिग्रहणाधिक्यात् अभ्यस्तस्य पृथ-
क्करणाद्वा प्रोर्णोति प्रोर्णुत प्रोर्णुन्ति । प्रोर्णोपि प्रोर्णोपि प्रोर्णुथ
प्रोर्णुथ । प्रोर्णोमि प्रोर्णोमि प्रोर्णुव प्रोर्णुम । प्रोर्णुते प्रोर्णुवाते
प्रोर्णुते । प्रोर्णुयात् प्रोर्णुयाता प्रोर्णुयु । प्रोर्णुनीत । प्रोर्णोतु प्रो-
र्णोतु प्रोर्णुता प्रोर्णुन्तु । प्रोर्णुता प्रोर्णुवाता प्रोर्णुवना ।

ह्यस्तन्या च ॥ १३४ ॥ ऊर्णुज इत्येतस्य ह्यस्तन्या गुणो
भवति व्यञ्जनादौ वचने परे । प्रोर्णोत् प्रौर्णुता प्रौर्णुन् । प्रौर्णुत प्रौ-
र्णुवाता प्रौर्णुवत । प्रौर्णुयत इत्यादि । । विद् ज्ञाने । वेत्ति वित्त
पिदति । विधात् विधाता विद्यु । वेत्तु वित्तात् वित्ता पिदन्तु ।

विद् आम् कृञ् पञ्चम्यां चा ॥१३५॥ विद् पर आम्
भवति तत कृञ् प्रयुज्यते पञ्चम्या । आमि विधेरेवेति गुणो न भवति ।

॥ १४४ ॥ घढभान्तम्य धातोरादेस्तृतीयस्य चतुर्थत्व भवति स्त्वो परत । घोक्षि दुग्ध दुग्ग । दोक्षि दुह्य दुह्य । दुग्धे दुहाते दुहते । दुह्यात् दुह्याता दुह्यु । दुहीत दुहीयाता दुहीरन् । दोग्धु दुग्धात् दुग्धा दुहन्तु । हुधुङ्म्या हेधि । दुग्धि दुग्धात् दुग्ध दुग्ग । दोहाति दोहाव दोहाम । दुग्धा दुहाता दुहता ।

लोपे च दिस्योः ॥ १४५ ॥ घढभान्तस्य धातोरादेस्तृतीयस्य चतुर्थत्व भवति दिस्योर्लोपेऽपि । अधोक् अदुग्धा अदुग्ग । अदोह अदुह्य अदुह्य । अदुग्ध अदुहाता अदुहत । लिह् आस्वाढने ॥

होढः ॥ १४६ ॥ धातोर्हम्य ङो भवति धुट्यन्ते च ।

ढे ढलोपो दीर्घश्चोपधायाः ॥ १४७ ॥ ढे परे ढलोपो भवति उपधाया दीर्घश्च । लेढि लीढ लिहन्ति । लेक्षि लीढ लीढ । लेक्षि लिह लिह्य । लीढे लिहाते लिहते । लिक्से लिहाथे लीढे । लिहे लिह्यहे लिह्यहे । लिह्यात् । लिहीत लेटु लीढात् लीढा लिहन्तु । लेढि लीढात् लीढ लीढ । लेहानि लेहाव लेहाम ॥ लीढा लिहाता लिहता । लिक्ख लिहाता लीढु । लेहै लेहावहै लेहामहे ॥ अलेट् अलीढा अलिहन्-अलीढ । लिह्यते ॥ इत्यदादि समाप्त ।

हुदानादनयो ।

जुहोत्यादेश्च ॥ १४८ ॥ जुहोत्यादेश्च परविकरणस्य लुग्भवति ॥

द्विर्वचनमनभ्यासस्यैकस्वरस्याद्यस्य ॥ १४९ ॥ धातोरेक्यनस्यानभ्यासस्य एकस्वरस्याद्यवर्णस्य द्विर्वचन भवतीति वर्त्तते ।

जुहोत्यादीनां सार्वधातुके ॥ १५० ॥ जुहोत्यादीनां द्विर्वचन भवति सार्वधातुके परे ।

पूर्वोभ्यास ॥ १५१ ॥ द्विरुक्तस्य वातो पूर्वाऽन्यत्रोऽभ्याससज्ञो भवति ।

हो ज. ॥ १५२ ॥ अभ्यासहकारम्य जकारो भवति । जुहोति जुहुत ।

द्वयमभ्यस्तम् ॥ १५३ ॥ धानोरभ्यास इतरश्चेति द्वयमभ्य-
स्तमङ्ग भवति ।

लोपोऽभ्यस्तादन्तितः ॥ १५४ ॥ अभ्यन्तात्परम्यान्तेर्न
कारम्य लोपो भवति ।

जुहोते. सार्वधातुके ॥ १५५ ॥ जुहोते उकारस्य वकारो
भवति स्वरादासगुणे सार्वधातुके परे । जुहति । जुहोपि जुहुय जुहुथ ।
जुहोमि जुहुव जुहुम ॥ इत्यादि । ओहाड् गतौ ।

भृज्हाद्माटामित् ॥ १५६ ॥ भृज् हाड् माड् इत्येतेषाम्
भ्यामभ्य इद्भवति सार्वधातुके परे ।

उभयेषामीकारो व्यञ्जनादावद् ॥ १५७ ॥ उभये
षामभ्यस्तन्यादिविवरणाना एवार्जितानामाकारस्य ईकारो भवति
व्यञ्जनादासगुणे सार्वधातुके परे । जिहीते ।

अभ्यस्तानामाकारस्य ॥ १५८ ॥ अभ्यस्तानामाकारस्य
लोपो भवत्यगुणे सार्वधातुके परे । जिहाते जिहते । जिहीपे जिहाथे जि
हीध्वे । जिहे जिहीवहे जिहीमहे ॥ जिहीत जिहीयाता जिहीरन् ।
जिहीता जिहाता जिहता । जिहीष्व जिहाया जिहीष्व । जिहे जिहावहे
जिहामहे । अजिहीत अजिहाता अजिहत ॥ एव माड् माने शब्दे च ।
मिमीते मिपाते मिमते । मिमीपे मिमाथे मिमीध्वे । मिमे मिमीवहे मि
मीमहे । डुधान् ढृभृन् धारणपोषणयो ।

द्वितीयचतुर्थयोः प्रथमतृतीयौ ॥ १५९ ॥ अभ्यासस्य
द्वितीयचतुर्थयोः प्रथमतृतीयौ भवन । विभक्तिं विभृत् विभ्रति ।
विभक्तिं विभृत् विभृथ ॥ विभक्तिं विभृत् विभृम ॥ विभृते विभ्रते
विभ्रते । विभृषे विभ्रते विभृध्वे । विभ्रे विभृवहे विभृमहे ।

दुधाज्ह्रस्व. ॥ १६० ॥ अभ्यासस्य ह्रस्वो भवति । दधाति ।

तथोश्च दधाते ॥ १६१ ॥ दधातेर्धातो आदेस्तृतीयचतु
र्थन्व भवति तथो सेञ्जोश्चागुणे परत । दत्त दधति । दधामि

धत्थ धत्थ । दधामि दध्व दध्म । धत्ते दधाते दधते । धत्से दधाथे
धद्धे । दधे दध्वहे दध्महे । भावकर्मणोश्च ।

नाभ्यन्ताना यणायियन्नाशीश्चिचक्रियतेपुदी-
र्घः ॥१६२॥ नाभ्यन्ताना घातूना दीर्घो भवति यणादीना ये
चो च परे । ह्यते ।

अदाद्वाघौ दा ॥ १६३ ॥ जुढान् दाने । दाण् दाने । दो
अवस्त्रण्डने । देड् रक्षणे । एते चत्वारो ढारूपा । जुढानुधारणपोषणयो ।
घेट् पा पाने इत्येतौ । धारूपौ । दाप् लयने । दैप् शोधने इत्येतौ वर्ज-
यित्वा दाघा इत्येतो दासज्ञौ भवत दाप् दैपौ वर्जयित्वा दाघाइत्ये-
तौ दामज्ञौ भवत ।

दामागायति पिबति स्थास्यति जहातीनामीका-
रो व्यञ्जनादौ ॥१६४॥ दासज्ञकमारूपगायति पिबति स्थास्यति
जहातीनामन्तस्य ईकारो भवति व्यञ्जनादावगुणे सार्वत्रातुके परे । टीय-
ते । धीयते । माड् माने शब्दे च । मीयते मीयेते मीयन्ते । कै मे रै शब्दे ।
गीयते पीयते । घा गतिनिवृत्तौ । निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभाव ।
स्थीयते । पो अन्तकर्मणि । अवसीयने । ओहाङ् त्यागे । हीयते ।
जुहुयात् जुहुयाता जुहुयु । जिहीत जिहीयाताम् जिहीरन् । घेट् पा
पाने । दध्यात् दध्याता दध्यु । दधीत दधीयाता दधीरन् । जुहोतु
जुहुतात् जुहुता जुहुतु । जुहुधि जुहुतान् जुहुत जुहुत । जुह्वानि
जुह्वाव जुह्वाम । जिहीता जिहाता जिहता । मिमीत मिमीयाताम्
मिमीरन् । मिमीता मिमाता मिमता । मिमीप्व मिमाथा मिमीध्व ।
मिमे मिमावहे मिमामहे । निभृत्तु विभृता विभ्रतु । विभृता विभ्रता वि-
भ्रता । दधातु घत्तात् घत्ता दधतु । अभ्यस्तानामकारम्य इति लोपे प्राप्ते ।
“लोपस्वरादेशयो स्वरादेशो विधिर्वल्वाः” । इति स्वरादेशो भवति ।

दास्योरभ्यासलोपश्च ॥ १६५ ॥ दासज्ञकस्यास्तेश्च हौ

परेन्तम्य एत्व भवति अभ्यासट्रोपश्च । यथासम्य । धेहि धत्तात् घत्त
घत्त । दधानि दधाव दधाम । घत्ता दधाता दधता । अजुहोन्
अजुहुता ।

अनउस्सिजभ्यस्तविदादिभ्यो भुवः ॥१६६॥ मि-
जम्यस्तविदादिभ्यश्च परम्य अन उम् भवति अभुव ।

अभ्यस्तानामुभि ॥ १६७ ॥ अन्यरगना गुणो भवति
उसि परे । अजुहवु । अजुहो अजुहुत अजुहुता । अजुहव अजुहुव अजु-
हुम । अजिहीन अजिहाना अजिहत । अविभ अविभृता अविभरु ।
अविभ अविभृत अविभृत । अविभर अविभृव अविभृतम । अविभृत
अविभृता अविभृत । अमिमीत अमिमाता अमिमन । अमिमीत्थ अमि-
माथा अमिमीत्थ । अमिमि अमिमीत्थहि अमिमीमहि । अदधात् अघत्ता ।

आकारस्योसि ॥ १६८ ॥ आकारस्य लोपो भवति उमि
परे । अदधु । अघत्त अदधाता अदघत । जिमी भये । विभेति
विभिन विभीत ।

भियो वा ॥ १६९ ॥ भियो वा इकारो भवति व्यत्र
नादानगुणे सार्वधातुके परे ।

यद्द्वर्णस्य सयोगपूर्वस्यानेकाक्षरस्य ॥१७०॥ अस
योगपूर्वस्यानेकाक्षरस्य द्वर्णस्य यो भवति स्वरदावगुणे परे । ि
भ्यति इत्यादि । ही लज्जाया ।

अभ्यासस्यादिव्यञ्जनमवशेष्यम् ॥१७१॥ अम्य
स्यादिव्यञ्जनमवशेष्य भवति । अनादेर्लोप इत्यर्थ । जिह्रेति जिह्री
स्वरादाविवर्णावर्णान्तस्य धातोरियुवाविति इयादेश । जिह्रियति
ओहाद् त्यागे । जहाति जहीत ।

जहातेर्वा ॥१७२॥ जहाते सार्वधातुके व्यञ्जनादावगुणे ष
आकार इकारादेशो भवति वा । जहति जहति । जहासि । उभयेष

मीकारो व्यञ्जनादावद । जहीय जहिय जहीय जहिय । जहामि
जहीव जहिव जहीम जहिम ।

लोपः सप्तम्यां जहातेः ॥ १७३ ॥ जहातेरन्तस्य लोपो
भवति सप्तम्या व्यञ्जनादावगुणे सार्वधातुके परे । जह्यात् जह्याता
जह्यु । जहातु जहीतात् जहितात् जहीता जहिता जहतु ।

आत्व वाहौ ॥ १७४ ॥ जहातेरन्तस्य आत्व ईत्वमित्व च
भवति वाहौ परे । जहाहि जहिहि जहीहि जहीतात् जहितात् जहीत
जहित जहीत । जहानि जहाव जहाम । अजहात् अजहीता अजहिता
अजहु । अजहा अजहीत अजहित अजहीत अजहित ।
अजहा अजहिव अजहीव अजहिम अजहीम । इत्यादि । ऋसृ गतौ ।
पृ पालनपूरणयो ।

अर्तिपिपत्योश्च ॥ १७५ ॥ अनयोरभ्यासस्य इद्भवति
सार्वधातुके परे ।

अभ्यासस्यासवर्णे ॥ १७६ ॥ अभ्यासस्य इवर्ण उव-
र्णयोरियुवौ भक्तोऽसवर्णे परे । इयति इयृत इयति । इयपि
इयथ इयथ । इयमि इयव इयम । इययात् इययाता इययु ।
इयर्तु इयृतात् इयृता इयृतु । इयृहि इयृतात् इयृत इयृत । इयरा-
णि इयराव इयराम । ऐय ऐयृता ऐयरु । ऐय ऐयृत ऐयृत । ऐयर
ऐयव ऐयम । “ गुणोर्तिसयोगाद्योरिति ” गुण । अर्थते ।

ऋवर्णस्याकारः ॥ १७७ ॥ अभ्यासस्य ऋवर्णस्याकारो
भवति । ससर्ति ससृत सस्रति । ससृयात् ससृयाता सम्यु । ससर्तु
ससृतात् ससृता सस्रतु । असस अससृता अससरु ।

यणाशिपोर्ये ॥ १७८ ॥ ऋदन्तादिकारागमो भवति यणा-
शिपोर्ये परे । म्रियते । पिपति पिष्टत पिप्रति । पिष्टयात् पिष्टयाता
पिप्यु । पिपर्तु पिपृतात् पिष्टता पिप्रतु । अपिप अपिष्टता अपिपर ।
णिजिद् शौचपोषणयो । विजिद् शृयक्भावे । विष्टु व्याप्तौ विष्

निजिविजिविषा गुण. सार्वधातुके ॥ १७० ॥

निजादीनामभ्यामन्य गुणो भवति सार्वधातुके परे ।

चवर्गस्य किरसवर्णे ॥ १८० ॥ चवर्गस्य किर्भवति

असवणे षुटि परे अन्ते च । नेनेक्ति नेनिक्त नेनिजति । नेनेक्षि नेनि
कथ नेनिरूथ । नेनेमि नेनिज्व नेनिज्म । नेनिज्यात् नेनिज्याता
नेनिज्यु । नेनेक्तु नेनिक्तात् नेनिक्ता नेनिजतु । नेनेग्धि नेनि-
क्तात् नेनिक्थ नेनिक्त ।

अभ्यस्तस्य चोपधाया नामिनः स्वरे गुणिनि सा-
र्वधातुके ॥ १८१ ॥ अभ्यस्तस्य चोपधाया नामिनो गुणो न
भवति स्वरादो गुणिनि सार्वधातुके परे । नेनिनानि नेनिजाव नेनि-
जाम । अनेनेक् अनेनिक्ता अनेनिजु । अनेनेक् अनेनिक्त अ-
नेनिक्त । अनेनिज अनेनिज्व अनेनिज्म । वेवेक्ति वेवेक्त ।
वेविजति । वेविज्यात् वेविज्याता वेविज्यु । वेवेक्तु वेविक्तात् वेविक्ता
वेविजतु । वेविग्धि । अवेवेक् अवेवेक्ता अवेविजु । वेवेष्टि वेविष्ट
वेविपति । वेवेक्षि वेविष्ट वेविष्ट । वेवेष्मि वेविष्म वेविष्म । वे-
विष्यात् वेविष्याता वेविष्यु । वेवेष्टु वेविष्टान् वेविष्टा वेविषतु । वुष्ट
तृतीयश्चमुथेषु । इति तृतीय । ऋर्णउवर्णरपा मूर्धन्या इति न्यायान् ।
पकारस्य डकार । वेविडिष्ट वेविष्टात् वेविष्ट वेविष्ट । वेविषाणि
वेविषाव वेविषाम । अवेवेष्ट अवेविष्टा अवेविषु । अवेवे अवे-
विष्ट अवेविष्ट । अवेविष अवेविष्म अवेविष्म । भावकर्मणो । निज्य-
ते । विज्यते । निज्यते । इति जुहोत्यादि ।

दिवुक्तीडाविजिगीषाव्यनहारद्युतिस्तुतिमोदमदम्बमकान्तिगतिषु

टिचादेर्यन् ॥ १८२ ॥ दिवादेर्गणाद्विकरणसज्ञको यन् भवति

कर्तारि विहिते सार्वधातुके परे । -

नामिनो वोरकुर्छुरोर्व्यञ्जने ॥ ८३ ॥ अकुर्छुरोर्वोरूप

घाभूतस्य नामिनो दीर्घो भवति व्यञ्जने परे । दीव्यति दीव्यत दी-

व्यन्ति । दीन्थेत् दीथेना दीव्येयु । दीव्यतु दीव्यतात् दीव्यता दी-
व्यन्तु । अदीव्यत् अदीव्यता अदीव्यन् । पूङ् प्राणिप्रमवे । सूयते
सूयेते सूयन्ते । सूयेत सूयेयाता सूयेरन् । सूयना सूयेता सूय-
ता । असूयन् असूयेता असूयन्त । असूयया असूयेथा असूयन् । अ-
सूये असूयावहि असूयामहि । नहन् बन्धने । सनह्यति सनह्यत स-
नह्यन्ति । सनह्यते सनह्येते सनह्यन्ते । सनह्येत् सनह्येता सनह्येयु ।
सनह्ये सनह्येत सनह्येत । सनह्येय सनह्येय सनह्येम । सनह्येत सन-
ह्येयाना सनह्येरन् । मनह्यतु सनह्यतात् सनह्यता सनह्यन्तु । सनह्य
सनह्यतात् सनह्यत सनह्यत । सनह्यानि सनह्याव सनह्याम । सनह्यता
सनह्येता सनह्यन्ता । सनह्यस्व सनह्येथा सनह्यध्व । सनह्ये सनह्यावहै
सनह्यामहे । समनह्यत् समनह्यता समनह्यन् । समनह्यत समनह्येता
समनह्यन्त । इत्यादि । भाववर्मणोश्च । दीव्यते । सूयते । सनह्यते ।
त्रिमिदा स्नेहने ।

मिदेः ॥ १८४ ॥ मिदेरित्येतस्य नाम्युपघस्य धातोर्यन्म्वत्रि
करणे परे गुणो भवति । प्रमेद्यति प्रमेद्यत प्रमेद्यन्ति । प्रमेद्येत् । प्रमे-
द्यतु । प्रामेद्यत् । शो तनूकरणे । ओ छेदने । षोऽतकर्मणि ।
दो अवगण्डने ।

यन्योकारस्य ॥ १८५ ॥ धातोरोकारस्य लोपो भवति
यनि परे । श्यति श्यत श्यन्ति । श्यसि श्यथ श्यथ । श्यामि
श्याम श्याम । छ्यति छ्यत छ्यन्ति । स्यति स्यत म्यन्ति ।
द्यति द्यत द्यन्ति । शम् ढम् उपशमे । तमु काक्षाया । श्रम् तपसि
खे च । अमु अननस्थाने । क्षमूष् सहने । ङ्मु ग्लानौ । मदी हंपा

शमादीना दीर्घो यनि ॥ १८६ ॥ शमादीना दीर्घो भव
ति यनि परे । शाम्यति । ताम्यति । ताम्यति । श्राम्यति । भ्राम्यति ।
क्षाम्यति । ङ्राम्यति । माद्यति । गनी प्रादुर्भावे ।

जाजनेर्चिकरणे ॥ १८७ ॥ जने स्वविकरणे परे जा भवति । जायते । जायेत । जायता । अजायत ।

यणि वा ॥ १८८ ॥ यणि परे जनेर्जादेशो वा भवति । जायते जन्यते । इति णिवादि ।

पुञ् अभिपसे ।

नु. म्यादे. ॥१८९॥ म्यादेर्गणाद्विकरणसप्तको नुर्भवति कर्त्तरि विहिते सार्वधातुके परे । सुनोति सुनुत ।

नोर्विकारो विकरणस्य ॥ १९० ॥ नोर्विकरणस्यासयोगपूर्वम्योकारस्य वकारो भवति स्वरादावगुणे सार्वधातुके परे । सुन्वन्ति । सुनोपि सुनुथ सुनुथ । सुनोमि ।

उकारलोपो चमोर्चा ॥१९१॥ असयोगपूर्वस्य विकरणस्योकारस्य लोपो वा भवति यमो परत । सुन्व सुनुव सुन्म सुनुम । सुनुते सुन्वाते सुन्वते । सुनुपे सुन्वाये सुनुध्वे । सुन्वे सुन्वहे सुनुवहे सुन्महे सुनुमहे ।

* नाम्यन्तानां यणायिज्ञाज्ञीश्चि चैक्रीयतेषु दीर्घः ॥ १९२ ॥ नाम्यन्तानां धातूनां दीर्घा भवति यण् आय् इन् आशी चैक्रीयतेषु ये च्वा च परे । स्यते स्येते । अशङ् व्याप्तौ अक्षुते ।

नोर्विकरणस्य ॥१९३॥ नोर्विकरणस्योकारस्य सयोगपूर्वस्य उवादेशो भवति स्वरादावगुणे सार्वधातुके परे । अक्षुवाते अक्षुवते । चिञ् चयने ॥ चिनोति चिनुत चिन्वन्ति ॥ चिनुते चिन्वाते चिन्वते । सुनुयात् सुनुयाता सुनुयु । अक्षुवीन अक्षुवीयाता अक्षुवीरन् । अक्षुवीया अक्षुवीयाया अक्षुवीध्व । अक्षुवीय अक्षुवीवहि अक्षुवीमहि । चिनुयात् । चिन्वीत । सुनोलु सुनुतात् सुनुता सुन्वन्तु ।

नोश्च विकरणादसयोगात् ॥१९४॥ असयोगपूर्वात्तु-

विकरणाच्च परम्य हेर्लोपो भवति । सुनु सुनुतान् सुनुत सुनुत ।
 सुनुवानि सुनुवाय सुनुवाम । अश्रुता अश्रुवाता अश्रुवता । अश्रुप्
 अश्रुवाथा अश्रुध्व । अश्रुवै अश्रुवावहे अश्रुवामहे । चिनोतु चिनुतात्
 चिनुता चिन्वन्तु । चिनुता चिन्वाता चिन्वता । चिनुप् चिन्वाथा
 चिनुञ्च । चिनै चिनयावहे चिनवामहे । असुनोत् असुनुता असुन्व-
 न् । आश्रुत आश्रुवाता आश्रुवत । अचिनोत् । अचिनुत । इत्यादि
 इति स्वादि ।

॥ तुद् व्यथने ॥

तुदादेरनि ॥ १९५ ॥ तुदादेर्गुणो न भवति अनि परे ।
 तुदति तुदत तुदन्ति । ऋद् प्राणत्यागे ।

इरन्ध्रगुणे ॥ १९६ ॥ ऋदन्तादिकारागमो भवति अगुणं अ-
 न्विकरणे परे । स्वरादाविवर्णोवर्णात्तस्य धातोरियुवौ । म्रियते म्रियेते
 म्रियन्ते । मुच्छ्ल मोक्षणे ।

मुचादेरागमो नकारः स्वरादनि विकरणे ॥ १९७ ॥

मुचादे स्वराक्षकारागमो भवत्यन् विकरणे परे । मुञ्चति मुञ्चत मु-
 ञ्चन्ति । उष्टृञ् उदने । विद्धृञ् लभे । लिप् उपदेहे । पिचिद् क्षर-
 णे । लुम्पति लुम्पते । विन्दति विन्दन्त । लिम्पति लिम्पते । मिञ्चति ।
 मिञ्चते । इति मुचादि । तुदेत् । म्रियेत । मुञ्चेत् । मुञ्चेत । तुदतु ।
 म्रियता । मुञ्चतु । मुञ्चता । अतुदत् । अम्रियत । अमुञ्चत् । अ-
 मुञ्चन अमुञ्चेता अमुञ्चन्त । अमुञ्चथा अमुञ्चेथा अमुञ्चन्थ ।
 अमुञ्चे अमुञ्चावहि अमुञ्चामहि । भावकर्मणो । तुद्यते ।

यणाशिपोर्ये ॥ १९८ ॥ ऋदन्तादिकारागमो भवति य-
 णाशिपोर्ये परे । म्रियते । मुच्यते । लुप्यते । विद्यते । लिप्यते ।
 मिच्यते इत्यादि कृ विक्षेपे । गृ निगरणे ।

ऋदन्तस्यैरगुणे ॥ १९९ ॥ ऋदन्तस्य इद् भवत्यगुणे परे ।
 किरति । गिरति ।

भुञ्ज्वहि अभुञ्जमहि । अयुनक् अयुनग् अयुङ्क्ता अयुञ्जन् । अयुनक्
 अयुनग् अयुङ्क्ता अयुङ्क्ता । अयुनज अयुङ्क्ता अयुङ्क्ता । अयुङ्क्ता अ-
 युञ्जाता अयुञ्जता । अयुङ्क्ता अयुङ्क्ता अयुङ्क्ता । अयुङ्क्ता अयुङ्क्ता
 अयुङ्क्ता । भावकर्मणो । रध्यते रध्यते रध्यन्ते । भुज्यते
 भुज्यते भुज्यन्ते । भिदिर् विदारणे । छिदिर् द्विधाकरणे । भि-
 नत्ति । छिनत्ति । भिन्धात् । छिन्धात् । भिनत्तु । छिनत्तु । अभिनत्
 अभिन्ता अभिन्दन् । अभिनत्त्व अभिनस्त्व अभिन्त अभिन्त । अभिनट
 अभिन्ट अभिन्ट । अच्छिनत् अच्छिन्ताम् अच्छिन्दन् । अच्छिनत्त्व
 अच्छिनस्त्व अच्छिन्त अच्छिन्त । अच्छिन्दम् अच्छिन्द् अच्छि-
 न्द । इति रधादि समाप्त ।

तनु विन्तारे ।

तनादेरुः ॥ २०६ ॥ तनादेर्गणाद्विकरणसज्ञक उर्भवति क-
 र्तरिविहिते सार्वधातुके परे । तनोति तनुत तन्वन्ति । मनुङ् अवबो-
 धने । मनुते मन्वाते मन्वते । मनुपे मन्वाये मनुध्वे । मन्वे मनुवहे
 मन्वहे मनुमहे मन्महे । डुकृञ् करणे ।

करोतेः ॥ २०७ ॥ करोते गुणो भवति स्वविकरणे परे । करोति ।

अस्योकारः सार्वधातुकेऽगुणे ॥ २०८ ॥ करोतेरकार-
 स्य उकारो भवति अगुणे सार्वधातुके परे । कुरुत कुर्वन्ति । करोपि
 कुरुथ कुरथ । करोमि ।

करोतेर्नित्यम् ॥ २०९ ॥ करोते परस्य उकारस्य नित्य
 लोपो भवति वमो परत । कुर्व कर्म । कुरते कुर्वाते कुर्वते ।
 भावकर्मणोश्च । तन्यते । मन्यते ।

ये च ॥ २१० ॥ करोते परस्य उकारस्य नित्य लोपो भवति
 ये च परे । कुर्यान् । कुर्यात् । तनोतु तनुतात् तनुता तन्वन्तु ।

उकाराच्च ॥ २११ ॥ उकाराच्च विकरणात्परस्य हेलोपो भ-
 वति । तनु तनुतात् तनुत तनुत । तनवानि तनवाव तनवाम ।

मनुता मन्याता मन्वतां ॥ करोतु कुरुतात् कुरुता कुरुन्तु । कुरुता ।
 अतोत् अतनुता अनन्तन् । अतनो । अमनुत् अमन्वातां अमन्वत् । अ
 मनुषा अमनाथा अमनुष्य । अमन्नि अमनुवहि अमन्वहि अमनुमहि
 अमन्महि । अकरोत् अकुरुता अकुरुन् । अकुरुत् । भावकर्मणो ।
 तन्यते । मन्यते “भावकर्मणोश्च । यणाशिपोये” इतीकारागम ।
 क्रियते । इति तनादि । डुकीञ् ड्रव्यविनिमये ।

ना प्रयादेः ॥ २१२ ॥ प्रयादेर्विकरणसज्ञको ना भवति स्त-
 रि मिहिते सार्वधातुके परे । क्रीणानि । उभयेषामिति ईकार ।
 क्रीणीत ।

क्रयादीना विकरणस्य ॥ २१३ ॥ क्रयादीना विकरणा-
 कार्म्य लोपो भवति म्वरादागुणे सार्वधातुके परे । क्रीणन्ति । वृष्ट्
 समक्तौ । वृणीते वृणाते वृणते । ग्रहञ् उपादाने ।

सपरास्वरायाः सम्प्रसारणमन्तस्थायाः ॥ २१४ ॥
 परेण धातुस्वरेण सह अन्तम्याया सम्प्रसारण भवति । इत्यधिकृत्य ।

ग्रहिज्यावयिष्यधिवष्टिष्यन्निप्रच्छिष्टश्चिभ्रस्जी-
 नामगुणे ॥ २१५ ॥ ग्रहादीनामन्तम्याया परेण स्वरेण सह
 सम्प्रसारण भवत्यगुणे परे । किं सम्प्रसारण ।

सम्प्रसारण खृतोऽन्तस्था निमित्ता. ॥ २१६ ॥
 अन्तम्या निमित्ता इ उ ऋ ता सप्रसारणसज्ञा भवन्ति । गृह्णाति
 गृहीत गृह्णन्ति । गृह्णीते गृह्णाते गृह्णते । ज्या वयोहानौ । जीनाति ।
 भावकर्मणोश्च । जीयते । वेद् तन्तुसन्ताने । वयति वयत् वयन्ति ।
 वयते ॥ उयते । व्यध ताडने । विध्यति विध्यते । वश कान्तौ ।

छशोश्च ॥ २१७ ॥ छशोश्च यो भवति वुत्थन्ते च । वष्टि उष्ट
 उशति । वस्ति उष्ट उष्ट । वस्ति उष्ट उष्ट । उश्यते । ज्यव व्याजी
 करणे । विचति विचत् विचन्ति । विच्यते । प्रच्छ झीप्साया । पृ-
 च्छति पृच्छत पृच्छन्ति । पृच्छयते । प्रश्नु छेदने । वृश्चति । वृश्चते ।

भ्रस्ज पोके । लृवर्णतवर्गलसा ण्त्या इति न्यायात् । भृञ्जति । भृ
 ज्जते । त्रिषु व्यञ्जनेषु सञ्जायमानेषु सञ्जातीयानामेकव्यञ्जनलोप-
 क्रीणीयात् । वृणीत । गृहीयात् । गृहीत । क्रीणातु क्रीणीतात् क्री-
 णीताम् । क्रीणन्तु । क्रीणीहि क्रीणीतात् क्रीणीत क्रीणीत । क्रीणानि
 क्रीणीव क्रीणीम । वृणीत । गृह्णातु गृहीतात् गृहीता गृह्णन्तु ।

आन व्यञ्जनान्ताद्धौ ॥ २१८ ॥ व्यञ्जनान्तात्क्यादेर्विकरण
 सज्ञक आनो भवति हौ परे । गृहाण गृहीतात् गृहीत गृहीत । गृ-
 ह्णानि गृहीव गृहीम । गृहीता । अक्रीणात् अक्रीणीता अक्रीणन्
 अक्रीणा अक्रीणीत अक्रीणीत । अक्रीण अक्रीणीव अक्रीणीम । अ-
 वृणीत अवृणाता अवृणत । अवृणीथा अवृणाथा अवृणीध्व । अवृणि
 अवृणीवहि अवृणीमहि । अगृह्णात् । अगृणीत । भावकर्मणो । वि-
 क्रीयते । वियते । गृह्यते । पूञ् पजने ।

प्वादीनां ह्रस्वः ॥ २१९ ॥ प्वादीना ह्रस्वो भवति स्ववि-
 करणे । पुनाति पुनीत पुनन्ति । पुनीयात् पुनीयातां पुनीथु । पु-
 नातु पुनीतात् पुनीता पुनन्तु । पुनीहि पुनीतात् पुनीत पुनीत
 पुनानि पुनात्र पुनाम । अपुनात् अपुनीता अपुनन् । अपुना अपुनीत
 अपुनीत । अपुन अपुनीव अपुनीम । एव लूञ् लुने । लुनाति
 लुनीतात् । लुनीत । अलुनात् । ज्ञा अवबोधने ।

ज्ञश्च ॥ २२० ॥ ज्ञश्च स्वविकरणे जा भवति । जानाति जा-
 नीत जानन्ति । जानीयात् । जानातु जानीतात् जानीता जानन्तु
 अजानात् अजानीता अजानन् । इति न्यादि ।

चुर सेये ।

चुरादेश्च ॥ २२१ ॥ चुराटे कारितसज्ञक इन्द्र भवति स्वायं
 उपधाया गुण ।

ते धात्व ॥ २२२ ॥ ते सनादिप्रत्ययान्ता धातुमज्ञा भवन्ति
 अन्वविकरण कर्त्तरि । अनि च विकरणे इति गुण । चोरयति

चौरयत चौरयन्ति ॥ मन्त्रि गुप्तभाषणे ॥ अत एव इदनुबन्वाना
धातूना नुरागमोऽस्ति गुणागुणे प्रत्यये परे । मन्त्रयते मन्त्रयेते
मन्त्रयन्ते ॥ वृद् आवरणे ।

अस्योपधाया दीर्घो वृद्धिर्नामिनामिनिचद्सु
॥२२३॥ अस्योपधाया दीर्घो भवति नाम्यन्ताना वृद्धिर्भवति इन्
इच् अद् एषु परत । वारयति वारयत वारयन्ति । वारयते ।
भावकर्मणोश्च ।

कारितस्यानामिद्धिकरणे ॥ २२४ ॥ कारितस्य लोपो
भवति आम् इद् विकरणवर्जिते प्रत्यये परे ।

स्वरादेशः परनिमित्तकः पूर्वविधिं प्रति स्थानि-
चत् ॥२२५॥ स्वरादेश परनिमित्तक पूर्ववर्णस्य विधिं प्रति स्थानिव-
द्भवति । चौर्यते वार्यते । गुडि सजि पल रसणे । गुण्डयति । स-
ञ्जयति पाल्यति । उपधाभूतस्येति किं । अर्च पूजाया । अर्चयति ।
चौरयेत् । मन्त्रयेत् । वारयेत् । चौरयतु । मन्त्रयता । वारयतु । वा-
रयता । अचौरयत् । अमन्त्रयत । अवारयत । गुण्डयेत् । गुण्डयतु ।
अगुण्डयत् । सञ्जयेत् । सञ्जयतु । असञ्जयत् । पाल्येत् । पाल्यतु ।
अपालयत् । अर्चयेत् । अर्चयतु । आर्चयत् । भावकर्मणोश्च । गुण्डयते ।
सञ्जते । पाल्यते । अर्च्यते इत्यादि । एव सर्वमुन्नेय । इति चुरादि ।

इति सार्वधातुक ।

अथाऽसार्वधातुकमुच्यते ।

भूतकरणवत्यश्च ॥२२६॥ इति अतीतमात्रे अद्यतनी भवति ।
अद्यमवोऽद्यतन । तनातीतेऽद्यतने भवति । भू सत्ताया ।

सिजद्यतन्याम् ॥ २२७ ॥ धातो सिज्भवति अद्यतन्या
परत ।

इडागमोऽसार्वधातुकस्यादिच्यञ्जनादेरयकारा-
देः ॥ २२८ ॥ धातो परस्य च्यञ्जनादेरयकारादेरसार्वधातुकस्यादा-
विडागमो भवति ।

इणिक्रुस्यादा पिचति ऋभ्य' सिचः परस्मै ॥ २२९ ॥
इणादिभ्य परस्य सिचो लुभ्रति परस्मैपठे परे ।

भुवः सिज्लुकि ॥ २३० ॥ भुव इडागमो न भवति सिञ्-
लुकि । अभूत् अभूता ।

भुवो वोन्तः परोक्षाद्यतन्योः ॥ २३१ ॥ भूधातोरान्तो
वकारागमो भवति परोक्षाद्यतन्यो म्वरे परे । अभूवन् । अभू अभूत
अभून् । अभूव अभूव अभूम । इण् गतौ ।

इणो गाः ॥ २३२ ॥ इणो गा भवत्यद्यतन्या परत ।

अनिडेकस्वरादातः ॥ २३३ ॥ एकस्वरादाकारात्परम-
मार्वधातुकमनिड् भवति । अगात् अगाता ।

आलोपोऽसार्वधातुके ॥ २३४ ॥ धातोराकारस्य लोपो
भवत्यसार्वधातुके स्वरादावगुणे परे । अगु । अगा अगात् अगात् ।
अगाम् अगाव अगाम । इक् सरणे ।

इकोऽपि ॥ २३५ ॥ इकोऽपि गा भवत्यद्यतया परत ।
इडिक्वावध्युपसर्गं न व्यभिचरत । अध्यगात् अध्यगाता अध्यगु ।
अम्हात् अत्थात्ता अम्धु । अम्हात् । अदात् । इत्यादि ।

इड् अध्ययने ।

अद्यतनीक्रियातिपत्त्योर्गी वा ॥ २३६ ॥ अद्यतनी क्रि-
यातिपत्त्योरात्मनेपठे परे ईडो वा गी आदेश इप्यते ॥

इवर्णादश्विश्चिडीडशीडः ॥ २३७ ॥ विश्विश्चिडीड्-
शीड्वर्जितादेकस्वरादिवर्णात्परमसार्वधातुकमनिड् भवति । आदेश-
न्त्यादगुणित्वे । अध्यगीष्ट अध्यगीषाता अध्यगीषत । अध्यगीष्ठा
अध्यगीषाथा ।

सिचो धकारे ॥ २३८ ॥ सिचो लोपो भवति धकारे परे ।
 नाम्यन्ताद्वातोराशीरद्यतनीपरोक्षासु धो ङः
 ॥ २३९ ॥ नाम्यन्ताद्वातोराशीरद्यतनीपरोक्षासु धो लो भवति ।
 अयगीद् । अयगीपि अयगीष्वहि अयगीष्महि । पसे स्वसादीना
 वृद्धिराटे ॥ अद्यैष्ट अद्यैपातां अद्यैपत ॥ अद्यैष्टा अद्यैपाथा
 अद्यैद् । अद्यैपि अद्यैष्वहि अद्यैष्महि ।

भृप्रासौ ॥ २४० ॥ भृप्रातो भृप्रासात्मानेपदी भवति ।
 अभविष्ट अभविपातां अभविषत । अभविष्टा अभविपाथा अभविद् ।
 अभविपि अभविष्वहि अभविष्महि । समवप्रविम्यधेनि म्या
 ण्णादि ।

म्यादोरिरद्यतन्यामात्मने ॥ २४१ ॥ म्यागमज्ञवयोर-
 तस्य डर्भवति अद्यतन्यामात्मनेपदे परे ।

म्यादोश्च ॥ २४२ ॥ म्यागमज्ञकयोर्गुणो न भवति अनि
 टि सिजाशिपोश्चात्मनेपदे परे ।

ह्रस्वाच्चानिटः ॥ २४३ ॥ ह्रस्वात्परस्य अनिट सिचो लुग्म-
 रति घुटि परे ॥ समस्थिन समस्थिपाता समस्थिपत । समस्थिया
 समस्थिपाथा समस्थिद् । समस्थिपि समस्थिष्वहि समस्थिष्महि ॥
 अटित अटिपाता अटिपत । अटिया अटिपाथा अटिद् । अटिपि
 अटिष्वहि अटिष्महि । ऐधिष्ट ऐधिपाता ऐधिपत । ऐधिष्टा ऐधिपाथा
 ऐधिद् । ऐधिपि ऐधिष्वहि ऐधिष्महि ।

पचिचचिसिचिचिमुचेश्चात् ॥ २४४ ॥ एभ्य प
 च्चम्य परममार्बधातुकमनिट् भवति ।

अस्य च दीर्घः ॥ २४५ ॥ व्यञ्जनान्तानामनिटामुपधामुतस्या-
 स्य दीर्घो भवति परस्मैपठे मिचि परे ।

सिच ॥ २४६ ॥ सिच परयोर्दिस्योगदिरीद्भवति । जपाक्षीत् ।
 वुटश्च घुटि ॥ २४७ ॥ घुट परस्य सिचो लोपो भवति घुटि परे ।

अपाक्ता अपाशु । अपाक्षी अपाक्त अपाक्त । अपाक्ष अपाक्ष्व अपाक्ष्म । अपक्त अपक्षाता अपक्षत । अपक्था अपक्षाथा अपक्थ्व । अपक्षि अपक्ष्वहि अपक्ष्महि । वद् व्यक्ताया वाचि ।

वदत्रजरलन्ताना च ॥ २४८ ॥ वदत्रजरलन्तानामुपधाभू-
त्वम्यास्य दीर्घो भवति परस्मैपदे सिचि परे ।

इटश्चेटि ॥ २४९ ॥ इट परस्य सिचो लोपो भवति इटि परे ।
अवादीत् अवादिष्टा अवादिषु । घ्वज वज व्रज गतौ । प्रानाजीत्
प्रानानिष्टा प्रात्राजिषु । वर ईप्साया । अवारीत् अवारिष्टा अवा-
रिषु । चर गतिभक्षणयो । अचारीत् अचारिष्टा अचारिषु । फल
निष्पत्तौ । अफालीत् अफालिष्टा अफालिषु । खल धल आशुगतौ ।
अम्बालीत् अम्बालिष्टा अम्बालिषु । अम्बाली अम्बालिष्ट अम्बालिष्ट ।
अम्बालिष्व अम्बालिष्व अम्बालिष्व ।

व्यञ्जनादीना सेटामनेदनुबन्धह्यन्तकणक्षणश्व-
न्वधा वा ॥२५०॥ एदनुबन्धह्यन्तकणक्षणश्वसवर्जिताना सेटा
न्यत्रनादीना धातूना उपधाभूतस्यास्य दीर्घो भवति वा परस्मैपदे सिचि
परे । रट विलेखने । अरादीत् अरादिष्टा अरादिषु । अरदीत् अरदिष्टा
अरदिषु । गद् व्यक्ताया वाचि । अगादीत् अगादिष्टा अगादिषु ।
अगदीत् अगदिष्टा अगदिषु । व्यञ्जनादीनामिति कि ।

मायोगेऽद्यतनी ॥ २५१ ॥ माशब्दयोगे धानोरद्यतनी
भवति । अटपटइटकिटमट गतौ । माभवानटीत् । माभवन्तावटिष्टा ।
मा भवन्तोऽटिषु । मा त्वमटी मा युममटिष्ट मा यूयमटिष्ट । माहमटिषु
मा वामटिष्व मा वयमटिष्व । सेटामिति किं । अपाक्षीत् अपाक्ता अ-
पाशु । अपाक्षी अपाक्त अपाक्त । अपाक्ष अपाक्ष्व अपाक्ष्म । नित्य-
मुपसाभूतस्येति किं ॥ अब रक्ष पालने ॥ अरक्षीत् अरक्षिष्टा अरक्षि-
षु । अरक्षी अरक्षिष्ट अरक्षिष्ट । अरक्षिष्व अरक्षिष्व अरक्षिष्व । तक्षू
त्वक्षू तनूकरणे । अतक्षीत् । अत्वक्षीत् । अत्येति किं

अमोषीत् अमोषिष्ठा अमोषिषु । कुप निष्कर्षे ॥ अकोषीत् अकोषिष्ठा
 अकोषिषु । वर्जन किं ॥ स्वगे हसने । अखगीत् अखगिष्ठा अखगिषु ।
 रगे शङ्काया । अरगीत् ॥ वगे नोच्यते ॥ अकगीत् अकगिष्ठा
 अकगिषु । ग्रहन् उपादाने ॥ अग्रहीत् अग्रहीष्ठा अग्रहीषु । इटो
 दीर्घो ग्रहेरपरोक्ष्याया दीर्घ । वह परिकल्कने । रह त्यागे । अरहीत् अर
 हिष्ठा अरहिषु । टुवमुद्धरणे ॥ अत्रमीत् । कसु पादविक्षेपे । अक
 मीत् अत्रमिष्ठा अत्रमिषु । चसु छसु जसु झसु जिमु अदने । अच
 मीत् । अच्यमीत् । अनमीत् । अङ्गमीत् । अजिमीत् अजिमिष्ठा अ
 जिमिषु । व्यय क्षये । अचयीत् अव्ययिष्ठा अव्ययिषु । अय
 वय मय पय तय चय रय णय गतौ । आयीत् । अवयीत् । अमयी
 न् । अपयीत् । अतयीत् । अचयीत् । अरयीत् । अनयीत् अनयिष्ठा
 अनयिषु । वण निमीलने । अकणीत् । क्षण क्षुण हिंसाया । अक्षणी
 न् । श्वस प्रापणे । अश्वसीत् अश्वसिष्ठा अश्वसिषु । हनु हिंसागत्यो ।
 अघतन्या च वधादेश । अवधीत् अवधिष्ठा अवधिषु । इत्यादि ॥
 टुणादि समृद्धौ । अनन्दीत् अनन्दीष्ठा अनन्दिषु ॥ श्रसु भ्रसु अव
 ससने । ध्वस गतौ च । अश्रसिष्ठा अश्रसिष्ठाता अश्रसिषत । अश्रसि
 ष्ठा अश्रसिष्ठाया अश्रसिष्व । अश्रसिषि अश्रसिष्वहि अश्रसिष्व
 हि । अभ्रसिष्ठा अभ्रसिष्ठाता अभ्रसिषत । अध्वसिष्ठा । व्येञ् सवरणे ।

मन्ध्यक्षरान्तानामाकारोऽविकरणे ॥ २५२ ॥ स
 न्ध्यक्षरान्ताना घातूना आकारो भवति अविकरणे परे ।

यमिरभिनम्यादन्तानां सिरन्तश्च ॥ २५३ ॥ एषा
 मिडागसि सकारपूर्वो भवति परमैपदे सिचि परे । यमु उपरमे । अयसीत्
 अयसिष्ठा अयसिषु । रमु क्रीडाया । अरसीत् अरसिष्ठा अरसिषु ।

व्याङ्परिभ्यो रम' ॥ २५४ ॥ विआङ्परिम्य परस्य रसु
 घातो पर परमैपद भवति ॥ यरसीत् ॥ णमु प्रहृत्वे शब्दे । अन-

सीत् । अन्यासीत् अन्यासिष्ठा अन्यासिषु । अन्यास अन्यासाता
अन्यासत ।

सणनिटः शिङन्तान्नाभ्युपधाददशः ॥२५५॥ दश
वर्जितात् नाम्युपधादनिट शिङन्ताद्दातो सण् भवति अद्यतन्या पर-
त सिचोपवाद ॥ रिश रुश हिंसाया ॥ क्रुश आह्वाने रोदने च ॥
लिश विच्छ गतौ ॥ क्रुश हरणदीप्तौ ।

रिशिरुशिकुशिलिशिविशिदिशिष्टशिष्टृशि-
मृशिदंशेः शात् ॥२५६॥ एभ्य परमसार्वाधातुकमनिट् भवति ।
अरिषत् अरिषता अरिषन् । अरिष अरिषत अरिषत । अरिष अरिषा-
व अरिषाम । अरुषत् अरुषता अरुषन् । अरुष अरुषत अरुषत ॥

सणो लोपः स्वरे बहुत्वे ॥२५७॥ सणोऽस्य लोपो भव-
त्यबहुत्वे स्वरे परे । अरुष अरुषाव अरुषाम । विश प्रवेशने । अ-
विषत् । त्विप दीप्तौ ।

त्विपिपुष्यति कृपिश्लिष्यति द्विपिपिपिविपि-
शिपिशुपितुपिदुषेः पात् ॥ २५८ ॥ एभ्य परमसार्वाधा-
तुकमनिट् भवति । अत्विषत् अत्विषता अत्विषन् । कृप विलेखने ।
अकृषन् अकृषता अकृषन् । श्लिष आलिङ्गने । अश्लिषत् । द्विष
अप्रीतौ । अद्विषत् । पिप्ल सचूर्णने । अपिषत् । विप्ल व्याप्तौ ।
अविषत् । शिप्ल विशेषणे । अशिषत् । तुष तुष्टौ । अतुषत् ।
दुष वैकृत्ये । अदुषत् अदुषता अदुषन् । दुह प्रपूरणे ।

दहिदिहिदुहिमिहिरिहिरुहिलिहिलुहिनहिवहे-
र्हात् ॥ २५९ ॥ एभ्य परमसार्वाधातुकमनिट् भवति । अधुषत्
अधुषता अधुषन् । णिह उपचये । अधिषत् । अनियामिति कि ।
रुष निष्कषे । अकोपीन् अकोपिष्ठा अकोपिषु । शिङन्तादिति कि ।
अभुक्त अभुक्ता अभुक्त । अभुक्था अभुक्था अभुक्व । अभुक्षि

अभुक्ष्वहि अभुष्महि । नाम्युपभादिति कि । दृष्ट ममीकरणे । अधासीत्
प्रकृत्याधितमन्तरङ्ग प्रत्ययाधित बहिरङ्ग । “अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरे
न्तरङ्गो विधिर्बलवान् ।” इति धत्वं चतुर्थत्व च । अदाग्वा अदाक्षु । अ
वासी अदाग्ध अदाग्व । अधाक्ष अधाद्वा अधाक्ष्म । अदृश इति
कि । दृशित् प्रेक्षणे ।

सृजिदृशोरागमोकारः स्वरात्परोऽघुटिगुणवृद्धि
स्थाने ॥२६०॥ सृजिदृशो स्वरात्परोऽगारागमो भवति गुणवृद्धि
स्थाने घुटि परे । अद्रासीत् अद्राष्टा अद्राक्षु ।

भृजादीना पः ॥ २६१ ॥ भृजादीना पो भवति घुट्यन्ते
च । सृज निमगे । अत्रासीत् अत्राष्टा अत्राक्षु । इति म्वादि ।
अद् भक्षणे ।

अदेर्यस्तृसनद्यतन्यो ॥ २६२ ॥ अदेर्यस्तृ आदेशो
भवति सनद्यतन्यो परत ।

पुपादिद्युतादिलृकारानुबन्धात्तिसर्त्तिशक्तिभ्य
श्च परस्मै ॥ २६३ ॥ एन्योऽण् भवति अद्यनन्यां परस्मैपदे ।
सिचोऽपवाद । अघसत् अघसना अघसन् । पुप पुष्टौ ॥ अपुपत्
अपुपता अपुपन् । शुप शोपणे ॥ अशुपत् अशुपता अशुपन् । द्युत
शुभ रच दीप्तौ । अद्युतत् अद्युतता अद्युतन् । अद्युत अद्युतत अ-
द्युतत । अद्युत अद्युताव अद्युताम । अद्युपत् । अरुचत् । श्रित आ
वणे । अश्रितत् । पु, श्रु, दृ, उ, ऋ, ग्ल, छृ गतौ ।

अत्तिसत्योरणि ॥ २६४ ॥ अत्तिसत्योरुणो भवति अणि
परे । आरत् अमरत् । शास् अनुशिष्टो ।

शासेरिदुपधाया अण्व्यञ्जनयोः ॥ २६५ ॥ शासे-
रुपधाया इद्भवति अण्व्यञ्जनयो परत ।

शासिबमिधमीनां च ॥२६६॥ निमित्तात् पर शासि-
वसिपसीना सकार पत्वमापद्यते । अशिपत् । परस्मा इति कि । व्य-

द्योतिष्ट यद्योतिपाता व्यद्योतिपत् । शीङ् स्वप्ने । अशयिष्ट । व्रुवो
अनिरिति वचिरादेश ।

अणसुवचिख्यातिलिपिसिचिह्नः ॥२६७॥ एभ्योऽ-
ण् भवति अद्यतन्या परत । असु क्षेपणे ।

अस्यतेस्योन्तः ॥ २६८ ॥ अम्यतेरन्ते यकारागमो यव-
त्यणि परे । अपाम्यन् अपाम्यताम् अपाम्यन् ।

अणिवचेरोऽपघायाः ॥ २६९ ॥ वचेरपघाया ओद्भ-
वति कर्त्तरि विहितायामद्यतन्यामणि परे । अवोचन् । अमोचत ।
न्या प्रकथने ।

आलोपोऽसार्धधातुके ॥ २७० ॥ गतोराकारस्य लोपो
भवति म्यरादावगुणेऽसार्धधातुके परे । आग्यत् आख्यता आख्यन् ।
लिप् उपदेहे । अलिपन् । व्यवम्विनत्वाधिकाराह्लिम्पादीनामात्मनेपदे
वा अण् पक्षे मिच् । अलिपत अलिप्त । धुटश्च धुटि । सिचो लोप ।
अलिपेता अलिप्साता अलिपन्त अलिप्सत । अलिपथा अलिप्या ।
अलिपेथा अलिप्माया अलिपध्व अलिप्व्व । अलिपे अलिप्सि अलि-
पासहि अलिप्व्वहि अलिपामहि अलिप्महि । पिचिर् क्षरणे । अस्ति-
चन् । हेञ् स्पर्शाया शब्दे च । आह्वत् आह्वता आह्वन् । आह्वत
आह्वेता आह्वन्त । हन् हिंसागत्यो ।

अद्यतन्यां च ॥ २७१ ॥ हन्तेर्वधिगदेशो भवति अद्यतन्या
परत । अयधीत् अयधिष्ठा अयधिषु । आत्मनेपदे परे हन्तेर्वधिरादे-
शो वा भवति । आडो यमहनौ स्वाङ्गकर्मकौ चेत्यात्मनेपद भवति ।

आत्मनेपदे वा हन् ॥२७२॥ अद्यतन्या हन्तेरन्तम्य लो-
पो भवत्यद्यतया सिच्यात्मनेपदे । आहत । आहसाना आहमत ।
अयधिष्ठ अयधिपाता अयधिपत् ॥ इत्यादि ॥ हु दानादनयो ।

सिचि परस्मै स्वरान्तानाम् ॥ २७३ ॥ स्वरान्ताना
वृद्धिर्भवति परस्मैपदे सिचि परे । नामिन एव ।

उतोरुणुसुक्षुद्रवः ॥ २७४ ॥ युरणुसुसुहुर्वर्जनात्
स्वरादुदन्तात्परमसार्वधातुकमनिट् भवति । अहौपीत् अहौष्टा अहौ
अधात् अधाता अधु । स्यादोरिरद्यतन्यामात्मने । इति इकारादेः

स्थादोश्च ॥ २७५ ॥ स्थादामङ्गकयोगुणो न भवति आ
सिजाशिपोश्चात्मनेपदे परे इति गुणनिषेध । ह्रस्वाच्चानिट्
सिचो लोप । अधित अधिपाता अधिपत । अधिया अधिपाथा
धिट् । अधिधि अधिप्वहि अधिप्महि । समस्थित समस्थिप
समस्थिपत । इति जुहोत्यादि ॥ द्विवु क्रीडाविजिगीषादीति । अदेवं
अदेविष्ठा अदेविषु ।

स्वरतिसूतिसूयत्यूदनुबन्धाच्च ॥ २७६ ॥ एभ्य ।
मसार्वधातुकमनिट् भवति वा । षड् प्राणिप्रसवे । असोष्ट असोषा
असोषत । असोष्ठा असोषायाम् ।

नाम्यन्ताद्वातोराशीरद्यतनीपरोक्षासु धोः ।
॥ २७७ ॥ नाम्यन्ताद्वातोराशीरद्यतनीपरोक्षासु धो ङो भवति
असोङ् । असोपि असोप्वहि असोप्महि । असिषिष्ट असिषिपाताम्
असिषिपत । षहि दिहि दुहि इत्यादिनानिट् ।

नहेर्द्धः ॥ २७८ ॥ नहेर्हकारस्य धो भवति धुट्यन्ते च ।
नात्सीत् अनाद्धा अनात्सु । अनात्सी अनाद्ध अनाद्ध । अना
अनात्स्व अनात्मम् । अनद्ध अनत्साता अनत्मत । अनद्धा अ
त्साथा अनद्ध । अनत्सि अनत्स्वहि अनत्समहि । इति दिवादि ।

स्तुसुधूम्भ्यः परस्मै ॥ २७९ ॥ स्तुसुधूम्भ्य इडागमो भव
परस्मैपदे सिचि परे । अस्तावीत् अस्ताविष्ठा अस्ताविषु । धू
कम्पने । अघावीत् । उदनुबन्धत्वाद्धिकल्पेनेट् । आशिष्ट आशिषा
आशिषत । आष्ट आक्षाता आक्षत । अचैपीत् अचैष्ठा अचैषु ।
चैष्ट अचेपाता अचेपत । इतिम्वादि ।

अदितुदिनुदिक्षुदिखिद्यतिविप्रतिविन्दतिविन-
त्तिच्छिदिभिदिहदिशदिसदिपदिस्कन्दिखिदेर्दात्
॥ २८० ॥ एभ्य षोडशभ्यः परमसार्वाधातुकमनिट् भवति ।

व्यञ्जनान्तानामनिटाम् ॥ २८१ ॥ व्यञ्जनान्तानाम-
निटा धानूना वृद्धिर्भवति परस्मैपठे मिञि परे । तुट व्यथने । अतौ-
त्सीत् अतौत्ता अतोत्सु । अनुत्त अनुत्साता अनुत्सत । मृड्
प्राणत्यागे ।

ऋतोऽवृडवृजः ॥ २८२ ॥ वृड् वृञ् वर्जितादेकम्बराद्धृत
परमसार्वाधातुकमनिट् भवति ।

ऋदन्ताना च ॥ २८३ ॥ ऋदन्ताना च गुणो न भवति
अनिटि सिजाशिपोश्चात्मनेपठे परे । अमृत अमृपाता अमृपत । अमु-
चत् अमुचता अमुचन् ।

सिजाशिपोश्चात्मने ॥ २८४ ॥ नामिन उपधाया सि-
च्यानात्मने पठे परे आशिपि चानिटि गुणो न भवति । अमुक्त
अमुक्ताता अमुक्तत ।

सृशमृशकृशतृपिटृपिसृपिभ्यो वा ॥ २८५ ॥ ए-
भ्य सिञ्जा भवति अद्यतन्या ।

सृशादीना वा ॥ २८६ ॥ सृशादीना स्वरात्पर अकारा-
गमो भवति वा गुणवृद्धिम्याने धुटि परे ॥ सृश सस्पर्शने ॥ अम्प्राक्षीत्
अम्प्राष्टा अम्प्राक्षु । अस्पर्शीत् अस्पर्शां अम्पर्शु । सणइति
सण् । असृक्षत् । मृश आमर्शने ॥ अम्प्राक्षीत् अम्प्राष्टा अम्प्राक्षु ।
अमार्शीत् अमार्शां अमार्शु । अमृक्षत् । कृश मिलेखने । अम्प्राक्षीत् अ-
क्राष्टा अक्राक्षु । अक्वर्शीत् अक्वार्शां अक्वर्शु । अकृक्षत् ॥ तृ-
पिटृप्पोर्वा ॥ तृप प्रीणने ॥ अत्राप्रीत् अत्राप्राता अत्राप्यु । अ-
ताप्शीत् । पुषादित्वादण् भवति । अत्रपत् । दृषहर्षमोहनयो । अद्रा-
प्शीत् अद्राप्ताम् अद्राप्यु । अदाप्शीत् । अदृपत् । अदृपीत् ।

इति इटो दीघो विकल्पेन । वृद्ध मभक्तौ । अवृत अयृपाता अट्ट
पत । अवरिष्ट अवरिपाता अनरिपत । अवरीष्ट अनरीपाता अवरी-
पत । ग्रहीद् उपादाने ।

इटो दीर्घो ग्रहेरपरोक्षायाम् ॥ २०० ॥ ग्रहे परस्य
इटो दीघो भवति अपरोक्षाया । अग्रहीत् अग्रहीष्टा अग्रहीषु ।
अग्रहीष्ट अग्रहीपाता अग्रहीपत । इति स्यादि ।

श्रिद्रुमुकमिकारितान्नेभ्यश्चण् कर्त्तरि ॥ २०१ ॥
एभ्यश्चण् भवति कर्त्तर्यद्यतया परत ।

चण् परोक्षाचेक्रीयितमनन्तेषु ॥ २०२ ॥ चणादिषु
धातोर्द्विर्वचन भवति । अन्यासम्यादिव्यजनमशेष्यमिति अनादे-
लोप । भज श्रिञ् सेवाया । अशिश्चियत् । अट्टदुवत् अदुट्टवता ।
असुस्युवत् । कसु कान्तौ ।

कचर्गस्य चवर्गः ॥ २०३ ॥ अम्यासकवर्गस्य चवर्गो भ
वति आन्तरतम्यात् । अचकमन् । इत्यम्यासो धातुवत् ॥ पक्षे अचीकमत् ।

इन्यममानलोपोपधाया ह्रस्वश्चणि ॥ २०४ ॥ स-
मानलोपवर्जितस्य ल्वन्तम्याभ्यामस्य दीघो भवति लघुनि धात्वक्षरे
इति चण्परे ।

दीर्घो लघोरस्वरादीनाम् ॥ २०५ ॥ समानलोपवर्जितम्य
ल्वन्तस्य अस्वरादेरभ्यासस्य दीर्घो भवति लघुनि धात्वक्षरे इति
चण्परे । वारितस्य लोप । अचूचुरत् अचूचुरता अचूचुरन् ।
असमानलोपोपधाया इति किम् । अमसामत् । ल्वन्तम्य इति किम् ।
क्षिप क्षातो । अचिक्षिपन् । क्षल शौचे । अचिक्षलत् ।

अलोपे समानस्य सन्वल्लघुनीनिचण्परे ॥ २०६ ॥
समानस्यालोपे मति लघुनि धात्वक्षरे अभ्यामस्य सन्वत्कार्यं
भवति इति चण्परे । किं सन्वत्कार्यं ।

मन्यवर्णस्य ॥ २०७ ॥ अभ्यासावर्णस्य इत्व भवति सनि

इति इटो दीर्घो विकल्पेन । वृड् सम्भक्तौ । अवृत अवृपाना अवृ-
पत । अवरिष्ट अवरिपाता अवरिपत । अवरीष्ट अवरीपाता अवरी-
पत । ग्रहीड् उपादाने ।

इटो दीर्घो ग्रहेरपरोक्षायाम् ॥ २९० ॥ ग्रहे परस्य
इटो दीर्घो भवति अपरोक्षायाम् । अग्रहीत् अग्रहीष्टा अग्रहीषु ।
अग्रहीष्ट अग्रहीपाता अग्रहीपत । इति ऋयाड् ।

श्रिद्रुसुकमिकारितान्तेभ्यश्चण् कर्त्तरि ॥ २९१ ॥
एभ्यश्चण् भवति कर्त्तर्यद्यतन्या परत ।

चण् परोक्षाचेक्रीयितसनन्तेषु ॥ २९२ ॥ चणाटिषु
धातोर्द्विर्वचन भवति । अभ्यासस्याटिव्यञ्जनमवशेष्यमिति अनादे-
लोप । भज श्रिञ् सेवाया । अशिश्रियन् । अदुद्रुवत् अदुद्रुवता ।
असुन्नुवत् । कसु कान्तौ ।

कवर्गस्य चवर्गः ॥ २९३ ॥ अभ्यासवर्गस्य चवर्गो भ-
वति आन्तरतम्यात् । अचक्रमत । इत्यभ्यासो वातुवन् ॥ पक्षे अचीकमत ।

इन्पसमानलोपोपधाया ह्रस्वश्चणि ॥ २९४ ॥ स-
मानलोपवर्जितस्य लघ्वन्तस्याभ्यामस्य दीर्घो भवति लघुनि धात्वक्षरे
इनि चण्परे ।

दीर्घो लघोरस्वरादीनाम् ॥ २९५ ॥ समानलोपवर्जितस्य
लघ्वन्तस्य अम्बरादेरभ्यासस्य दीर्घो भवति लघुनि धात्वक्षरे इनि
चण्परे । कारितस्य लोप । अचूचुरत् अचूचुरता अचूचुरन् ।
असमानलोपोपधाया इति किम् । अससामत् । लघ्वन्तस्य इति किम् ।
क्षिप क्षान्तौ । अचिक्षिपन् । क्षल शौचे । अनिक्षलत् ।

अलोपे समानस्य सन्वल्लघुनीनिचण्परे ॥ २९६ ॥
समानस्यालोपे सति लघुनि धात्वक्षरे अभ्यामस्य सन्वत्कार्यं
भवति इनि चण्परे । किं सन्वत्कार्यं ।

सन्ववर्णस्य ॥ २९७ ॥ अभ्यासावर्णस्य इत् भवति सनि

परे । अपीपत्न् अपीपत्ना अपीपत्न् । अल्पे भवानस्येति किं ।
अग्रता कथ वाक्यप्रवचने इत्यादयः ।

घातोश्च ॥ २०८ ॥ अनेकाक्षरस्य घानोरन्ते स्वराटे
लोपो भवति इति परे । अचरथन् अचरथना अचरथन् । एव
रच प्रयत्ने । व्यररचन् व्यग्ररचता व्यररचन् । इत्यादि । समानस्येति
विम् । पट्माचष्टे पट्करोति नत्करोति तदाष्टे इति इन् । अपीपटन् ।
वृद्धौ सन्त्यक्षरलोपः । रूप रूपक्रियाया । यन् रूपत् व्यरूपना
यरूपन् । ल्पुनि धात्वक्षरे इति वि । तर्ज भर्म सन्तर्जने ।
अततर्जन अततर्जना अततर्जन्त । सयोगनिर्गानुच्चारणपरोऽपि गुरु
स्याद्भव । अवभर्तन् अवभर्तताम् अवभर्तन् । वृद्ध् वरणे ।
अवीरत् अवीरता अवीरन् । अततन् ।

स्वरादेर्द्वितीयस्य ॥ २०९ ॥ स्वरार्थानोद्धिनीयावयवस्य
द्विर्वचन भवति । तत्र च ।

न नवदराः मयोगादयोऽप्ये ॥ ३०० ॥ मयोगादयो ये
स्वरादेर्धानोद्धिनीयावयवस्य मयोगादयो नवदरा न द्विच्यन्ते ननु ये
परे । अर्च पूजाया । आर्चिचन् आर्चिचता आर्चिचन् । एव अर्ह
पूजाया । आर्निहत् ।

न शास्त्रदलुन्धानाम् ॥ ३०१ ॥ शास्त्र दलुन्धाना
चोपधाया ह्रस्वो न भवति इति चण्परे । अशशामन् अशशामनाम्
अशशासन् । गौकृ तौकृ गतौ । अडुतौकृत अडुदौकेता अडुदो-
वन्त । अनुतौकृत । शासेरिति किं । आड शासूड् इच्छाया । आ-
शीशासन् । भ्राज् भ्राप् दीप्तौ ।

भापदीपजीवमीलपीडकणवणभणश्रणमणहे-
ठलुपां वा ॥ ३०२ ॥ एषामुपधाया ह्रस्वो भवति वा इति चण्परे ।
भाप् व्यक्ताया वाचि । दीप दीप्तौ । जीव प्राणधारणे । मील निमेषणे ।
पीड गहने । कण वण भण श्रण मण शब्दे । हेठ गतौ । लुप्तु छेदने ।

अविभ्रजन् अविभ्रजता अनिभ्रजन् । अनिभ्रजत । अबभ्राजन्
 अबभ्राजत । अविभ्रशत् । अविभ्रशत । अबभ्राशत् । अबभ्राशत ।
 अत्रिभपत् । अबभापत् । अदीडिपत् । अदिदीपत् । अजी-
 जिवत् । अजिनीवत् । अमीमिल्त् । अमिमिल्त् । अपिपीडत् ।
 अपीपिडत् । अचीकणत् । अचकाणत् । अवीवणत् । अववाणत् ।
 अवीमणत् । अबभाणत् । अमीमणत् । अममाणत् । अशिथ्रणत् ।
 अशथ्राणत् । अनीहिठत् । अनीहेठत् । अल्लुपत् । अल्लुपत् ।
 चिति स्मृत्या । अचिचिन्तत् । स्फुट परिहासे ।

शिष्टपरो घोषः॥३०३॥ शिष्ट परो घोषोऽवशेष्यो भवति । शि-
 टो लोप इत्यर्थे । अपुस्फुटत् । लक्ष दर्शनाङ्कनयो । अल्लक्षत् । मक्ष अदने ।
 अबभक्षत् । कुट्ट अनृतभाषणे । अचूकुट्टत् । लड उपसेवाया । अली-
 लडत् । मिदि तिष्ठ स्नेहने । अमिमिन्दत् । अतितिलत् । ओलडि उदक्षेपे ।
 अल्लण्डत् । पीड अग्नाहने । अपीपिटत् । नट अवस्यन्दने । अनीनटत् ।
 बध सयमने । अवीवधत् । चुट छुट कुट छेदने । अचूचुटत् । अचूछुटत् ।
 अचूकुटत् । पुट चुट अल्पीभावे । अपृपुटत् । अचूचुटत् । मुट चूर्-
 णने । अमृमुटत् । घट चलने । अनीघटत् । छट पट्ट सवरणे । अची-
 छदत् । अपीपट्टत् । क्षिप क्षान्तो । अचिक्षिपत् । नक् धक् नाशने ।
 अननक्त् । अठधक्त् । चक् चुक् व्यथने । अचचक्त् अचुचुक्त् ।
 क्षल शौचे । अचिक्षत् । चुट सचोदने । अचूचुदत् । गुडि सुजि-
 जसि पल रक्षणे । अजुगुण्डत् । असुसुजत् । अजजसत् अजजसता
 अजजसन् । अपीपलत् । तिल प्रतिष्ठाया । अतीतिलत् । तुल उन्माने ।
 अतुतुलत् । मूल रोहणे । अमूमूलत् । मान पूजाया । अमीमनत् ।
 श्लिष श्लेषणे । अशिश्लिपत् । ज्ञप मानबन्धे च । अजिज्ञपत् । व्यय
 क्षये । अविव्ययत् । चूर्ण सकोचने । अचुचूर्णत् । पूज पूजाया ।
 अपुपूजत् । अर्क ईड स्रवने । आर्चिकत् । ऐडिडत् । शुठ आलस्ये ।
 अशुशुठत् । शुठि शोषणे । अशुशुठत् । पचि विस्तारवचने । अपप-

षत् । निज निशाने । अतीतिजत् । वर्ध उद्वनपूर्णयो । अववर्धत् ।
 कुत्रि आच्छादने । अचुकुवत् । लुचि तुचि अर्दने । अल्लुम्बत् ।
 अतुतुम्बत् । म्रक्ष म्लक्ष रक्षणे । अमम्रक्षत् । अमम्लक्षत् । इल प्रे-
 रणे । ऐलिलत् । लुण्ठ स्तेये । अल्लुण्ठत् । उर्द वमने । अचछर्दत् ।
 गुडि वेष्टने । अजुगुण्डत् । गर्द अभिकाङ्क्षाया । अजगर्दत् । रूप
 रोपणे । अरुरूपत् । मडि भूपाया हर्षे च । अममण्डत् । अण
 दाने । अशिथणत् । मडि कल्याणे । अवमण्डत् । तत्रि कुटुम्बधारणे ।
 अततञ्जत् । मत्रि गुप्तभाषणे । अममञ्जत् । विट मवेदने । अवीवि-
 दत् । दश दशने । अददशत् । तूण रूपणे । अतूतुणत् । भ्रूण आ-
 शाया । अनुभ्रूणत् । शठ श्लाघाया । अशीशठत् । स्वम वितर्के ।
 असिम्यमत् । गूरी उद्यमे । अजूगुरत् । कुत्स अवक्षेपणे । अचुजु-
 त्सत् । वृट प्रमादे । अचूकुटन् । वञ्च प्रलमने । अववञ्चत् । मद
 तृप्तियोगे । अमीमदत् । दिवु परिकूजने । अदीदिवन् । कुस्स कु-
 म्भयने । अचुकुसात् । चर्च अध्ययने । अचचर्चन् । कण निमीलने ।
 अचीकणन् । जमु ताडने । अजीजसत् । पप बन्धने । अपीपपत् ।
 अम रोगे । आमिमत् । चट स्फुट भेदने । अचीचटत् । अपुस्फुटन् ।
 घुपि शब्दे । अजृघुपत् । लस शिल्पयोगे । अलीलमत् । भृप अल-
 ङ्कारे । अवभुपत् । रक लक आस्वादने । अरीरकन् । अलीलकत् ।
 लिंगि चित्रीकरणे । अलिङ्गित् । मुद सप्तगे । अमूमुदत् । सुच प्र
 मोचने । अमूमुचन् । म्रस कवलग्रहणे । अजिम्रसत् । पूरी आप्याय-
 ने । अपूपुरत् । “ इत परमदन्ता ” । कथ वाक्यप्रबन्धने । अचकथत् ।
 गण सख्याने । अजगणत् । पट वट ग्रन्थे । अपपठन् । अववठन् ।
 रह त्यागे । अररहत् । पद गतौ । अपपदत् । कल गतौ सख्याने च ।
 अचकलत् । मह मूजाया । अममहत् । मृह ईप्साया । अपमृहत् ।
 शूच पैशून्ये । अशुशूचन् । कुमार श्रीडाया । अचुकुमारत् । गोम् उ-
 पदेहे । अजुगोमत् । गवेप मार्गणे । अनगवेपन् । भाज पृथक्कर्मणि ।

अनभान् । स्तेन चार्य । अतिम्नेन । परस्मैभाषा । आगर्षाद्रात्मने-
पदी । पठ गतौ । अपपठत अपपठेता अपपठन्त । अपपठथा अपपठेथा
अपपठध्व । अपपठे अपपठामहि अपपठामहि । मृग अन्नेपणे । अम-
न्मृगत । जुह विम्बापने । अचुहुहत । शूर वीर विक्रान्तो । अशुश्रुत ।
अविरीरुत । म्यूल परिचूहणे । अनुम्यूलन् । अर्थ उपयाच्छाया । आर-
थेन । मग्राम ममुद्धे । अममग्रामत । गर्व माने । अजगर्वित । आत्मने-
नापा । मृत्र प्रमृत्रणे । अनुमृत्रन् । पार तीर कर्मममाप्तो । अपपा-
रत् । अतिनीरन् । चित्र त्रिचित्रीकरणे । अनिचित्रत् । छिद्र कर्णभेदे ।
अचिच्छिद्रत् । अत्र दृष्टद्युपमहारे । आन्द्यत् । दण्ड ण्डनिपातने ।
अददण्डत् । सुम्ब दु ग तत्क्रिययो । असुसुम्बत् । अदुदु स्तन् । रस
आम्बादनन्नेहनयो । अरग्मत् । व्यय वित्तममुत्सर्गे । अवय्ययत् । र-
र्ण वर्णक्रियाविन्नारगुणवचनेषु । अवर्णन् । वर्ण हरितभावे । अपप-
र्णन् । अत्र पापकरणे । आजिान् । इति चुरादय ।

मान्मभूत् । माम्मधिष्ट । माग्मपाक्षीन् माग्मपाक्षा मास्मपाक्षु । मा-
न्मपाक्षी मास्मपाक्ष माग्मपाक्ष । मास्मपाक्ष माग्मपाक्ष्व माग्मपाक्ष्म ।
मान्मपक्ष माग्मपक्षाता माग्मपक्षत । मास्मपक्षथा माग्मपक्षाथा मास्मप-
क्षत् । मास्मपाक्षि माग्मपक्ष्वहि मास्मपक्ष्वहि । माभूत् । मैधिष्ट । मा-
पाक्षीन् । मापक्ष । इति अद्यतनी ममाप्ता ।

परोक्षा ॥ ३०४ ॥ चिरानीते काले परोक्षा विभक्तिर्भवति ।
अक्षणा पर परोक्ष । मन्प्रति इन्द्रियाणामविषय इत्यर्थ । चण् परोक्षा-
चेक्रीयतस्रन्नेषु द्विर्वचने सति ॥

भवतेर* ॥ ३०५ ॥ भवतेरम्यामस्य अकारो भवति परोक्षाया ।
आगमादेशयोरोगमो विधिर्वल्बान् । गुणो न भवति । बभूव बभूवतु
बभूवु । इडागमो सार्वधातुकस्यादिव्यञ्जनादेरिति व्यञ्जनादाविडागम ।
बभूविन बभूवथु बभूव । बभूव बभूविन बभूविम ।

नाम्यादेर्गुरुमतोऽनृच्छः ॥ ३०६ ॥ ऋच्छ इति वर्जिता-
त्राम्यादेर्गुरुमतो धातोरेकस्वरादाम् भवति परोक्षाया ।

आम' कृञनुप्रयुज्यते ॥ ३०७ ॥ आमन्तस्य कृञनुप्रयु-
ज्यते परोक्षाया । द्विर्वचन ।

ऋवर्णस्याकारः ॥ ३०८ ॥ अभ्यास ऋवर्णस्याकारो भवति ।
सर्वत्रात्मने ॥ ३०९ ॥ सवेपा गतूना गुणो न भवति प-
रोक्षायामात्मनेपदे सर्वत्र । एधाञ्चके एधाञ्चकाते एधाञ्चकिरे ।

कृजोऽसुटः ॥ ३१० ॥ असुट कृञ परोक्षाया थलि चा-
निद् भवति । एधाञ्चरूपे एधाञ्चकाथे एधाञ्चकृदे । एधाञ्चके एधाञ्चकृ-
वहे एधाञ्चकृमहे ।

असुभ्रुवौ च परस्मै ॥ ३११ ॥ आमन्तस्यासुभ्रुवावप्यनुप्रय्यते
परस्मैपदे परे । परस्मैपठ चातिदिश्यते । एधामास एधामासतु एधामासु ।
एधामासिथ धामासथु एधामाम । एधामास एधामासिथ एधामासिम । एधा-
वभूव एधावभवतु एधावभूवु । अम्योपधायामित्यादिना दीर्घे । पपाच ।

परोक्षायां च ॥ ३१२ ॥ सवेपा धातूना गुणो न भवति परो-
क्षाया परस्मैपदे द्वित्वबहुत्वयो परत ।

अस्यैकव्यञ्जनमध्येनादेशादेः परोक्षायाम् ॥ ३१३ ॥
अनादेशादेर्धातोरेकव्यञ्जनमध्यगतस्यास्य एत्व भवत्यम्यासलोपश्च
परोक्षायामगुणे । पेचतु पेचु ।

श्लोकः ।

नित्यात्वता स्वरान्ताना सृजिदशोश्च वेद् थलि ।

ऋचि नित्यानिट' स्युश्चेद्दृव्येढा नित्यामिद् थलि ॥

इत्येपामिद् वा भवति थलि परे ।

थलि च सेटि ॥ ३१४ ॥ अनादेशादेर्धातोरेकव्यञ्जनमध्य-
गतस्य अस्य एत्व भवत्यम्यामलोपश्च सेटि थलि परे । पेचिथ पपकथ
पेचथु पेच ।

अट्युत्तमे वा ॥३१५॥ उपधाया अम्य दीर्घे भवति अन्त्या-
ना नामिना च वृद्धिर्भवति वा परोक्षायामुत्तमपुरपेऽटि परे । पपाच
पपच ।

सृष्टृभृसृष्टृश्रुच एव परोक्षायाम् ॥३१६॥ एषामेव न इट्
भवति परोक्षायामन्येषा भवत्येव । इति स्त्रादिनियमादिट् । पेचिव ।
पेचिम । पेचे पेचाते पेचिरे । पेचिपे पेचाथे पेचित्रे । पेचे पेचिवहे
पेचिमहे । अस्यैऽयञ्जनमित्युपलक्षणम् । उपलक्षणम् कि । स्वस्य स्व-
सदृशस्य च ग्राहकमुपलक्षणम् । इत्याकारस्यानेक्यञ्जनस्यापि क-
चित् । राध् साध् ससिद्धौ ।

राधो हिंसयाम् ॥३१७॥ हिमार्थस्य राधे एत्व भवति अम्या-
सलोपश्च परोक्षायामगुणे ॥ अपरराध अपरेधतु अपरेधु । इत्याटि ।
हिसानामिति कि । आरराध आररातु । इत्याटि ॥

राजिभ्राजिभ्रासिभ्लासीनां वा ॥ ३१८ ॥ एषा वा
एत्व भवति अम्यासलोपश्च परोक्षायामगुणे । राजृ दीप्तौ । राज
रेजतु ग्राजतु रेजु रराजु । रेजिय रराजिय । “ थलि च सेटि वा
एत्वमम्यामलोपश्च ” । रेजथु रराजथु रेज रराज । रराज रेजिव
रराजिव रेजिम रराजिम । रेजे रराजे रेजाते रराजाते रेजिरे रराजिरे ।
रेजिपे रराजिपे रेजाथे रराजाथे रेजिट्ठे रराजिट्ठे । रेजे रराजे रेजिवहे
रराजिवहे रेजिमहे रराजिमहे । भ्रासृट् भ्राजृट् न्त्वास्त्वा दीप्तौ । भ्रे-
जे वभ्राजे । भ्रेसे वभ्रासे । भ्लेसे वभ्लासे । कासृ भासृ दीप्तौ । चका-
से चकासाते चकासिरे । चकासिपे चकासाथे चकासिध्वे । चकामे
चकासिवहे चकासिमहे । एव वभासे वभासाते वभासिरे । एक्य-
ञ्जनमभ्यगतस्येति कि । ननन्द ननन्दतु ननन्दु । ननन्दिथ ननन्दथु
ननन्द । ननन्द ननन्दिव ननन्दिम ।

परोक्षायामिन्धिग्रन्थिग्रन्थिदम्भीनामगुणे ॥

॥ ३१९ ॥ इन्धिग्रन्थिग्रन्थिदम्भीनामनुपङ्गलोपो भवति परो-

क्षायामगुणे । इत्यनेनानुपङ्गलोप । इन्वि ढीमौ । समीधे समीधा-
ते समीधिरे ।

तृफलभजत्रपश्रन्थिग्रन्थिदम्भीना च ॥ ३२० ॥
एषामुपधाया अस्य एत्व भवति अम्यामलोपश्च परोक्षायामगुणे ।
सेद् थलि च । तृ ह्वनतरणयो । ततार ।

ऋदन्तानां च ॥ ३२१ ॥ ऋदन्ताना गुणो भवति परोक्षायाम-
मगुणे । तेरु तेरु । तेरिथ तेरथु तेर । ततार ततर तेरिव तेरिम ।
फल निष्पत्तौ । पफाल फेरुतु फेलु । भजथ्रीद् सेवाया । बभाज
भेजतु भेजु । त्रपुप् लज्जाया । त्रेपे त्रेपाते त्रेपिरे । श्रन्थ ग्रन्थ स-
ट्ठमे । शश्रन्थ श्रेथतु श्रेथु । निरनुपङ्गै तृप्रभृतिभि साहचर्या-
ट्ठम्यासलोप । अकारस्य एत्व च न स्यात् । शश्रन्थिथ । जग्रन्थ ।
श्रेथतु श्रेथु । जग्रन्थिथ । ट्ठम्भ ट्ठम्भे । ट्ठम्भ देभतु देभु । द्दम्भिथ ।
अन्यत्रानुपङ्गलोप इति क्रि । ननन्द ननन्दतु ननन्द । ननन्दिथ
सससे । बभ्रसे । द्दससे ।

परोक्षायामभ्यामभ्योभयेषाम् ॥ ३२२ ॥ उभयेषा
ग्रहादिस्वप्यादीनामभ्यासस्यान्तस्थाया सम्प्रसारण भवति परोक्षा-
यागुण्यर्थोय योग । ग्रहीद् उपादाने । जग्राह । ग्रहिज्यावयीत्यादिना
सम्प्रसारण । जगृहतु जगृहु । जग्रहिथ ।

आकाराद्दृ औ ॥ ३२३ ॥ आकारात्परस्याद् औ भवति ।
सन्ध्यक्षरे च ॥ ३२४ ॥ वातोराकारस्य लोपो भवति सन्ध्यक्षरे च
परे । ज्या वयोहानौ । जिज्यो ॥

य इवर्णस्य ॥ ३२५ ॥ असयोगात्पूर्वम्यानेकाक्षरस्य इवर्णस्य
यो भवति । इति इवर्णस्य यकार । जिज्यतु जिज्यु ।

इटि च ॥ ३२६ ॥ घातोराकारस्य लोपो भवति इटि परे । जि
ज्यिथ जिज्यथु जिज्य । जिज्यौ जिज्यिव जिज्यिम । वेअ तन्नु-
सन्ताने ।

वेजश्च वयिः ॥ ३२७ ॥ वेजो वा वयिर्भवति परोक्षायाम् ।

तत्र सप्रसारण भवति । उवाय ऊयतु ऊयु । उवयिथ ऊय-
थु ऊय । उवाय उवय ऊयिव ऊयिम । पक्षे सन्ध्यक्षरान्ताना-
माकारो विकरणे इत्याकारलिश ।

न वाइव्योरगुणे च ॥ ३२८ ॥ वाइव्योरगुणे च गुणिनि स-

प्रसारण न भवति परोक्षायाम् । ववा ववतु ववु । वविथ ववाथ
ववथु वव । ववो वविव वविम । न्यथ ताडने । विव्याथ वि-
विधतु विविधु । विवयिथ विव्यद्ध । वश वान्तौ । उवाश उ-
शतु ऊशु । उवशिथ उवष्ठ । व्यच व्याजीकरणे । विव्याच
विविचतु विविचु । विव्यचिथ । प्रच्छ झीप्साया ।

प्रच्छादीनां परोक्षायाम् ॥ ३२९ ॥ प्रच्छादीना

सप्रसारण भवति परोक्षायाम् । पप्रच्छ पप्रच्छतु पप्रच्छु । पप्र-
च्छिथ पप्रष्ठ । ओत्रश्च छेटने । वत्रश्च वत्रश्चतु वत्रश्च । वत्र-
श्चिथ । इवर्णतवर्गलसा दन्त्या इतिन्यायात् सकारस्य ढकार । भ्रञ्ज-
पादे । बभ्रज्ज बभ्रज्जतु बभ्रज्जु । बभ्रज्जिथ । म्को सयोगाघोरन्ते
च इति सकारलोप । भ्रज्जादीना प इति पत्व । वभ्रष्ठ । स्वापि वचि
यजादीना यण् परोक्षाशीप्सु । इति सप्रसारण भवति । त्रिष्वप् शये ।
सुत्राप सुषुपतु सुषुपु । सुष्वपिथ सुष्वप्य सुषुपतु सुषुप । सुष्वाप
सुष्वप सुषुपिव सुषुपिम । वच परिभाषणे । उवाच उचतु ऊचु ।
उवकथ ।

श्लोक ।

यजो यशो यश्चैव वेञ्ज्येञो ह्यतिस्तथा ।

यद्दसां श्वयतिश्चैव स्मृता नव यजादयः ॥ १ ॥

यज देवपूजासगतिरुणदानेषु । इयाज ईजतु ईजु । इय-
जिथ । भ्रज्जादीना प । इति पत्व । इयष्ठ । ईजथु ईज । इयाज
इयज ईजिव ईजिम । ईजे ईजाते ईजिरे । ईजिषे ईजाथे ईजिषे ।

क्षायामगुणे । इत्यनेनानुपङ्गलोप । इन्नि दीर्घा । ममीधे सर्माग-
ते सर्माधिरे ।

तृफलभजत्रपञ्चान्ध्रान्ध्रिदम्भीना च ॥ ३२० ॥
एषामुपधाया अस्य एत्व भवति अम्यामलोपश्च परोक्षायामगुणे ।
सोऽ भलि च । तृ ह्रनतग्नयो । नतार ।

ऋदन्तानां च ॥ ३२१ ॥ ऋदन्ताना गुणो भवति परोक्षायाम-
मगुणे । तेरु तेर । तेरिथ तेरथु तेर । ततार ततर नेरिउ तेग्मि ।
फलनिष्पत्तौ । पफाल फेन्तु फेत्तु । भजश्रीद् सेवाया । बभाज
भेनतु भेजु । त्रपुप् लजाया । त्रेपे त्रेपाने त्रेपिरे । श्रन्थ श्रन्थ स-
ट्भे । शश्रन्थ त्रेथतु श्रेथु । निरनुपङ्गे तृप्रभृतिभि साहचर्या-
ट्म्यामगोप । असारस्य एत्व च न म्यात् । शश्रन्थिथ । जग्रन्थ ।
ग्रेऽतु ग्रेथु । जग्रन्थिथ । टम्भट्भे । टटम्भट्भेतु टेभु । टटन्मिथ ।
अन्यनानुपङ्गलोप इति कि । ननन्द ननन्दतु ननन्द । ननन्धिथ
सन्तसे । वञ्चसे । टञ्चसे ।

परोक्षायामभ्यामस्योभयेषाम् ॥ ३२२ ॥ उभयेषा
ग्रहादिस्वप्यादीनामभ्यामस्यान्नस्थाया मप्रमारण भवति परोक्षा-
यागुण्ययोय योग । ग्रहीद् उपादाने । जग्राह । ग्रहिज्यावयीत्यादिना
सप्रमारण । जगृहतु जगृहु । जग्रहिथ ।

आकाराद्ऌ औ ॥ ३२३ ॥ आकारात्पगस्वाद् और्भवति ।
सन्ध्यक्षरे च ॥ ३२४ ॥ धातोराकारस्य लोपो भवति सन्ध्यक्षरे न
परे । ज्या वयोहाना । जिज्यौ ॥

य इवर्णस्य ॥ ३२५ ॥ असयोगात्पूर्वम्यानेऽक्षरस्य इवर्णस्य
यो भवति । इति इवर्णस्य यकार । जिज्यतु जिज्यु ।

इटि च ॥ ३२६ ॥ धातोराकारस्य णोपो भवति इटि परे । जि-
ज्यिथ जिज्यथु जिज्य । जिज्यौ जिज्यिव जिज्यिम । वेन तन्तु-
सन्ताने ।

वेजश्च चयि. ॥ ३२७ ॥ वञो वा वयिर्भयति परोक्षायाम् ।
तत्र सप्रसारण भवति । उवाय उयतु ऊयु । उवयिथ उय-
धु ऊय । उवाय उयय उयिव ऊयिम । पक्षे सन्ध्यक्षरान्ताना-
माकारो विकरणे इत्याकारादेश ।

न वाठव्योरगुणे च ॥ ३२८ ॥ वा व्योरगुणे च पुणिनि स-
प्रसारण न भवति परोक्षायाम् । वयो ववतु ववु । वविथ ववाथ
ववधु वव । वयो वविव वविम । व्यथ ताडने । वि-याध वि-
विधतु विविधु । विव्यविथ वि-यद्ध । वश वान्तौ । उवाग उ-
शतु ऊशु । उवशिथ उवष्ट । न्यच व्याप्तीकरणे । विव्याच
विनिचतु विविचु । विव्यचिथ । प्रच्छ क्षीप्साया ।

प्रच्छादीना परोक्षायाम् ॥ ३२९ ॥ प्रच्छादीना
सप्रसारण भवति परोक्षायाम् । पप्रच्छ पप्रच्छतु पप्रच्छु । पप्र-
च्छिथ पप्रष्ट । ओत्रश्च छेदने । वत्रश्च वत्रश्चतु वत्रश्च । वत्र-
श्चिथ । डवर्णनमर्गलसा दन्त्या इतिन्यायात् सकारस्य टकार । भ्रञ्ज-
पाके । मभ्रञ्ज मभ्रञ्जतु मभ्रञ्जु । मभ्रञ्जिथ । म्को सयोगाद्योरन्ते
च इति मकारलोप । भृञ्जादीना प इति पत्व । वभ्रष्ट । स्वपि वचि
यजादीना यण् परोक्षाशीष्पु । इति सप्रसारण भवति । निष्वप् शये ।
मुष्वाप सुपुपतु सुपुपु । सुष्वापिथ सुष्वापिथ सुपुपथु सुपुप । सुष्वाप
सुष्वाप सुपुपिव सुपुपिम । वच पग्भिभाषणे । उवाच उचतु ऊचु ।
उवकथ ।

श्लोक ।

यजो वशो वहश्चैव वेञ्ज्व्येजौ द्वयतिस्तथा ।

वद्वसौ श्वयतिश्चैव स्मृता नव यजादयः ॥ १ ॥

यज देवपूजासगतिस्तरणदानेषु । दयाज ईजतु ईजु । इय-
जिथ । भ्रञ्जादीना प । इति पत्व । इयष्ट । ईजथु ईज । दयाज
इयज ईजिथ ईजिम । ईजे ईजाते ईजिरे । ईजिपे ईजापे ईजिध्वे ।

क्षायामगुणे । इत्यनेनानुपङ्गलोप । इति दीमौ । सर्माधे ममीधा-
ते सर्माधिरे ।

तृफलभजप्रपञ्चनिधग्रन्थिदम्भीना च ॥ ३२० ॥
एवामुपधाया अत्र एत्व भवति अम्यामगेपश्च परोक्षायामगुणे ।
मेह धणि च । तृ हवनतगणयो । तनार ।

अदन्ताना च ॥ ३२१ ॥ अदन्ताना गुणो भवति परोक्षायाम-
गुणे । तेरु तेरु । तेरिय तेरथु तेग । तनार ततर तेरिद तेगिम ।
फन्निष्पत्तौ । पफार फेत्तु फेलु । भनत्रीद् सेवाया । वभान
भेजनु भेनु । अणुप् लजाया । त्रेपे त्रेपाते त्रेपिरे । अन्य ग्रन्थ स-
दमे । शत्रय श्रेथनु श्रेथु । निरनुपङ्गं तृप्रभृतिभि माहचर्या-
दम्यामगेप । अरागस्व एत्व च न म्यात् । शत्रन्थिथ । जग्रन्थ ।
श्रेथनु श्रेथु । जग्रन्थिथ । दम्भूदम्भे । ददम्भटेभतु टेभु । ददम्भिथ ।
अयत्रानुपङ्गलोप इति क्रि । ननन्द ननन्दनु ननन्द । ननन्दिथ
सन्धमे । वध्रमे । दध्रमे ।

परोक्षायामभ्यासम्योभयेषाम् ॥ ३२० ॥ उभयेषा
अहादिस्यप्याग्नीनामभ्यासम्यान्तम्याया मप्रसारण भवति परोक्षा-
यागुण्यथोय योग । अहीद् उपादाने । जग्राह । अहिज्यावयीत्यादिना
सप्रसारण । जगृहतु जगृहु । जग्रहिथ ।

आकारादह्र औ ॥ ३२३ ॥ आकारात्पगस्याद् और्भवति ।
सन्ध्यक्षरे च ॥ ३२४ ॥ धातोराकारस्य लोपो भवति मन्ध्यक्षरे च
परे । ज्या वयोहानौ । जिज्यौ ॥

य इवर्णस्य ॥ ३२५ ॥ असयोगात्पूर्वन्यानेकाक्षरस्य इवर्णस्य
यो भवति । इति इवर्णस्य यकार । जिज्यतु जिज्यु ।

इटि च ॥ ३२६ ॥ धातोगकारस्य ऐपो भवति इटि परे । जि-
ज्यिथ जिज्यथु जिज्य । जिज्यौ जिज्यिव जिज्यिम । वेज तन्नु-
सन्नाने ।

वेजश्च वयि. ॥ ३२७ ॥ वेजो वा वयिर्भवति परोक्षायाम् ।
तत्र सप्रसारण भवति । उवाय ऊयतु ऊयु । उवयिथ ऊय-
धु ऊय । उवाय उवय ऊयिव ऊयिम । पक्षे सन्ध्यक्षरान्ताना-
माकारो विकरणे इत्याकारादेश ।

न वाङ्मयोरगुणे च ॥ ३२८ ॥ वाङ्मयोरगुणे च गुणिनि स-
प्रसारण न भवति परोक्षायाम् । ववो ववतु ववु । वविथ ववाथ
ववधु वव । ववो वविव वविम । व्यध ताडने । विव्याध वि-
विधतु विविधु । विविधिव विविध । वश कान्तौ । उवाश उ-
शतु ऊशु । उवशिथ उवष्ट । व्यञ्ज व्याजीकरणे । विव्याञ्ज
विनिञ्चतु विनिञ्चु । विविञ्चिव । प्रच्छ झीप्साया ।

प्रच्छादीना परोक्षायाम् ॥ ३२९ ॥ प्रच्छादीना
मप्रसारण भवति परोक्षायाम् । पप्रच्छ पप्रच्छतु पप्रच्छु । पप्र-
च्छिव पप्रष्ट । ओत्रश्च छेदने । वत्रश्च वत्रश्चतु वत्रश्च । व-
त्रश्चिव । इर्णनर्गल्सा दन्त्या इतिन्यायात् सकारस्य ढकार । भ्रम्ज-
पात्रे । बभ्रज्ज बभ्रज्जतु बभ्रज्जु । बभ्रज्जिव । स्को सयोगाघोरन्ते
च इति मकारलोप । भ्रज्जादीना प इति पत्व । बभ्रष्ट । स्वपि वचि
यनादीना यण् परोक्षाशीष्पु । इति सप्रसारण भवति । जिष्वप् शये ।
सुप्वाप सुपुपतु उपुपु । सुप्वपिव सुप्वप्य सुपुपधु सुपुप । सुप्वाप
सुप्वप सुपुपिव उपुपिम । वच परिभाषणे । उवाच ऊचतु ऊचु ।
उवकथ ।

श्लोक ।

यजो वशो वहश्चैव वेञ्च्येजो ह्यतिस्तथा ।

वदसौ श्वयतिश्च स्मृता नच यजादयः ॥ १ ॥

यन देवपूजासगतिकरणदानेषु । इयाञ् ईजतु ईजु । इय-
निथ । भ्रज्जादीना प । इति पत्व । इयष्ट । ईजतु ईज । इयाञ्
इयञ् ईजिञ् ईजिम । ईजे ईजाते ईजिरे । ईजिणे ईजाथे ईजिध्वे ।

क्षायामगुणे । इत्यनेनानुपङ्गलोप । इन्नि ढीमौ । समीधे समीधा-
ते समीधिरे ।

तृफलभजत्रपश्रन्धिग्रन्धिदम्भीना च ॥ ३२० ॥
एषामुपधाया अस्य एत्व भवति अम्यामलोपश्च परोक्षायामगुणे ।
सेद् यत् च । तृ इवनतगणयो । ततार ।

ऋदन्ताना च ॥ ३२१ ॥ ऋदन्ताना गुणो भवति परोक्षायाम-
गुणे । तेरतु तेर । तेरिथ तेरथु तेर । ततार ततर तेरिथ तेरिम ।
फट निष्पत्तौ । पफाल फेलतु फेलु । भजश्रीङ् सेवाया । बभाज
भेजतु भेजु । त्रपुप् ळजाया । त्रैपे त्रैपाते त्रैपिरे । श्रन्थ ग्रन्थ स-
दभे । शश्रन्थ श्रेथतु श्रेथु । निरनुपङ्गे तृप्रभृतिभि साहचर्या
टम्यासलोप । अकारस्य एत्व च न म्यात् । शश्रन्थिथ । जग्रथ ।
श्रेथतु श्रेथु । जग्रन्थिथ । टम्भृ टम्भे । टटम्भदेभतु टेभु । टटम्भिय ।
अन्यत्रानुपङ्गलोप इति किं । ननन्द ननन्दतु ननन्दु । ननन्दिथ
सखसे । वध्रमे । वध्रसे ।

परोक्षायामभ्यामस्योभयेषाम् ॥ ३२२ ॥ उभयेषा
अहादिस्वप्यादीनामभ्यासस्यान्तम्याया सम्प्रसारण भवति परोक्षा-
यागुण्यर्थोय योग । अहीङ् उपादाने । जग्राह । अहिज्यावधीत्यादिना
सप्रसारण । जगृहतु जगृहु । जग्रहिथ ।

आकाराद्ऑ औ ॥ ३२३ ॥ आकारात्परम्याद् और्भवति ।
सन्ध्यक्षरे च ॥ ३२४ ॥ धातोराकारस्य लोपो भवति सन्ध्यक्षरे च
परे । ज्या वयोहानौ । जिज्यौ ॥

य इवर्णस्य ॥ ३२५ ॥ असयोगात्पूर्वस्थानेकाक्षरस्य इवर्णस्य
यो भवति । इति इवर्णस्य यकार । जिज्यतु जिज्यु ।

इटि च ॥ ३२६ ॥ धातोराकारस्य लोपो भवति इटि परे । जि-
ज्यिथ जिज्यथु, जिच्य । जिज्यौ जिज्यिव जिज्यिम । वेज तन्तु-
सन्ताने ।

शिदिये । उवाच उचतु ऊचु । ऊचे ऊचाते ऊचिरे । उप दाहे ।
विट ज्ञाने । जागृ निद्राक्षये ।

उपचिद्जागृभ्यो वा ॥ ३३५ ॥ उपादिभ्यो वा आम्
भनति परोक्षाया । उपाश्चकार उपाश्चक्रु उपाश्चक्रु ।

आमि विदेरेच ॥ ३३६ ॥ आमि परे विदेरेव गुणो न भवति ।
विदाश्चकार विदाश्चक्रु विदाश्चक्रु । जागराश्चकार जागराश्चक्रु
जागराश्चक्रु । आमभावे अम्यासस्यासवणे इत्युनादेश । उवोप
ऊपतु ऊपु । विवेद विविदतु विविदु । जजागार ।

परोक्षायामगुणे ॥ ३३७ ॥ जागर्तगुणो भवति परोक्षायाम-
गुणे परे । जजागरतु जजागरु । इत्यदादि ॥

भीह्रीभृहृवा तिचच्च ॥ ३३८ ॥ एषा वा आम् भनति
परोक्षाया स च तिवद्भवति । इति तिवद्भावाद्धिर्वचन । जुहुवाश्चकार
जुहुवाश्चक्रु जुहुवाश्चक्रु । जुहाव जुहुवतु जुहुवु । जुहविय जुहोथ
जुहुवथ जुहुव । जुहाव जुहव जुहुविव जुहुविम । जिभी भये ।
बिभयाश्चकार बिभयाश्चक्रु बिभयाश्चक्रु । बिभाय बिभ्यतु बिभ्यु ।
बिभयिथ बिभेथ । ङी लज्जाया । जिह्याश्चकार जिह्याश्चक्रु जिह्र-
याश्चक्रु । जिहाय जिह्रियतु जिह्रियु । बिभराश्चकार बिभराश्चक्रु
बिभराश्चक्रु । इत्यादि । जहे जहाते जहिरे । दधौ दधतु दधु ।
दधिथ दधाय । दधे दधाते दधिरे । दधिपे दधाथे दधिचे । दधे दधिवहे
दधिमहे । इति जुहोत्यादि । दिदेव दिद्वितु दिदिनु । सुपुने सुपु-
वाते सुपुविरे । ननाह नेहतु नेहु । नेहिथ ननद्ध नेहतु नेह । न-
नाह नेहिव नेहिम । नेहे नेहाते नेहिरे । इति दिनादि । सुपाव सु-
पुनतु सुपुवु । सुपविथ । सुपोथ ।

अस्यादे. सर्वत्र ॥ ३३९ ॥ अम्यासस्य अकारस्य दीर्घं
भवति परोक्षाया सर्त्रेन ।

अश्रोतेश्च ॥ ३४० ॥ अश्रोतेस्तस्मादीर्घाभूतादन्यामावा-

ईने ईजिवहे ईनिमरे । इक्प् नीन सन्नाने । उपाप उपतु
उपु । उपिथ उपपथ उपपु उप । उपे उपाते उपिरे । वहि
प्रापणे । उवाह उहतु उहु । उवदिय । सहिवहो रोद्वर्णम्येनि
ओत्त । उओत् । उहे उराने उहरे ।

न च्ययतेः परोक्षायाम् ॥३३०॥ व्ययनेरामारो न भव-
ति परोक्षायाम् गुणिनि । विनाय विन्यतु विन्यु । विन्यथिथ विन्येथ
विन्यथु विन्य । विनाय विनय विन्थिय विन्थिय । विन्ये विन्याते ।
विन्थिरे । हेन्-स्पर्धाया गाभि ।

अभ्यस्तस्य च ॥ ३३१ ॥ ह्यनेरभ्यस्तमात्रस्य च सप्र-
मारण भवति । जुहान जुहुवतु जुहुतु । जुहोथिथ जुहोथ । जुहुवे जु-
हुवाने जुहुविरे । वः यक्ताया गाभि । उवाद उदतु उदु ।
उवदिय । उडे उगते उदरे । वम निवासे । उवास उपतु उपु ।
उवमिथ उवम्य । उपे उपाते उपिरे । दुओश्चि गतिवृद्धौ ।

श्चयतेर्वा ॥ ३३२ ॥ चयतेर्वा सप्रमारण भवति परोक्षायाम्
चेकीयते च । शुशान शुशुवतु शुशुतु । शुशुथिथ शुशुथ शुशुथु
शुशुन । शुशान शुशान शुशुमिथ शुशुमि । शुशुवे शुशुवाते
शुशुविरे । शिश्वाय शिश्वियतु शिश्वियु । शिश्वियथ शिश्वेथ
शिश्वियथु शिश्विय । शिश्वाय शिश्वय । शिश्विये शिश्वियाते
शिश्विरे । इति म्यादि ॥

वा परोक्षायाम् ॥३३३॥ अदेर्गम्ल आदेशो भवति वा प-
रोक्षायाम् । जयास । गमहनेत्यादिना उपधालोपो भवत्यगुणे । जस्तु
जस्तु । जयसिथ जयस्य जस्तु जस्त । जयास जयस जसिथ जसिम ।
घम्लमावे ।

अस्यादेः सर्वत्र ॥३३४॥ अस्यासस्मादेरम्य दीर्घो भवति
परोक्षायाम् सर्वत्र । आद आदतु आदु । आदिय आत्य आदथु
आद । आद आद्व आद्व । शीह स्वप्ने । शिश्ये शिश्वाते शिश्विरे ।

शिदिये । उवाच उचतु ऊचु । ऊचे ऊचाने ऊचिरे । उप णहे ।
विद ज्ञाने । जाट निद्राक्षये ।

उपचिदजागृभ्यो वा ॥ ३३५ ॥ उपादिभ्यो वा आम्
भवति परोक्षाया । उपाश्चकार उपाश्चकतु उपाश्चकु ।

आमि विदेरेव ॥ ३३६ ॥ आमि परे विदेरेव गुणो न भवति ।
विदाश्चकार विदाश्चकतु विदाश्चकु । जागराश्चकार जागराश्चकतु
जागराश्चकु । आमभावे अम्यासस्यासवर्णे इत्युवादेश । उवोप
उपतु उप्सु । विद विविदतु विविदु । जजागार ।

परोक्षायामगुणे ॥ ३३७ ॥ जागर्तेर्गुणो भवति परोक्षाया-
मगुणे परे । जजागरतु जजागरु । इत्यटाडि ॥

भीहीभृहृवा तिवच्च ॥ ३३८ ॥ एषा वा आम् भवति
परोक्षाया स च तिवच्चवति । इति तिवच्चावाह्विर्वचन । जुहुवाश्चकार
जुहुवाश्चकतु जुहुवाश्चकु । जुहाव जुहुवतु जुहुवु । जुह्विथ जुहोथ
जुहुवथ जुहुव । जुहाव जुहव जुहुविव जुहुविम । जिभी भये ।
विभयाश्चकार विभयाश्चकतु विभयाश्चकु । विभाय विभ्यतु विभ्यु ।
विभयिथ विभेय । ही लज्जाया । जिह्याश्चकार जिह्याश्चकतु जिह्य-
याश्चकु । जिहाय जिहियतु जिहियु । विभयाश्चकार विभयाश्चकतु
विभयाश्चकु । इत्यादि । जहे जहाते जहिरे । दधौ दधतु दधु ।
दधिथ दधाय । दधे दधाते दधिरे । दधिपे दधापे दधिप्ये । दधे दधिपहे
दधिमहे । इति जुहोत्यादि । दिदेव दिदिमतु दिदिवु । सुपुवे सुपु-
वाते सुपुविरे । ननाह नेहतु नेहु । नेहिथ ननद्ध नेहतु नेह । न-
नाह नेहिथ नेहिम । नेहे नेहाते नेहिरे । इति दिवादि । सुपाव सु-
पुवतु सुपुवु । सुपविथ । सुपोथ ।

अस्यादेः सर्वत्र ॥ ३३९ ॥ अम्यासस्य अकारस्य दीर्घे
भवति परोक्षाया सर्वत्र ।

अश्रोतेश्च ॥ ३४० ॥ अश्रोतेस्तम्मादीर्घभूतादन्याम्यामा-

रात्पर परादौ नकारागमो भवति परोक्षाया । आनशी आनशाते
आनशिरे । व्यानशे व्यानशाते व्यानशिरे । ऋच्छ गतीन्द्रियप्रत्यय-
त्तिभावेषु ।

ऋच्छन्त' ॥ ३४१ ॥ ऋच्छधातोर्गुणो भवति परोक्षाया ।

तस्माद्भागम. परादिरन्तश्चेत्सयोगः ॥ ३४२ ॥ त-
स्माद्दीर्घाभूतादभ्यामभ्याकारात्पर परादौ नकारागमो भवति धातोर-
न्त सयोगश्चेत्परोक्षाया । आनर्ते आनर्तु आनर्तु । अञ्जू व्यक्ति-
मर्षणकान्तिगतिषु । आनञ्च आनञ्जतु आनञ्जु । आनञ्जिथ आनञ्जथ
आनञ्जथु आनञ्ज । आनञ्ज आनञ्जिव आनञ्जिम । तस्मादिति
कि । आठि आयामे । आञ्छ आञ्छतु आञ्छु । अयमस्यादे स-
र्वत्र इति न ऋत्तो दीर्घ । अन्तश्चेत्सयोग इति कि । आट आटु ।
ऋन वृद्धौ ।

ऋकारे च ॥ ३४३ ॥ तस्माद्दीर्घाभूतादभ्यासाकारात्पर प-
रादौ नकारागमो भवति ऋकारे च परोक्षाया । आनृषे आनृषाते
आनृषिरे ।

चे किर्वा ॥ ३४४ ॥ चे किर्वा भवति परोक्षाया । चिका-
य चिक्यतु चिक्यु । चिक्ये । चिकाय चिक्यतु चिक्यु । चिक्ये
चिक्याते चिक्यिरे । इति म्वादि । तुतोद तुतुदतु तुतुद । सृन्
प्राणत्यागे ।

आर्णीरद्यतन्योश्च ॥ ३४५ ॥ सृन् आत्मनेपदी भवति
चकारादनि च परे नायत्र । ममार मम्रतु मम्रु ।

धल्यृरारात् ॥ ३४६ ॥ ऋकारान्तात् थलि नेह भवति । ममर्थ
मम्रतु मम्र । मुमोच मुमुचतु मुमुचु । मुमुचे मुमुचाते मुमुचिरे ।
इति तुगादि ॥ रुरोध ररधतु । वुमुजे वुमुजाते । युयोज । युयुजे । इति
रगादि । ततान तेनतु तेनु । तेने तेनाते तेनिरे । मेने मेनाते मेनिरे ।
चकार चक्रतु । चके चक्राते ।

सुट् भ्रूपणे सम्पर्युपात् ॥ ३४७ ॥ सम्पर्युपात्परम्य कृ-
ञ् आदौ सुट् भवति भ्रूपणेऽर्थे द्विर्वचने ।

शिदपरोऽघोषः ॥३४८॥ अम्यासम्य शिट् परोऽगोपोऽ
वशेष्यो भवति शिदो लोप इत्यर्थे । सचम्कार ।

ऋतश्च संयोगादेः ॥३४९॥ सयोगादेर्धातो ऋतो गुणो
भवति परोक्षायामगुणे । सचम्वरतु सचम्करु । सचम्कारिय सचम्कर
थु सचस्कर । परिचम्कार परिचस्करतु । उपचस्वार उपचस्करतु
उपचम्करु । उपचस्करे उपचम्कराते उपचस्करिरे । उपचम्कारि
ये उपचस्कराथे उपचम्करिध्वे । उपचस्करे उपचस्करिवहे उपचम्क-
रिमहे । इति तनादि । चिन्नाय चिक्रियतु चिक्रियु । चिक्रियिथ
चिक्रियथु । चिक्रिये चिक्रियाते चिक्रियिरे । वने वनाते वन्निरे ।

सृष्टृभृस्तुदुसृवण्व परोक्षायाम् ॥३५०॥ एभ्यो धातु-
भ्य परो नेद् भवति एव परोक्षायाम् । जग्राह जगृहतु जगृहु । ज-
गृहे । इति श्यादि ।

चकासूकासूप्रत्ययान्तेभ्य आम् परोक्षायाम् ३५१
एभ्य आम् भवति परोक्षायाम् च । चकासृ दीप्तौ । चकासाञ्चकार
चकासाञ्चक्रतु । चकासाञ्चने चकासाञ्चकाते चकासाञ्चकिरे । कासृ
भासृ दीप्तौ । कासाञ्चके । चोरयाञ्चकार । चोरयाञ्चके । पाल्यामास
पाल्यामासतु । पाल्याञ्चकार पाल्याञ्चक्रतु पाल्याञ्चक्रु । एव पा-
ल्याञ्चके पाल्याञ्चकाते पाल्याञ्चकिरे । तन्त्रयाञ्चके । वारयाञ्चकार ।
वारयाञ्चके ।

दयायासश्च ॥ ३५२ ॥ एभ्य आम् भवति परोक्षायाम् । दय
दानगतिहिंसादानेषु । दयाञ्चके । अयाञ्चके । आसाञ्चके । इति
परोक्षा समाप्ता ॥

भविष्यति भविष्यन्त्याशीः श्वस्तन्यः ॥ ३५३ ॥
भविष्यति काले भविष्यन्त्याशी श्वस्तन्यो भवन्ति ।

तामा श्वमज्ञाभि. कालविशेष ॥ ३५४ ॥ तामा
 विभक्तीना श्वमज्ञाभि कालम्य विशेषो भवति । श्वो भव - काल
 श्वमनन्तत्र श्वस्तनी भवति । भविता भवितारौ भवितार । भवि
 तासि भवितास्थ भविताम्य । भवितास्मि भवितास्व भवितास्म । ए
 पिता एधितारो एधितार । एधितासे एधितासाथे एधिताध्वे । एधि
 ताहे एधितास्वहे एधिताम्महे । पत्ता । नन्दिता । स्रसिता । भ्रसि
 ता । ऋसिता । शक्ति वकि कौटिल्ये । शङ्किता । वङ्किता । वडिङ्
 अभिज्ञादात्मुत्यो । वन्दिता वन्दितारो वन्दितार । वन्दितामे ।
 वेञ् तन्तुमन्ताने । व्याता व्यातारौ व्यातार । व्यातासे । इति म्वा
 टि । अत्ता । शयिता वक्ता । इत्यदादि । होता । धाता । भर्त्ता ।
 इति जुहोत्यादि । देविता । सेविता । नद्धा । इति दिवादि । सोता । अ
 शिता । चेता । इति स्वादि । तोत्ता । मर्त्ता । मोक्ता । इति तुदादि ।
 रोद्धा । भोक्ता । योक्ता । इति रुधादि । तनिता । मनिता । वर्त्ता । इति
 तनादि । व्रेता । वरिता । ग्रहीता । इति व्रयादि । चोरयिता । तन्त्रयिता ।
 वारयिता । इति चुरादि । इति श्वस्तनी समाप्ता ॥

भविष्यति भविष्यन्तीत्यादिना भविष्यति काले आशी । इष्टस्याश
 सनमाशी ।

आशिपि च परस्मै ॥ ३५५ ॥ सर्वेषा वातूना गुणो न भव
 ति आशिपि च सर्वत्र परस्मैपठे परे । भूयात् भूयास्ता भूयासु । भू
 या भूयास्त भूयान् । भूयास भूयास्व भूयास्त । विनिमये चागति
 हिमाशब्गार्थहस इति चुरादित्वादात्मनेपठ । व्यतिभविषीष्ट ।
 एधिषीष्ट एधिषीयास्ता एधिषीरन् । एधिषीष्ठा एधिषीयाम्या एधि
 षी व । एधिषीय एधिषीवहि एधिषीमहि । पच्यात् । पक्षीष्ट । न
 द्यात् । स्मिषीष्ट । अस्तिषीष्ट । ध्वस्तिषीष्ट । स्वप्तिवचिद्वज्जटीनामि
 ति सप्रसारणम् । नाम्यतानामिति दीर्घश्च । सुप्यात् । इ
 ज्यात् । व्येञ् सवरणे । उभयपठौ । वीयात् वीयास्ता वीयासु ।

व्यासीष्ट व्यासीयास्ता व्यासीरन् । चिञ् चयने । चीयान् । चेपीष्ट ।
वेञ् तन्तुसन्ताने । उभयपट्टी । ऊयात् ऊयाम्ता ऊयासु । वासीष्ट
वासीयास्ता वासीरन् । ज्या वयोहानौ । पराजीयात् । व्यध ताडने ।
विञ्यात् । अद्यात् । अशूञ् व्याप्तौ । अशिपीष्ट अशिपीयास्ता अशि-
पीरन् । ब्रूङ् व्यक्ताया वाचि ।

॥ ३५६ ॥ नृमो वचिर्भवत्यसार्द्धधातुकविषये । उ-
च्यान् । वक्षीष्ट । इत्यादि । अध्यात् । शयिपीष्ट । ह्यात् । हासीष्ट ।

आशिष्येकारः ॥ ३५७ ॥ दामादीनामेकारो भवत्याशिष्य-
गुणे । विधेयात् । विधासीष्ट विधासीयास्ता विधासीरन् । उभयपट्टी ।
धेयात् । देयात् । मेयात् । गेयात् । पेयात् । स्थेयात् स्थेयास्ता ।
अवसेयात् अवसेयास्ता । हेयात् । अगुण इति कि । धासीष्ट धासी-
याम्ना ॥ दासीष्ट । दीव्यात् । सविपीष्ट । विकल्पेन । सोपीष्ट सोपी-
याम्ता । नह्यात् । नत्सीष्ट । पुञ् अभिषवे । सूयान् । अभिषूयात् ।
अभिपीष्ट । “वा सयोगादेरस्य इति वक्तव्यम् ” ॥ ज्या वयो
हानौ । ज्येयात् । ज्यायात् । न्लै गात्रविनामे । म्लेयात् म्लयात् । म्लै
हर्षक्षये । म्लेयात् म्लयात् । टोन्धि गतिवृद्धौ । निधीयान् । निश्चेपीष्ट ।
इत्यादि । तुद्यात् । शङ्ख शतने । शत्सीष्ट । भृपीष्ट । मुच्य्यात् । मुक्षीष्ट ।
रुच्य्यात् रुत्सीष्ट । भुज्यात् । भुक्षीष्ट । युज्यात् । युक्षीष्ट । तन्यात्
तनिपीष्ट । मनिपीष्ट । विक्रीयात् । विक्रीपीष्ट । गृह्यात् । ग्रहीपीष्ट ।
चोर्यात् । चोरयिपीष्ट । चोरयिपीयाम्ता । पाल्यात् । पल शल पतु पथे
च गतो । पाल रक्षणे च । उभयपट्टी । पाग्यिपीष्ट । अर्च पूजाया ।
अर्च्यात् अर्चास्ता अर्च्यासु । अर्चयिपीष्ट अर्चयिपीयाम्ना । तन्त्रयिपी-
ष्ट । वार्यात् । वारयिपीष्ट । इत्याशी समाप्ता ॥ भविष्यति भविष्यन्ती-
त्यादिना भविष्यत्काले भविष्यन्ती विभक्तिर्भवति । भविष्यति भविष्य-
त भविष्यन्ति । भविष्यसि भविष्यथ भविष्यथ । भविष्यामि भवि-
ष्याम भविष्याम । एधिष्यते एधिष्येते एधिष्यन्ते । एधिष्यसे ॥ ५५ ॥

धिष्येथे एधिष्यन्वे । एधिष्ये एधिष्यावहे एधिष्यामहे । पक्ष्यति
 पक्ष्यते । नन्दिष्यते । स्त्रसिष्यते । भ्रसिष्यते । ध्वसिष्यते । एव श-
 ङ्किष्यते । वङ्किष्यते । वन्दिष्यते । वेजू सवरणे । वास्यति । वास्यते ।
 अत्स्यति । वक्ष्यति वक्ष्यते । होष्यते । होष्यति । धास्यति । धास्यते ।
 दास्यति । दास्यते । देविष्यति । सेविष्यते । नत्स्यति । नत्स्यते ।
 सोष्यति । अशिष्यते । अक्ष्यते । चेप्यति । चेप्यते । तोत्स्यति ।

हृदन्तात्स्ये ॥ ३५८ ॥ हन ऋदन्ताच्च इडागमो भवति
 न्यकारे परे । हनिष्यति । मोक्ष्यति । रोत्स्यति । रोत्स्यते ।
 भोक्ष्यते । योक्ष्यते । तनिष्यते । मनिष्यति । मनिष्यते । करिष्यति ।
 रुरिष्यते । केप्यति । वरिष्यति वरिष्यते । ग्रहीष्यति ग्रहीष्यते ।
 चोरयिष्यति चोरयिष्यते । तन्त्रयिष्यते । वारयिष्यते । एव ज्ञातव्य ।
 इति भविष्यन्ती समाप्ता ॥ भूतकरणस्यश्चेत्यतीते काले क्रिया-
 तिपत्ति । क्रियाया अतिपतन क्रियातिपत्ति । अभविष्यत्
 अभविष्यता अभविष्यन् । अभविष्य अभविष्यत अभविष्यत । अ-
 भविष्य अभविष्यात् अभविष्याम् । ऐधिष्यत् ऐधिष्येता ऐधिष्यन्त ।
 ऐधिष्यथा ऐधिष्येथा ऐधिष्यन्व । ऐधिष्ये ऐधिष्यावहि ऐधिष्याम-
 हि । अपक्ष्यत् अपक्ष्यता अपक्ष्यन् । अनन्दिष्यत् । अस्त्रसिष्यन् ।
 अस्त्रसिष्यत । अन्वमिष्यत । अव्यास्यन् । अव्यास्यत । आत्म्यन् ।
 अशयिष्यत । अवक्ष्यत् अवक्ष्यत । अहोस्यत् । अहास्यत् । अधास्यत्
 अधाम्यत । अदेविष्यत् असविष्यत । विकल्पेन । अमोष्यन् असोष्ये-
 ता असोष्यन्त । अनत्स्यत् अनत्स्यत । असोष्यत् । अशिष्यत् । वि-
 कल्पेन । आक्ष्यत आक्ष्येता आक्ष्यन्त । अचेप्यत् । अचेप्यत । अतो-
 त्स्पत् । अमरिष्यम् । अमोक्षत् । अमोक्षत । अरोत्स्यत् । अभोक्ष्यन् ।
 अयोक्ष्यत् । अयोक्ष्यन् । अतनिष्यत् । अमनिष्यत् । अकरिष्यत् ।
 अवरिष्यन् । अवरीष्यत । अग्रहीष्यन् । अग्रहीष्यत । अचो-
 रयिष्यत् । अचोगयिष्यत अचोरयिष्येता । अतन्त्रयिष्यत । अ-

नारयिष्यत् । अवारयिष्यत् । पल रक्षणे । उभ । अपालयिष्यत् ।
 अपालयिष्यत् । अर्च पूजाया । उभ । अर्चयिष्यत् अर्चयिष्यत् अर्च-
 यिष्येना अर्चयिष्यत् एव सर्वमगवन्तव्यम् । इति क्रियातिपत्ति ।

अथाद्यतन्या क्वचिद्विशेष उच्यते ।

इजात्मने पदेः प्रथमैकवचने ॥३५९॥ पद्धातोरिज्भ-
 वानि कर्त्तर्यद्यतन्यामात्मनेपदे प्रथमैकवचने परे ।

इचस्तलोपः ॥ ३६० ॥ इच परस्तलोपो भवति उदपादि
 उदपत्माता उदपत्सत । उदपत्था उदपत्साथा उदपद्भ्व । उदपत्मि
 उदपत्स्यहि उदपत्स्यहि । समपादि ।

दीपजनबुधपूरितायिष्यायिष्यो वा ॥३६१॥ एष्यो
 वा इज् भवति कर्त्तर्यद्यतन्यामात्मनेपदे प्रथमैकवचने परे । टीपी टी-
 मो । अटीपि अदीपिष्ट ।

जनिबध्योश्च ॥ ३६२ ॥ जनिग्योम्पधाभूतस्य दीर्घस्य
 ङ्म्यो भवति इचि परे । जनी प्रादुर्भावे । अजनि अजनिष्ट । अवधि
 अवधिष्ट । बुध अवबोधने । अबोधि । अनुद्ध । हचतुर्थान्तस्य वा-
 तोमृतीयादेरादिचतुर्थत्वमकृतवत् । अभुत्सत् अभुत्साताम् अभुत्सत ।
 पूरी आप्यायने । अपूरि । अपूरिष्ट । तायु सतानपालनयो ।
 स्फायी ओप्यायी वृद्धौ । अतायि अतायिष्ट । अप्यायि अप्या-
 यिष्ट । इति विशेष । भावकर्मणोरद्यतन्यादय प्रदर्श्यते ।

भावकर्मणोश्च ॥ ३६३ ॥ सर्वम्माद्धातोरिज्भवति भावकर्म-
 णोविहिते अद्यतन्यामात्मनेपदे प्रथमैकवचने परे । अभावि । कर्म-
 णि अन्वभावि । ऐषि । अपाचि । अनन्दि । अन्तम्भि । अभ्रसि । अश्वसि ।

अघिरिच्याटन्तानाम् ॥३६४॥ आटन्ताना धातूनामा-
 त्तिर्भवतीचि परे ॥ अरायि । अयायि । अपायि । अरायि अगयि ।
 ग्ले हर्षस्ये । अग्लायि । ग्ले गात्रविनामे । अम्लायि । अगायि ।

अमायि । अम्यायि । अवासायि । अघासि । अशायि । अवानि
अहावि । अहायि । अदायि । अमारि । अदेवि । असावि । अनाहि ।

उपसर्गात्सुनोतिसुचतिस्यतिस्तौतिस्तोभतीना-
मडन्तरोपि ॥ ३६५ ॥ उपसर्गस्यनिमित्तात्परेषा माडन्तरोपि
पत्वमापद्यते । अपिशब्दादनन्तरोपि ॥ अम्यपावि । आशी । जचायि ।
अनोदि । अमारि । अमोचि । अरोधि । अभोजि । अयोचि ।
अतानि । अमानि । अकारि । अत्रायि । अवारि । अग्राहि । जचोरि ।
अपाळि । अतन्त्रि । अमन्त्रि । अवारि । आचि । अद्यतनी समाप्ता ॥
बभूवे देवदत्तेन । एधाञ्चके ॥ पेचे । इत्यादि ॥ इति परोक्षा ॥ भविता देव
दत्तेन । एधिता । पक्ता । इति श्वन्नी समाप्ता ॥ आशी । भविषीष्ट
देवदत्तेन । एधिषीष्ट । पक्षीष्ट । भविष्यन्ती । भविष्यते देवदत्तेन । एधि
यते । पक्ष्यते । इत्यादि ॥ नियातिपत्ति । अभविष्यत देवदत्तेन ।
एधिष्यत । अपक्ष्यत इत्यादि ॥

स्यसिजाशीःश्वस्तनीषु भावकर्माथीसु स्वरहन-
त्रहृशामिडिज्वटा ॥ ३६६ ॥ भावकर्माथीसु स्यसिजाशी श्व-
स्तनीषु परत स्वरहनत्रहृशामिट् इज्वद्भवति वा ॥ अन्वभावि अन्वभा-
विपाता अन्वभाविपत । अन्वभाविष्ठा अन्वभाविषाथा अन्वभाविट् ॥
अन्वभाविपि अन्वभाविष्वाहि अन्वभाविष्माहि । अन्वभवि अन्वभ-
विपाता अन्वभविपत । असाविपाना असाविपत । असोपाता अमो-
पत । असाविपाता । असाविपत ।

अहस्य हन्तेर्धिरिनिचो ॥ ३६७ ॥ हन्तेर्हस्य विर्भवति इनि-
चो परत । अयानि अवानिपाता जयानिपत ॥

हनिमन्यतेर्नात् ॥ ३६८ ॥ आभ्या परमसार्वाधातुक
मनिट् भवति । अहसाता अहसन

आत्मनेपटे चा ॥ ३६९ ॥ अद्यतन्यामात्मनेपटे परे हन्तेर्वि-
विरादेशो वा भवति । अवापि अगधिपाना अवधिपत ।

नेज्वदिदः ॥३७०॥ इज्वदिदो दीधो न भवति । अग्राहिपाता
अग्राहिपत । अग्रहीपाता अग्रहीपत । अदशि अदशिपाता अदशिपत ।
अदक्षाता अदक्षत । अदष्टा अदक्षाथा अदष्टदु ॥ श्वस्तनि । भाविता
भविता । साविता सविता । सोता । घानिता । हन्ता । ग्राहिता । ग्रहीता ।
दशिता । दष्टा ॥ आशि । भाविपीष्ट । भविपीष्ट । साविपीष्ट । सवि
पीष्ट । सोपीष्ट ॥

हन्तेर्वधिराशिधि ॥ ३७१ ॥ हन्तेर्वधिरादेशो भवति
आशिधि च परे । वाधिपीष्ट वधिपीष्ट । ग्राहिपीष्ट । ग्रहीपीष्ट । दशि
पीष्ट । दक्षीष्ट ॥ भविष्यन्ती । भाविष्यते । भविष्यते । सानिष्यते सवि
ष्यते । चायिष्यते चेष्यते । घानिष्यते हनिष्यते । ग्राहिष्यते ग्रही-
ष्यते । दशिष्यते दक्ष्यते ॥ क्रियातिपत्त्या । अभाविष्यत अभविष्यत ।
असाविष्यत असविष्यत असोष्यत । अचायिष्यत अचयिष्यत । अघा
निष्यत । अहनिष्यत । अग्राहिष्यत अग्रहीष्यत । अदशिष्यत अदक्षत ।
इत्यादि । एव सर्वमुत्तेय ।

अथ सनादिप्रत्ययान्ता धातव प्रदर्शयन्ते ॥

गुप्तिञ्जिङ्घ्यः सन् ॥३७२॥ गुप् तिञ् कित् एभ्य पर
सन् भवति स्वार्थे ।

गुपादेश्च ॥ ३७३ ॥ गुपादे सानि परे नेङ् भवति ।

स्मिद्पूद् रज्ज्वश्कृगृहृधृप्रच्छा सनि ॥ ३७४ ॥ एषा
धातूना सनि परे इडागमो भवति । इति स्मिडादिनियमाभावात् ।

सनि चानिटि ॥३७५॥ नामिन उपधाया गुणो न भवति
अनिटि सनि परे । द्विर्वचनमभ्यासकार्यं च कार्यं ।

ते धातव ॥ ३७६ ॥ ते मनादिप्रत्ययान्ता शब्दा वातुम
ज्ञा भवन्ति ।

पूर्ववत्सनन्नात् ॥ ३७७ ॥ सनन्ताद्भातो पूर्ववत्पठ भव

ति ॥ गुप् गोपनवृत्सनयो । जुगुप्सते मा जुगुप्सेते जुगुप्सन्ते । जु-
गुप्सेन जुगुप्सता अजुगुप्सत ।

अस्य च लोपः ॥३७८॥ धातोरस्य लोपो भवत्यनपि प्रत्यये
परे । अजुगुप्सिष्ट । जुगुप्साञ्चने । जुगुप्सिता । जुगुप्सिषीष्ट ।
जुगुप्सिष्यते । अजुगुप्सिष्यत ॥ तिज निशाने क्षमायाञ्च । तितिक्षते ॥
कित निवासे रोगापनयने च । विचिकित्सति । अकारोच्चारण कि ।
स्वरादेर्द्वितीयस्येति सन एव द्विवचनार्थ । तेन प्रतीपिपति ।

मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ३७९ ॥
मानादिभ्यो धातुभ्य पर सन् भवति तेषा धातूनामभ्यासस्य दीर्घो
भवति स्वाथे ॥ मान पूजाया । मीमासते । बध बन्धने । बीभत्सते ।
दान खण्डने । दीदासते । शान तेजने । शीशामति । शीशासते ।

श्लोकः ।

गुपो वधेश्च निन्दाया क्षमाया च तथा तिज' ॥

सशये च प्रतीकारे कित' सन्नभिप्रीयते ॥ १ ॥

जिज्ञासावज्ञयोरेव मानदानो विधीयते ॥

निशानेर्थे तथाशानो नायमर्थान्तरे क्वचित् ॥ २ ॥

धातोर्वा तुमन्तादिच्छतिनैरुक्तृकात् ॥ ३८० ॥

तुमन्तादिच्छतिना सह एव उक्तृकाद्धातो पर सन् वा भवति ।

उवर्णान्ताच्च ॥ ३८१ ॥ उवर्णान्ताद्धातोर्नेद् भवति सनि

परे । भवितुमिच्छति । बुभूषति । एदिधिपते । पिपक्षति ।

पिपक्षते । निनन्दिषति । मिलासिपते । विधशिशपने । दिधमिपते ।

विवामनि । विवासते । विव्यासति । विव्यासते ।

जेर्गि' सन्परोक्षयोः ॥ ३८२ ॥ जयतेर्गिर्भवति सन्परो-
क्षयो परत ।

स्वरान्तानां मनि ॥ ३८३ ॥ स्वरान्ताना धातूना दीर्घा

भवति मनि परे ।

नाम्यन्तानामनिटाम् ॥ ३८४ ॥ नाम्यन्तानां धातूना-
मनिटा सनि गुणो न भवति । विजिगीपते । परोक्षाया । जिगाय जिग्यतु
जिग्यु । विजिग्ये विजिग्याते विजिग्यिरे ॥ विचीपति । निनीपति ।
तुष्टपति । अदेर्नल्लमनद्यतन्यो ।

वसतिघसे सात् ॥ ३८५ ॥ आभ्या परमसार्वधातुक-
मनिद् भवति ।

सस्य से सार्वधातुके तः ॥ ३८६ ॥ सम्य तकारो भवति
असार्वधातुके सरारे परे । जिात्सति । वस निवासे । विवत्सति ।
शिशयिपते । विवक्षति । विवक्षते । जुहूपति जिहासते ।

सनि मिमीमादारभलभशकपतपदामिस्र स्वर-
स्य ॥ ३८७ ॥ मिजादीना स्वरम्य इसादेशो भवति अभ्यासगोपश्च
सनि परे । डुमिन् प्रक्षेपणे । मातुमिच्छति मित्सति मित्सते ॥
मीड् श्लेषणे । मातुमिच्छति । मित्सते । मा इति मेड् माडोरपि
ग्रहण । मातुमिच्छति मित्सते । पित्सति पित्सते । दित्सति दित्स-
ते । रभ राभस्ये । आरिप्सते । डुलभद् प्राप्तौ । आलिप्सते । शङ्
शक्तौ । शक्तुमिच्छति शिासति । पल शल पतु गतौ । पित्सति । पट
गतौ । पित्सते ।

इवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रियूर्णुभरज्ञपिसनितनिपति-
दरिद्रा वा ॥ ३८८ ॥ एषा वा इद् भवति सनि परे । देवितुमि-
च्छति सन दिदेविपति ॥ ऋष वृद्धौ । अर्द्धितुमिच्छति सन् आर्द-
धिपति । भ्रञ्ज पाके ॥ विभ्रज्जिपति । विभ्रक्षति । दम्भु दम्भे ।
दिदम्भिपति । भज श्रिड् सेवाया । शिध्रयिपति । शिश्रीपति । यु मिश्रणे ।

अवर्णस्य जान्तस्यापवर्गपरस्यावर्णे ॥ ३८९ ॥
जान्तस्यापवर्गपरस्याभ्यासोवर्णस्य इत्व भवत्यवर्णे परे सनि । यिय-
विपति । युयूपति । जु इति सौत्रोऽय धातु । जिजावयिपति ॥ दुक्षुर
दुशब्दे । रिरावयिपति । लिलावयिपति । लुनाति कश्चित्तमन्य प्रयुङ्-

क्ते । धातोश्च हेताविन् । पिपावयिपति । पिपयिपति । विभात्रयिपति ।
विभविपति । उर्णुज आच्छादने । प्रोर्णवितुमिच्छति सन् प्रोर्णुनविप
ति ॥ विभग्तिपति । ज्ञपि । जिज्ञपयिपति ज्ञीप्सति । पशु दाने ॥

स्तौतीनन्तयोरेव सनि ॥ ३९० ॥ निमित्तात् पर
न्तौतीनन्तयोरेव सनि पत्वभूते सनि परे । इति नियमान् पत्वम् ।
मिमनिपति मिमानि ॥ दरिद्रा दुर्गता ।

दरिद्रातेरसार्वधातुके ॥ ३९१ ॥ दरिद्रानेर तस्य लोपो
भ्रत्यसार्वधातुके सनि परे ॥ दिग्दिपति । अत्र इति च आरारलोप ।

ह्योः शृङ्गो पञ्चमे च ॥ ३९२ ॥ ह्यकारवकारयोर्यथा-
मस्य शुङ्ग इत्येतौ भवत कौ धुत्यगुणे प्रत्यये पञ्चमे परे ।
टधूपति ।

* प्राधिज्ञपोरीरीतौ ॥ ३९३ ॥ प्राधिज्ञपोरीरीतौ भवतोऽ
-यामनेपश्च सनि परे । ज्ञीप्सति । ईत्सति ।

भृजादीना प. ॥ ३९४ ॥ भृजादीना धातूनामन्त पो भव-
ति धुत्यन्ते च । इति जकारस्य पञ्चार । विभृक्षति ।

दम्भेस्सनि ॥ ३९५ ॥ दम्भेरनुपङ्गो लोपो भ्रत्यनिटि सनि परे ।
तृतीयादेर्देडधमान्तस्येत्यादिना धत्व ॥

दम्भेरिच्च ॥ ३९६ ॥ दम्भे म्वरस्य इत् ईच्च भवति अभ्या-
सलोपश्च सनि परे । धिप्सति । धीप्सति । शिश्रीपति । युयूपति ।

उरोष्ट्योपधस्य च ॥ ३९७ ॥ उरोष्ट्योपधस्य ऋदन्तस्य उरु
भवति अगुणे प्रत्यये परे । नामिनोवोरुर्च्छुर्न्यजने इत्युपधाया दीर्घो
भवति । उभृर्षति ।

पञ्चमोपधाया धुटि चागुणे ॥ ३९८ ॥ पञ्चमस्योपधाया
दीर्घो भवति कौ धुत्यगुणे प्रत्यये परे ।

वनतिननोत्यादिप्रतिपिद्धेटा धुटि पञ्चमोऽघातः
॥ ३९९ ॥ वनतेस्तनोत्यादे प्रतिपिद्धेटा च धातूना पञ्चमो लोप्यो

भवति आतश्च अद्भवति यथासभवकौ धुट्यगुणे पञ्चमे प्रत्यये परत
अनघतने धुटि परे । धुटि खनिसनिजना पञ्चमस्याकार इति नकार-
स्थाने आकारादेश । पणु दाने । सिषासति । पिपतिपति । पिपत्स-
ति । पतितुमिच्छति ।

तनोतेरनिटि वा ॥ ४०० ॥ तनोतेरुपधाया दीर्घो भवति
अनिटि सनि परे । तितासति । तितसति । तितनिपति । दरिद्राते
रसार्वधातुक इत्यन्तलोपे प्राप्ते ।

अनिटि सनि ॥ ४०१ ॥ अनिटि सनि परे दरिद्रातेरन्त्य-
स्य लोपो न । दरिद्रासति । दरिद्रिपति ।

* स्तौतीनन्तयोरेव पणि ॥ ४०२ ॥ निमित्तात्पर प्रत्यय-
त्रिकारागमस्थ स्तौतीनन्तयोरेव स पमापद्यते पत्वभूते सनि परे ।
तुष्टूपति । सिषेवयिपति । इति नियमात् सुसूपति । निनत्सति । निनत्स-
ते । “ सिङ्पूङ्ङ्वशकृगृहृप्रत्रासनि ” षिङ् ईपद्धमने । सिस्म-
यिपते । पृङ् पिपत्रिपते ।

पूजस्तु न स्यात् ॥ ३४३ ॥ पूञ् धातो पर इट् न स्यात् । पूञ्
पवने । पवितुमिच्छति पुपूपति । ऋ अरिरिपति । अञ्ज अञ्जि
जिपति । अश् अशिशिपति । चिकरिपति । गृ निगरणे जिग-
रिपति । जिगलिपति । ढ्व् अनादरे । दिदरिपति । धृञ् अनज-
म्याने दिधरिपति ।

ग्रहिस्वपिप्रच्छां मनि ॥ ४०४ ॥ एषा सम्प्रमाण भवति
सनि परे । पिपृच्छिपति । मुपुप्सति ।

चेः किर्वा ॥ ४०५ ॥ चे किर्भवति वा परोक्षायाम् सनि च
परे । चिरीपति । चिरीपते । तुतुत्सति । मुमूर्पति । मुमूर्पते । मुमु-
क्षति । मुमुक्षते । ररुत्सति । मुमुक्षते । युयुक्षति । युयुक्षते ।

ऋदन्तस्येरगुणे ॥ ४०६ ॥ ऋदन्तस्य इद् भवति अगुणे परे ।
चिरीपति । चिरीपते । चिरीपति । चिरीपते ।

क्ते । धातोश्च हेताविन् । पिपावयिपति । पिपिपति । विभावयिपति । विभविपति । ऊर्णुञ् आच्छदने । प्रोर्णवितुमिच्छति सन् प्रोर्णुनविपति ॥ विभरिपति । ज्ञपि । जिज्ञपयिपति ज्ञीप्सति । पणु दाने ॥

स्तौतीनन्तयोरेव सनि ॥ ३९० ॥ निमित्तात् परन्तौतीनन्तयोरेव सनि पत्वभूते सनि परे । इति नियमान्न पत्वम् । मिसनिपति मिमाति ॥ दरिद्रा दुर्गनौ ।

दरिद्रातेरसार्वधातुके ॥ ३९१ ॥ दरिद्रातेरन्तस्य लोपो भवत्यसार्वधनुके सनि परे ॥ द्विदरिद्रिपति । अत्र इटि च आकारलोप ।

द्यौः शृष्टौ पञ्चमे च ॥ ३९२ ॥ छकारवकारयोर्यथासग्य शुक्र इत्येता भवत कौ धुव्यगुणे प्रत्यये पञ्चमे परे । दृधूपति ।

* ऋधिज्ञपोरीरीतौ ॥ ३९३ ॥ ऋधिज्ञपोरीरीतौ भवतोऽभ्यासलोपश्च सनि परे । ज्ञीप्सति । ईर्त्सति ।

भृजादीना पः ॥ ३९४ ॥ भृजादीना धातूनामन्त षो भवति बुव्यन्ते च । इति जकारस्य षकार । विभृक्षति ।

दम्भेस्सनि ॥ ३९५ ॥ दम्भेऽनुपद्भो लोपो भवत्यनिटि सनि परे । तृतीयादेश्च नभान्तस्येत्यादिना धत्व ॥

दम्भेरिच्च ॥ ३९६ ॥ दम्भे म्वरस्य इत् ईच्च भवति अभ्यासलोपश्च सनि परे । धिप्सति । धीप्सति । शिश्रीपति । युयूपति ।

उरोष्ठ्योपधस्य च ॥ ३९७ ॥ उरोष्ठ्योपधस्य ऋदन्तस्य उरु भवति अगुणे प्रत्यये परे । नामिनोर्वोरकुर्चुर्चुर्जने इत्युपधाया टीर्वो भवति । उभूर्पति ।

पञ्चमोपधाया धुटि चागुणे ॥ ३९८ ॥ पञ्चम्योपधाया तीयो भाति कौ बुव्यगुणे प्रत्यये परे ।

वनतितनोत्यादिप्रतिपिद्धेटा धुटि पञ्चमोऽधातः ॥ ३९९ ॥ वनतेस्तनोत्यादे प्रतिपिद्धेटा च धातूना पञ्चमो लोप्यो

भवति आतश्च अद्भवति यथासभवकौ धुट्यगुणे पञ्चमे प्रत्यये परत
अनद्यतने धुटि परे । धुटि रानिसनिजना पञ्चमस्याकार इति नकार-
स्थाने आकारादेश । पणु ढाने । सिपासति । पिपतिपति । पिपत्स-
ति । पतितुमिच्छति ।

तनोतेरनिटि वा ॥ ४०० ॥ तनोतेरुपधाया दीर्घो भवति
अनिटि सनि परे । तितासति । तितसति । तितनिपति । दरिद्राते
रसार्वधातुक इत्यन्तलोपे प्राप्ते ।

अनिटि सनि ॥ ४०१ ॥ अनिटि सनि परे दरिद्रातेरन्त्य-
स्य लोपो न । दरिद्रासति । दरिद्रिपति ।

* स्तौतीनन्तयोरेव पणि ॥ ४०२ ॥ निमित्तात्पर प्रत्यय-
विकारागमस्य स्तौतीनन्तयोरेव स पमापद्यते पत्वभूते सनि परे ।
तुष्टूपति । सिपेयपति । इति नियमात् सुसूपति । निनत्सति । निनत्स-
ते । “ सिड्पूडरड्वश्कृगृहृप्रडामनि ” सिड् ईपड्डसने । सिम्म-
यिपते । पूड् पिपयिपते ।

पृजस्तु न स्यात् ॥ ३४३ ॥ पृज् धातो पर इट् न म्यात् । पूज्
पजने । पवितुमिच्छति पुपूपति । ऋ अरिरिपति । अज्ज अज्जि
जिपति । अश् अशिशिपति । चिकरिपति । गृ निगरणे जिग-
रिपति । जिगल्पिपति । ढृञ् अनादरे । ढिढरिपति । धृञ् अनव-
म्याने दिधरिपति ।

ग्रहिसिपिप्रच्छा मनि ॥ ४०४ ॥ एषा सम्प्रसारण भवति
सनि परे । पिपृच्छिपति । सुपुप्सति ।

चेः किर्वा ॥ ४०५ ॥ चे किर्भवति वा परोक्षाया सनि च
परे । चिक्रीपति । चिक्रीपते । तुतुत्सति । मुमूर्पति । मुमूर्पते । गुमु-
क्षति । मुमुक्षते । ररुत्सति । वुमुक्षते । युयुक्षति । युयुक्षते ।

ऋदन्तस्येरगुणे ॥ ४०६ ॥ ऋदन्तस्य इर भवति अगुणे परे ।
चिक्रीर्षति । चिक्रीर्षते । चिक्रीपति । चिक्रीपते ।

सै । धातोश्च हेनाविन् । विषासयिषति । निषविषति । विभासयिषति ।
विभविषति । उर्णुञ्ज आच्छात्रे । प्रोर्णोवितुमिच्छति मन् प्रोर्णुनविष-
ति ॥ विभरिषति । क्षपि । निक्षपयिषति क्षीप्सति । पणु दाने ॥

स्तौतीनन्तयोरेव मनि ॥ ३०० ॥ निमित्तान् पर
न्तोतीनन्तयोरेव सनि पत्यभूते मनि परे । इति नियमान्न पत्वम् ।
मिमनिषति मिमाति ॥ दरिद्रा दुर्गता ।

दरिद्रातेरसार्धधातुके ॥ ३०१ ॥ दरिद्रातेरन्तम्य लोपो
नन्यसार्धधातुके मनि परे ॥ लिङ्गिषति । अत्र इटि च आकारलोप ।

झो' शूठो पञ्चमे च ॥ ३०२ ॥ छकारवकारयोरेषा
सस्य शुद्ध इत्येतौ भवत कौ बुध्यगुणे प्रत्यये पञ्चमे परे ।
टुषूपति ।

* ऋधिज्ञपोरीरीतौ ॥ ३०३ ॥ ऋधिज्ञपोरीरीतौ भवतोऽ
-यासलोपश्च सनि परे । क्षीप्सति । ईर्त्सति ।

भृजादीना पः ॥ ३०४ ॥ भृजादीना धातूनामन्त पो भर
नि बुध्यन्ते च । इति जकारम्य पकार । विभृक्षति ।

दम्भेस्सनि ॥ ३०५ ॥ दम्भेरनुपङ्गो लोपो भवत्यनिटि सनि परे ।
तृतीयादेर्द्वयमान्तस्येत्यादिना धत्व ॥

दम्भेरिच्च ॥ ३०६ ॥ दम्भे स्वरस्य इत् ईच्च भवति अभ्या-
सनेपश्च सनि परे । धिप्सति । धीप्सति । शिश्नीपति । युषूपति ।

उरोष्ठ्योपधस्य च ॥ ३०७ ॥ उरोष्ठ्योपधस्य ऋदन्तस्य उर
भवति अगुणे प्रत्यये परे । नामिनोर्वोरजुर्चुर्व्यञ्जने इत्युपधाया दीर्घो
भवति । बुभुर्षति ।

पञ्चमोपधाया धुटि चागुणे ॥ ३०८ ॥ पञ्चमस्योपधाया
दीर्घो भवति कौ धुन्धगुणे प्रत्यये परे ।

वनतितनोत्यादिप्रतिपिद्धेरा धुटि पञ्चमोऽचातः
॥ ३०९ ॥ वननेप्तानोत्यादे प्रतिपिद्धेरा च धातूना पञ्चमो लोप्यो

नासिकान्तस्य धातोरभ्यासस्यान्ते अनुस्वारागमो भवति चेक्रीयिते परे । चक्रम्यते । कुटिल इति किम् । भृश पुन पुनर्ना कामति ।

वक्षिस्रसिध्वसिभ्रसिकसिपतिपदिस्कन्दामन्तो-
नी ॥ ४१६ ॥ एषामभ्यासस्यान्तो नी आगमो भवति चेक्रीयिते प्रत्यये परे । वनीवच्यते । अनिदनुबन्धानामगुणेऽनुपङ्गलोप । अत्यर्थं श्रसते । सनीस्रस्यते । दनीध्वस्यते । वनीभ्रम्यते । कम गतौ । कसि गतिशामनयो । अत्यर्थं कसति चनीकस्यते । पनी-पत्यते । पनीपद्यते । स्वन्दिर् गतिशोपणयो । चनीस्कद्यते ।

घ्राध्मोरी ॥ ४१७ ॥ घ्राध्मोरित्येनयोराकारस्य ईकारो भवति चेक्रीयिते प्रत्यये परे । जेघ्रीयते देघ्रीयते । “हन्तेर्घी वा वक्तव्य” हन्तेर्घी वा भवति चेक्रीयिते प्रत्यये परे । अत्यर्थं हन्ति जेघ्रीयते

अभ्यासाच्च ॥ ४१८ ॥ अभ्यासात्परम्य हन्तेर्हम्य घो भवति ।

अतोन्तोऽनुस्वारोऽनुनासिकान्तस्य ॥ ४१९ ॥ धातोरभ्यामस्य अत अकारस्यान्तोऽनुस्वारागमो भवति चेक्रीयिते परे । जयन्यते ।

ये वा ॥ ४२० ॥ यकारादावगुणे प्रत्यये परे खनिमनिजनाम न्तम्य आकारो भवति वा । सनु अवदारणे । चस्रन्यते । चास्तायते । पणु दाने । ससन्यने । सासायते । जजन्यते । जाजायते ।

स्वपिस्यमिब्ब्येजा चेक्रीयिते ॥ ४२१ ॥ एषा धातूना सम्प्रसारण भवति चेक्रीयिते परे । जिष्वप् शये सोपुष्यते । म्यम स्वन ध्वन शब्दे । मेसिम्यते । व्येञ् सवरणे । अत्यर्थं व्ययाति ेवीयते ।

अर्च्यद्वश्नात्पूर्णस्रचिम्त्रिस्रिभ्यश्च ॥ ४२२ ॥ म्य परश्चेक्रीयितसङ्गक प्रत्ययो भवति ।

चेक्रीयिते च ॥ ४२३ ॥ अन्तिमयोगाद्योश्च गुणो भवति

वृद्धवृजोश्च ॥ ४०७ ॥ वृद्धवृजोश्च ककारस्य लृ भवति
गुणे परे । वुवूर्पने । विवरिपने ।

अदिगुहोः मनि ॥ ४०८ ॥ अदिगुहो सनि नेद् भवति
जिघृक्षति । जिघृक्षते । गुः सगणे । जुघुक्षति । चोगयितुमिच्छति
सन् । चुतोरयिपति । तत्रयितुमिच्छति मन् । निवन्नयिपति
विवारयिपति । विवारयिपते । इत्यादि । एव सर्वगुणेषु । इति
सनन्त समाप्त ।

धातोर्यञ्जदश्चेक्रीयित् क्रियाममभिहारे ॥ ४०९ ॥
त्रियासमभिहारे वर्तमानाद्धातोर्यञ्जनादेर्यशब्दप्रहणाधिस्याद्येक्रीयि
तमज्ञो यो भवति क्रियाममभिहारे । शुभन्त्वादिर्नाज्जनादेस्वरात्परं
यशब्दो भवति त्रियासमभिहार पौन पुन्य भृशागो वा । भृश
भवति पुन पुनर्भा भवति ।

गुणश्चेक्रीयिते ॥ ४१० ॥ अभ्यासस्य गुणो भवति चेक्री
यिते प्रत्यये परे ।

चेक्रीयितान्तात् ॥ ४११ ॥ चेक्रीयितान्ताद्धातो ऋ
र्त्तर्त्तर्त्तानेपञ्च भवति । बोभूयते । बोभूयेत । बोभूयता । अबोभूयत
अस्य च इति लोप । अबोभूयिष्ट । बोभूयाञ्छ्रे । बोभूयिता ।
बोभूयिपीष्ट । अबोभूयिष्ट । अबोभूयिष्यत ।

दीर्घोऽनागमस्य ॥ ४१२ ॥ अनागमस्याभ्यासस्य दीर्घ
भवति चेक्रीयिते प्रत्यये परे । पापच्यते । पापच्येत । पापच्यता ।
अपापच्यत ।

यस्याननि ॥ ४१३ ॥ व्यञ्जनात्परस्य यस्य लोपो भवति ।
अननि प्रत्यये परे । अपापचिष्ट ।

गत्यर्थात्कौटित्ये च ॥ ४१४ ॥ गत्यर्थाद्धातो कौटि
त्येऽर्थे चेक्रीयितसङ्गको यो भवति ।

अतोन्तोऽनुस्वारोऽनुनासिकान्तस्य ॥ ४१५ ॥ अनु-

आगमो भवति चेक्रीयिते परे । ग्रहीद् उपादाने-गृहिज्या इत्यादिना सप्रमारणम् । भृश पुन पुनर्वा गहित गृह्णाति जरीगृह्यते । नृती गात्रविक्षेपे ।

नृतेश्चेक्रीयिते ॥ ४३० ॥ नृतेर्नकारस्य णकारो न भवति चेक्रीयिते परे । नरीनृत्यते । परीपृच्छयते । चोचूर्यते । एव सर्वं वेदितव्य ।

तस्य लुग्वा ॥ ४३१ ॥ तस्य चेक्रीयितस्य लुग्वा भवति यस्य स्थाने यो विधीयते स स्थानीतरादेश स्थानिवद्भवत्यादेश । प्रकृति ग्रहणे चेक्रीयितलुगन्तम्यापि ग्रहण । धातुप्रकृतीना ग्रहणे चेक्रीयितलुगन्तम्यापि धातोर्ग्रहण भवतीति द्विर्वचनादि कार्यं भवति ॥ चर्करीत परस्मैपदमदादौ दृश्यते ।

चर्करीताद्या ॥ ४३२ ॥ चर्करीताद्धातोर्वा ईद् भवति न्यञ्जनादौ गुणिनि सार्वधातुके परे ।

यिलोपे च चेक्रीयितः ॥ ४३३ ॥ यिलोपे आयिलोपे च परस्मैपद भवति । अत्यर्थं भवति बोभवीति बोभोति बोभूत । स्वरदाविवर्णोवर्णान्तस्य धातोरियुवौ । बोभुवति । बोभ्यात् बोभूयाता बोभूयु ॥ बोभवीतु बोभोतु बोभूतात् बोभूता बोभुवतु । बोभूहि बोभूतात् बोभूत बोभूत । अबोभवीत् अबोभोत् अबोभूता अबोभुवु । पापचीति पापक्ति पापक्त पापचति । पापच्यात् ॥ पापक्तु पापक्तात् पापक्ता पापक्तु । हुधुद्भ्या हेर्द्धि ॥ पापग्धि पापक्तात् पापक्त पापक्त । अपापचीत् अपापक्तु अपापक्ता अपापक्तु ॥ टुण्णटि समृद्धौ । नानदीति नानति नानत नानदति । ध्वसु गतो च । दनीवसीति दनीन्वस्मि दनीध्वस्त दनीध्वमति । एव सर्वमवगन्तव्य ॥ शेशयीति ॥

न तिवनुबन्धगणसंरयैरुखरोक्तेषु ॥ ४३४ ॥ तिवनुबन्धगणसख्यैरुखर एभिस्तेषु निदानेषु प्रकृतिग्रहणे चेक्रीयितलुगन्तस्य ग्रहण न भवति ॥ तिपा उक्ते ॥ सोपयीति सोपोति । सोप्यात् । सोपवीतु

चक्रीयिते परे । अकारस्य रेफस्य द्विरुक्तिर्भवति यकारेऽपि । अरा-
र्यने । स्मृद्यै चिन्ताया सास्पर्यते । अट गतौ अटाट्यते । अश् भोजने
अशाश्यते । प्रणोनूयते । मूत्र पैशून्ये । सोसूच्यते । सूत्र अवमोचने ।
सोसूच्यते । मूत्र प्रस्रवणे । मोमूच्यते ।

अयीर्ये ॥ ४२४ ॥ शिडो अयि भवति यकारे परे । शाश
य्यते । वावच्यते । जोह्यते । जाहीयते । देदीयते । देधीयते । मेमीयते ।
जेगीयते । पेपीयते । तेष्ठीयते । अबसेपीयते । जेहीयते । देदीव्यते
सोपृयते । नानह्यते । अभिपोपृयते । अशाश्यते । चेचीयते । चायु
पूजानिशासनयो ।

चायः क्रिः चेक्रीयिते ॥ ४२५ ॥ चाय किर्भवति
चेक्रीयिते परे । अत्यर्थं चायति चेकीयते । अत्यर्थं तुदति तोतुद्यते ।

ऋत ईदन्तश्चिचेक्रीयितयिन्नायिपु ॥ ४२६ ॥ ऋ-
दन्तस्य च्चिचेक्रीयितयिन्नायिपु परत ईदन्तो भ्रति ॥ मेक्रीयते ।
मोमुच्यते । रोरुच्यते । बोभुज्यते । योयुज्यते । ततन्यते । ममन्यते ।
चिनीयते ।

जपादीना च ॥ ४२७ ॥ जपादीनामभ्यासस्यान्तोऽनु-
स्वारागमो भ्रति चेक्रीयिते परे । जपजमदहदशभञ्जपशपडेते जपा
टय । जप मानसे च । भृश पुन पुनर्वा गंहित जपति जञ्जप्यते ।
जमनृभी गात्रविनामे । भृश पुन पुनर्वा जभति जञ्जभ्यते । दह
भम्मीकरणे । ददह्यते । दश दशने । ददड्यते । भञ्जो अवमर्दने
भृश भनक्ति बन्भज्यते । पश इति सोऽरो धालु भृश पशति । पपश्यते ।

चरफलोरुच्च परस्यास्य ॥ ४२८ ॥ चरफलोरभ्यासस्या-
न्तोऽनुस्वारागम परस्यास्योच्च भवति चेक्रीयिते परे । अभ्र वभ मभ्र-
चर विधिगत्यर्था । भृश पुन पुनर्वा गंहित चरति चञ्चूर्यते । पफु-
ल्यते । वेनीयते ।

ऋमतो रीः ॥ ४२९ ॥ ऋमतो धानोरभ्यासस्यान्तो री

मर्त्रंतु मरीत्रंतु । मरिगृहि मर्गृहि मरीगृहि । मरिमृतात् मर्मृतात्
 मरीमृतात् । मरिमृत मर्मृत मरीमृत । मरिमृत मर्मृत मरीमृत ।
 मरिमराणि मर्मराणि मरीमराणि । मरिमराव मर्मराव मरीमराव । म-
 रिमराम मर्मराम मरीमराम । अमरिमरीन् अमर्मरीत् अमरीमरीन् ।
 अमरिम अमर्म अमरीम । अमरिमृता अमर्मृता अमरीमृता । अम-
 रिमरु अमर्मरु अमरीमरु । अमरीमरी अमर्मरी अमरीमरी ।
 अमरिमृत अमर्मृत अमरीमृत ॥ अमरिमृत अमर्मृत अमरीमृत ।
 अमरीमर अमर्मर अमरिमर । अमरिमृव अमर्मृव अमरीमृव ॥ अमरिमृम
 अमर्मृम अमरीमृम । एवमभ्यस्तस्य चोपधाया इत्यादिना गुणो न भव-
 ति ॥ नृति गात्रविक्षेपणे ।

*नृतेश्चेक्रियिते ॥४३८॥ नृतेर्नकारस्य णकारो न भवति चे-
 क्रियितेपरे ॥ नरिनृतीति नर्नृतीति नरीनृतीति । नरिनात्ति नर्नात्ति
 नरीनात्ति । नरिनृत नर्नृत नरीनृत । नर्नृतति नरीनृतनि नरिनृ-
 तति ॥ मोमुचीति मोमोक्ति मोमुक्त मोमुचति । रोरुधीति रोगोद्धि
 रोरुद्ध रोरुधति ॥ बोभुनीति बोभोक्ति बोभुक्त बोभुजति । योयु-
 नीति योयोक्ति योयुक्त योयुजनि ॥ ततनीति ततनि तनत त-
 तनति । ममनीति ममति ममत ममनति ॥ जजपीति जजमि ज-
 जप्त जनपति । चरिकरीति चर्करीति चरीकरीति । चरिकात्ति चर्कात्ति
 चरीकात्ति । चरिकृत चर्कृत चरीकृत । चरिकृनि चर्कृनि चरीकृति ।
 चेरयीति चेरैति चैर्णी चैक्रियति । वरिवरीनि वर्वरीनि वरी-
 वरीति । वरिवात्ति वर्वात्ति वरीवात्ति । वरिनृत वर्वृत वरीवृत ।
 वरिव्रति वर्व्रति वरीव्रति । जरीगृहीनि जर्गृहीति जरीगृहीति । ज-
 र्गिर्गि जर्गिर्गि जरीर्गिर्गि ।

न ऋतः ॥४३९॥ हे दलोपे ऋगतोर्धातोर्दाघो न भवति । जरि-
 गृत् जर्गृद्ध जरीगृत् । जरिगृहति जर्गृहति चरीगृहति । जरिगृ-
 हीषि जर्गृहीषि जरीगृहीषि । जरिर्गिर्गि चर्धि चरीर्गिर्गि । जरिगृत्

सोपोतु सोपृतात् सोपृता सोपुतु । सोपृहि सोपृतात् सोपृत् सोपृत् । सोप
 वाणि सोपवाव सोपवाम ॥ निषानिर्देशात् सूते पञ्चम्यामिनि गुणप्रतिषेधो
 न म्यात् । अनुबन्धोक्ते । शेषित शेषयति शिञ् मार्व धातुके इति डानु
 बन्ध इति निर्देशात् गुणो न भवति ॥ गुणोक्ते ॥ चोक्रोटीति । रु-
 गद्वेरनिनिचट्त्विति गुणप्रतिषेधो न स्यात् । सत्योक्ते । रोरदीति ।
 रोरोत्ति । रुदादि पञ्चको गण इति रुदादे मार्वधातुके इतीण् न स्या
 त् । एकस्वरोक्ते ॥ पापचीति । अनिडेक्स्वरादात् इत्येकस्वराधि-
 नारे पचिवचीत्यादिनेट्प्रतिषेधो न स्यात् ॥ वावचीति । वावत्ति वा
 उक्त वावचति । जाहेति । दाप्रेति दात्त दादति ।

अभ्यस्तस्य चोपधाया नामिनः स्वरे गुणिनि सार्व-
 धातुके ॥ ४३५ ॥ अभ्यस्तस्य चोपधाया नामिनो गुणो न भवति
 म्यगदो गुणिनि सार्वधातुके परे । अत्यर्थं पुन पुनर्वा ढीव्यति
 देदिवीति ।

द्वोर्व्यञ्जने ये ॥ ४३६ ॥ धातोर्यञ्कारवजारयोलेपो भवति
 यकारवजिते व्यञ्जने च परे । टेदेति टेद्युत् देदिवति ॥ सोपवीति
 सोपोति । नानहीति नानद्धि । अभिपोषवीति अभिपोपोति । पुन
 पुनर्वा क्रीणाति चेक्रीयानि चेक्रेति । तोतोदीति तोतोत्ति ।

रिरोरीच्लुकि ॥ ४३७ ॥ ऋमतो धातोरभ्यासम्यान्ते
 रिरोरीच् भवति चेक्रीयितस्य लुकि । मरिमरीति मर्मरीति मरीमरीति ।
 मरिमात्ति मर्मात्ति मरीमात्ति । मर्मृत मरीमृत मरिमृत । मर्म्रति म
 रीम्रति मरिम्रति । मरीमरीपि मर्मरीपि मरिमरीपि । मरिमापि मर्मपि
 मरीमापि । मरीमृथ मर्मृथ मरिमृथ । मरीमृथ मर्मृथ मरिमृथ । मरी
 मरीमि मर्मरीमि मरिमरीमि । मरिमािमि मर्मािमि मरीमािमि । मरिमृव
 मर्मृव मरीमृव । मरिमृम मर्मृम मरीमृम । मरिमृयात् मर्मृयात्
 मरीमृयात् । मरिमरीतु मर्मरीतु मरीमरीतु । मरीमर्तु मर्मर्तु मरिमर्तु ।
 मरिमृतात् मर्मृतात् मरीमृतात् । मरिमृता मर्मृता मरीमृतां । मरिमृतु

यति । अमुमुण्डत् । एव मिश्रयति । अमिमिश्रत् । सूत्रमाचष्टे सूत्र-
यति । असुसूत्रत् ।

सत्यार्थे वेदानामन्त आप् कारिते ॥ ४४४ ॥ सत्यार्थे
वेदानामन्त आप् भवति कारिते परे । सत्यमाचष्टे । सत्यापयति । एव
अर्थापयति ।

न स्वरादेः ॥ ४४५ ॥ स्वरादेर्दीघो न भवति इन् चण् परे ।
आर्त्तिथपत् । वेदापयति । अविवेदपत् ।

रशब्द ऋतो लघोर्व्यञ्जनादेः ॥ ४४६ ॥ व्यञ्जनादेरने-
काक्षरस्य लिङ्गस्य लघो ऋतो रशब्दादेशो भवति इनि परे । पृथु
प्रख्याने । पृथु करोति प्रथयति । अपिप्रथत् । मृदु करोति मढयति ।
अमिभ्रदत् । दृढ करोति द्रढयति । अदिद्रढन् । कृश करोति ऋशय
ति । अनऋशत् । भृश करोति भ्रशयति अविभ्रशत् । परिवृढ क-
रोति परिम्रढयति पर्यविम्रदत् । इत्यादि ।

श्लोकः ।

पृथु मृदु दृढ चैव कृश च भृशमेव च ।

परिपूर्ववृढ चैव पडेतान्त्रिधौ स्मरेत् ॥ १ ॥

धातोश्च हेतौ ॥ ४४७ ॥ हेतुवर्तुऋव्यापारे वर्त्तमानाद्धातो
कारितसज्ञरु इन् भवति । उवर्णस्य जातस्यापवर्गपरस्यावर्णे इत्यम्य
सावर्णस्य इमार ॥ दीघो लघोरस्वरादीनामिति दीर्घ । भवति वश्चित्तमन्य
प्रयुक्ते भावयति भावयते । भावयेत् । भावयतु । अभावयत् । इन्व्यजा
देरुभयमित्युक्तत्वात् सर्वपामिन्प्रत्ययानामुभयपदिनेभ्य ॥ अवीभवत् ।
भावयाद्यक्ते । भावयिता । भाव्यात् । भावयिपीष्ट । भावयिष्यति । भाव
यिष्यते । अभावयिष्यत् । अभावयिष्यते । पानयति । अपीपचत् । एधय
ति । ऐदिधत् । नन्दयति । अननन्दत् । म्रमयति असम्रसत् ।

शाच्छासाहाव्यावेपामिनि ॥ ४४८ ॥ एषामा-

जर्गृत् जरीगृत् । जरिगृद् जर्गृद् जरीगृद् । जरिगृहीमि जर्गृहीमि
 जरीगृहीमि । जरिगृषि जर्गृषि जरीगृषि । जरिगृह् जर्गृह् जरि
 गृह् । जरिगृह् जर्गृह् जरीगृह् ॥ जरिगृह्यात् जर्गृह्यात् जरीगृह्या
 त् । जरीगृहीनु जर्गृहीनु जरिगृहीनु । जरिगृह् जर्गृह् जरीगृह् । जरि
 गृत् जर्गृदात् जरीगृदात् । जरिगृदा जर्गृदा जरीगृत् । जरिगृह्नु
 जर्गृह्नु जरीगृह्नु । जरिगृदि जर्गृदि जरीगृदि । जरिगृदात् जर्गृ-
 दात् जरीगृदात् । जरिगृद् जर्गृद् जरीगृद् । जर्गृद् जरिगृद् ज-
 रीगृद् । जरिगृहाणि जर्गृहाणि जरीगृहाणि । जरिगृहाव जर्गृहाव
 जरीगृहाव । जरीगृहाम जर्गृहाम जरिगृहाम । अनरीगृहीत् अन-
 र्गृहीत् अनरिगृहीत् । अनरिगृदा अनर्गृत् अनरीगृत् । अनरीगृद्
 अनर्गृद् अनरिगृद् । अनरीगृही अनर्गृही अनरिगृही ।

न रात् ॥४४०॥ रेफात्पर सयोगान्तो लोप्यो न भवति । अ-
 जरिषर्त् अजर्षर्त् अनरीषर्त् । अनरिगृत् अनर्गृत् अनरीगृत् । अनरिगृद्
 अनर्गृत् अनरीगृत् । अनरीगृह् अनर्गृह् अनरिगृह् । अनर्गृह्
 अनरिगृह् अनरीगृह् । अनर्गृहा अनरीगृहा अनरिगृहा । इति चेकि
 यितान्ता ।

इन्कारितं धात्वर्थे ॥ ४४१ ॥ नाम्न कारितसज्ञम् इन्म-
 वति धात्वर्थे ।

इनि लिङ्गस्यानेकाक्षरस्यान्तस्य स्वरादेर्लोपः ॥४४२
 अनेकाक्षरस्य लिङ्गस्य अन्त्यस्वरादेर्लोपो भवति इनि परे ॥ हस्तिनाऽति-
 द्रामति अतिहस्तयति । हलिगृह्णाति ।

न हलिकृतयोः ॥४४३॥ हलिकृत्योर्गृद्धिर्न भवति ॥ हल्य-
 ति । कलयति । अजहलत् । अचकलत् । कृतयति । अचकृतत् । व
 च समाच्छादयति । सवखयति । समवखत् । वर्मणा सन्धयति । सव-
 र्मयति । ममर्मत् । तत्करोति तदाचष्टे इति इन् । मुण्ड करोति मुण्ड-

स्मिजिक्रीटामिनि ॥ ४५४ ॥ एषामाकागे भवति इनि परे । निष्ठापयति । व्यससपत् । निजापयति । न्यजिजपत् । विष्ठापयति । व्यचीरुपत् । अभ्यापयति । अध्यापिपत् । वारयति अवीवरत् । ग्राहयति अजिग्रहत् । चोरयति । अचृचुरत् । तत्रयति । अनतन्नत् ।

मानुबन्धाना इस्वः ॥ ४५५ ॥ मानुबन्धाना धातूना ह्रस्वो भवति इनि परे ॥ अम्योपधाया दीर्घो न भवति ॥ घटाटयो मानुबन्धा । घटचेष्टाया ॥ घटयति ॥ अजिघटत् । व्यथ भयचलनयो ॥ व्यथयति । अविव्यथत् ।

जनिजृप्फनस्त्रञ्जोऽमन्ताश्च ॥ ४५६ ॥ एषा इस्वो भवति सनिपरे । जनिङ् प्रादुर्भावे । जनयति । अजीजनत् । जृप्फयो-हानो ॥ जरयति अजीजरत् । क्रमह्वरणदीप्तौ । र्नसयति । अचिानसत् । रञ्जरागे ।

रञ्जेरिनि मृगरमणे ॥ ४५७ ॥ मृगरमणार्थे इनि परे रञ्जेरनुपङ्गलोपो भवति । रजयति । अरीरजत् । पक्षे रञ्जयति ॥ अररञ्जत् । रमुक्रिडाया । रमयति । अरिरमत् । श्रमु तपसि खेदे च । श्रमयति । अशिश्रमत् ।

ज्वलह्वलह्वलनमोनुपसर्गा वा ॥ ४५८ ॥ एते सोपमर्गानित्य मानुबन्धा भवति ॥ एते अनुपसर्गा वा मानुबन्धा भवन्ति । तत्र सोपसर्गपक्षे मानुबन्धाना इस्व । ज्वल दीप्तौ । प्रज्वयति ॥ प्राजिज्वल्त् । ह्वल ह्वल चउने प्रह्वलयति । प्राजिह्वल्त् । प्रह्वलयति । प्राजिह्वल्त् । अमन्तत्वात् ॥ प्रणमयति । प्राणीनमत् । उपनमयति । उपानिनमत् । **अनुसर्गा वा ॥ ४५९ ॥** एते अनुपमर्गा वा मानुबन्धा भवन्ति । ज्वलयति । ज्वालयति । अजिज्वल्त् । ह्वलयति । ह्वालयति । अजिह्वल्त् । ह्वलयति । अजिह्वल्त् । नमयति ॥ नामयति । अनीनमत् ।

ग्लास्वाचनचमश्च ॥ ४६० ॥ एते मानुबन्धा वा भवन्ति ॥ ग्लैर्हर्षक्षये । ग्लापयति । ग्लपयति । अजिग्लपत् । प्ला शौचे ॥ स्वप

यिर्भनति इनि परे । शाययति । अशीशयत् । छाययति अचीच्छ
यन् । अमसाययति । अवासीपयत् । हाययति ।

ह्वयतेर्नित्यम् ॥ ४४९ ॥ ह्वयतेर्नित्य सप्रसारण भवति कारिते
च सश्वणो परयो ॥ अजूहवन् । व्याययति । अविव्ययत् । वाययति ।
अवीवयन् । पाययति ।

लोपः पिवतेरीचाभ्यासस्य ॥ ४५० ॥ पिवतेरभ्यास
स्य ईद्भवति उपधायाश्च लोपो भनति इनि चण्परे । अपीप्यत्
आडयति । आदिडत् । वाचयति अवीवचन् । हावयति अजूहवत् ।

अर्त्तिह्रिब्लिरिक्नुयिदमाय्यादन्तानामन्त पो
यलोपो गुणश्च नामिनाम् ॥ ४५१ ॥ अर्त्यादीनामादन्ताना च
पकारोन्तो भवति यथासभन यलोपश्च नामिना गुणश्च इनि परे ॥ अर्प्य
यति आर्प्पयत् । हेपयति । अजिह्रिपत् । ब्लि वरणे । ब्लेपयति ॥ अवि
ब्लपत् । रिड् वरणे । रेपयति अरीरिपत् । कनूयि शब्दे । कनोपयति ।
अचुत्नुपत् । क्ष्मायि विधूनने क्ष्मापयति । अचिक्ष्मपत् । ह्यापयति । अ
जीह्वपत् । दापयति । अर्दादपत् । मापयति । अभीमपत् । स्थापयति ।
स्थापयेत् । अस्थापन् ।

तिष्ठतेरित् ॥ ४५२ ॥ तिष्ठतेरिद्भवति इन् चण् परे । अति
ष्ठिपन् । घ्रापयति ।

जिघ्रतेर्चा ॥ ४५३ ॥ जिघ्रतेर्चा इद्भवति इन् चण्परे । अ-
जिघ्रिपत् । अजिघ्रपत् । देवगति । अदीडिवत् । सावयति । असुपुवन् ।
नाहयति । अनीनहत् । अभिपावयति । आशयति । आशिशत् ।
चाययति । अचीचयत् । तोडयति । अतूनुदन् । मारयति । अमीमरत्
मोचयति अममुचत् । रोधयति । अरूधत् । भोजयति । अबूभुजत् ।
योजयति । अयूयुजत् । तानयति । अतीतनत् । मानयति । अभीम-
नन् । कारयति अचीकरत् ।

त्रकाम्यत् । अपुत्रकाम्यीत् । पुत्रकाम्याश्चकार । पुत्रकाम्यिता ।
पुत्रकाम्यात् । पुत्रकाम्यिप्यति । अपुत्रकाम्यिप्यत् । एव इदकाम्यति ।

उपमानादाचारे ॥ ४७० ॥ उपमानासो यिन्भवति
आचारेऽर्थे ॥ पुत्रमिव आचरति पुत्रीयति माणवक । एव क्षीरीयति
जल । भूषीयति पुत्रक । इति यिङन्त ।

कर्तुरायिस्सलोपश्च ॥ ४७१ ॥ कर्तुरूपमानान्नाम्न आयि
भवति आचारेऽर्थे यथासभव सलोपश्च ।

आयिताच्च ॥ ४७२ ॥ आयिप्रत्ययान्ताद्घातोरात्मनेपद भव-
ति । श्येन इव आचरति श्येनायते । श्येनायेत । श्येनायता । अश्ये-
नायत । अश्येनायिष्ट । श्येनायाश्चक्रे । श्येनायिता । श्येनायिप्यते ।
अश्येनायिप्यत ॥ एव अप्सरायते ॥

श्लोकः ।

ओजसोप्सरसो नित्य पयसस्तु विभापया ॥

आयिलोपश्च विज्ञेयो गर्दभत्यश्वतीत्यपि ॥ १ ॥

ओजस्वि इव आचरति । ओजायते । एव अप्सरायते । पयायते ।

नामिव्यञ्जनान्तादायेरादेः ॥ ४७३ ॥ नामिव्यञ्ज-

नान्तात्परस्य आयेरादेर्लोपो भवति ॥ पयस्यते ॥ वाशब्दस्येष्टाऽर्थ-
त्वात्कचिदायिलोप । आद्यन्ताच्चेत्यन्तग्रहणाधिक्यादायिलोपे पर-
स्मैपद भवति ॥ गर्दभ इव आचरति गर्दभति । एव अश्वति । अग्नी-
यते । एव पट्टयते । पित्रीयते । रैयते ।

नलोपश्च ॥ ४७४ ॥ नलोपश्च भवति यिन्यायो परत । वि-

ध्वस्यते ॥ अनुदुह्यते ।

ओतायिन्नायिपरे स्वरवत् ॥ ४७५ ॥ ओत परौ यि-

न्नायिस्वरवद्भवत ॥ ओजविति सपि गामित्यात्मन इच्छति गव्यति
गौरिवाचरति । गय्यते ।

यति । स्नापयति । अमिस्त्रपत् । वन पण मभवत्तौ ॥ वनयति । वानयति ।
अवीवनत् । वृवगुद्विरणे । वमयति । वामयति । अवीवमत् ।

न कम्यमि चमः ॥४६१॥ एषा ह्रस्वो न भवति इति परे ।

कमेरिनिह कारितम् ॥४६२॥ कमे कारितमज्ञक इनिह
भवति ध्वार्थं ॥ वमु शान्तौ । कामयते । अचिवमत् । अमहमी-
सृहय गतौ ॥ आमयति । आमिमत् । चमु अदने । चामयति । अचीचमत् ।

शमोऽदर्शने ॥४६३॥ शमोऽदर्शनेर्ये ह्रस्वो भवति इति
परे । शमयति रोगान् । अशिशमत् । भदर्शन इति किं ॥ निशामयति
रूप ॥ न्यशीशमत् ।

यमोऽपरिवेषणे ॥ ४६४ ॥ यम अपरिवेषणेर्ये ह्रस्वो भ
वति इति परे । यम उपरमे । नियमति । अपरिवेषण इति किं ।
आयामयति । आयीयमत् ।

स्वदिरघपरिभ्यां च ॥ ४६५ ॥ स्वदिरवपरिभ्या च
ह्रस्वो भवति इति परे । स्वदिप् स्वदने । अवस्यदयति । अन्योपभर्गान्
भवति ॥ उपस्यदयति ॥ अयाचिम्बदत् । पर्य्यचिम्बदत् । उ-
पाचिम्बदत् ।

पणो गतौ ॥ ४६६ ॥ पणो गत्यर्थे ह्रस्वो भवति इति परे ॥
पणयति ॥ अगत्यर्थे इति किं पाणयति । अपीपणन् । इति इन्नन्ता ॥

आत्मेच्छाया यिन् ॥ ४६७ ॥ नाम्नो यिन्भवति आ
त्मेच्छाया ।

यिन्यवर्णस्य ॥ ४६८ ॥ अवर्णस्य इत्व भवति यिनि परे ॥
पुत्रमिच्छत्यात्मन पुत्रीयति ॥ पुत्रीयेत् । पुत्रीयतु । अपुत्रीयत् ।
अपुत्रीयीत् ॥ पुत्रीयाञ्चकार । पुत्रीयिता । पुत्रीय्यान् । पुत्रीयिष्यति ।
अपुत्रीयिषीत् । एव घटीयति । वस्त्रीयति सुवर्णायति ।

काम्य च ॥४६९॥ नाम्न काम्यो भवति आत्मेच्छाया । पु-
त्रमिच्छत्यात्मन । पुनकाम्यति । पुत्रकाम्येन् । पुनकाम्यतु । अपु-

पायति । विच्छायति । विश विच्छ गतो । पणायते । पणि व्य
वहारे । पनायते । पन म्नुतो च ॥ इत्यायान्ता ।

अभूततद्भावे कृभ्यस्तिपु विकाराच्चिः ॥ ४८६ ॥
विकारानाम् च्चिर्भवति अभूततद्भावेऽर्थे कृभ्यस्तिपु परेषु ।

* च्चौऽच्चावर्णस्य ईत्वम् ॥ ४८६ ॥ अवर्णस्य ईत्व भवति
च्चो च परे । चि सर्वापहारिप्रत्ययस्य लोप । अशुक् शुक् करोति
शुक्लीकरोति । अशुक् शुक् क्रियते शुक्लीक्रियते । अशुक् शुक्लो
भवति शुक्लीभवति । अशुक् शुक् स्यात् शुक्लीस्यात् । अदीर्घो दीर्घ
क्रियते दीर्घीक्रियते । अदीर्घो दीर्घ करोति दीर्घीकरोति । अदीर्घो
दीर्घो भवति दीर्घीभवति । अदीर्घो दीर्घ स्यात् दीर्घीस्यात् । एव
पुत्रीक्रियते पुत्रीकरोति पुत्रीभवति पुत्रीस्यात् । वनिता वनिता
क्रियते वनिनीक्रियते एवमग्नीक्रियते अग्नीकरोति अग्नीभवति अग्नी
स्यात् । पट्टक्रियते पट्टकरोति पट्टभवति पट्टस्यात् ।

* ऋत ईदन्ताच्चिचेर्क्रीयितयिन्नायिपु ॥ ४८७ ॥
ऋदन्तस्य च्चिचेर्क्रीयितयिन्नायिपु परत ईदन्तो भवति । मात्रीकरोति
मात्रीक्रियते मात्रीभवति मात्रीस्यात् । पित्रीकरोति पित्रीक्रियते
पित्रीभवति पित्रीस्यात् । इत्यादि । एव सर्वमवगन्तव्य । इति च्चिप्र
त्ययान्ता ममाप्ता । अध पुपादय ।

पुपादिशुतादिलृकारानुबन्धार्त्तिसर्त्तिशास्तिभ्य-
श्च परस्मै ॥ ४८८ ॥ इत्यण् प्रत्यय सर्वत्र भवति । पुष पुष्टौ ।
अपुषत् । शुष शोषणे । अशुषत् । दु स्र वेकल्ये । अदु सत् । श्लिष्य
आलिङ्गने । अश्लिषत् । निच्छिदा गात्रप्रक्षरणे । अच्छिदत् । शुध
बुभुक्षाया । अशुधत् । शुध शौचे । अशुधत् । पिध सराद्धौ । अपिधत् ।
रध हिंसाया । अरधत् । तृष प्रीणने । अतृषत् । दृष हर्षणमोचनयो ।
अदृषत् । मुह वैचित्ये । अमुहत् । दृह निपासाया । अदृहत् ।
णुह उद्विरणे । अणुहत् । णिह प्रीतौ । अणिहत् । णश् अद

औरैत्वञ्च ॥ ४७६ ॥ औत परा यिनायिम्बरउद्भवति ॥ ना
मिच्छत्यात्मन नाव्यति । नौरिवाचरति नाव्यने ।

वा गल्मर्ह्यिहोदेभ्यः ॥ ४७७ ॥ एभ्य परमात्मनेप
भवति । वागब्दम्येष्टार्थन्यात् ऋषिदायिलोप ॥ गल्म इव आचरति
गल्मने । ऋषिने । होदते ।

कष्टरुक्षमन्नगहनाय पापे प्रमणे ॥४७८॥ एभ्यश्च
तुर्येन्तेभ्य पापे वर्त्तमाने प्रमण इत्यर्थे आयिप्रत्ययो भवति । कष्टाय
कर्मणे क्रामति कष्टायते । एव कम्भायते । सत्रायते । गहनाय
पाप इति किं कष्टायनपमे क्रामति ।

वाप्पोष्मफेनमुद्भमति ॥ ४७९ ॥ वाप्पादिभ्यो द्विती
यान्तेभ्य उद्भमनेऽर्थे आयिप्रत्ययो भवति ॥ वाप्पमुद्भमति वा
प्पायते । उष्माणमुद्भमति नम्य लोप उष्मायते । फेनमुद्भमति फेनायते ।

सुग्वादीनि वेदयते ॥४८०॥ सुग्वादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो-
वेदयते इत्यर्थे आयिप्रत्ययो भवति । सुरामावेदयते सुग्वायते । एव
दुग्वायते । नदनुभवतीत्यर्थे ।

शब्दादीन् करोति ॥४८१॥ शब्दादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्य
करोत्यर्थे आयिप्रत्ययो भवति । शब्द करोति शब्दायते । एव वैरा-
यते । कल्हायते ।

नमस्तपोवरिवसश्च यिन् ॥ ४८२ ॥ एभ्य यिन्भवति
करोत्यर्थे । नमस्करोति नमस्यति । देवान् । एव तपस्यति शत्रून् ॥
वरिवस्यति गुरून् ।

कण्ठादिभ्यो यन् ॥४८३॥ कण्ठादिभ्यो यन्भवति करो-
त्यर्थे ॥ कण्ठ करोति कण्ठयते । एव तिरस्करोति तिरस्यते ।
इत्यायिप्रत्ययान्ता ।

गुपूधूपविच्छपनेरायः ॥४८४॥ गुपूप्रभृतिभ्य आय प्र-
त्ययो भवति म्वात्थे । गोपायति । गोपायाश्चकार ॥ गोपायिता । एव धू-

पायति । विच्छायति । विश विच्छ गतो । पणायते । पणि व्य-
वहारे । पनायते । पन स्तुतौ च ॥ इत्यायान्ता ।

अभूततद्भावे कृभ्वस्तिपु विकाराच्चिः ॥ ४८५ ॥
विकाराणाम् श्रिर्भवति अभूततद्भावेऽर्थे कृभ्वस्तिपु परेषु ।

* च्चौऽचावर्णस्य ईत्वम् ॥ ४८६ ॥ अर्णस्य ईत्व भवति
चौ च परे । च्वि सर्वापहारिप्रत्ययस्य लोप । अशुक् शुक करोति
शुक्लीकरोति । अशुक् शुक क्रियते शुक्लीक्रियते । अशुक् शुक्
भवति शुक्लीभवति । अशुक् शुक स्यात् शुक्लीस्यात् । अदीर्घो दीर्घ
क्रियते दीर्घीक्रियते । अदीर्घ दीर्घ करोति दीर्घीकरोति । अदीर्घो
दीर्घो भवति दीर्घीभवति । अदीर्घो दीर्घ स्यात् दीर्घीस्यात् । एव
पुत्रीक्रियते पुत्रीकरोति पुत्रीभवति पुत्रीस्यात् । अवनिता वनिता
क्रियते वनितीक्रियते एवमग्नीक्रियते अग्नीकरोति अग्नीभवति अग्नी-
स्यात् । पट्टक्रियते पट्टकरोति पट्टभवति पट्टस्यात् ।

* ऋत ईदन्तश्चिचेःकीयितयिन्नायिपु ॥ ४८७ ॥
ऋदन्तस्य च्विचेःकीयितयिन्नायिपु परत ईदन्तो भवति । मात्रीकरोति
मात्रीक्रियते मात्रीभवति मात्रीस्यात् । पित्रीकरोति पित्रीक्रियते
पित्रीभवति पित्रीस्यात् । इत्यादि । एव सर्वमवगन्तव्य । इति च्विप्र
त्ययान्ता समाप्ता । अय पुषादय ।

पुपादिद्युतादिलृकारानुबन्धात्तिर्सात्तिशास्तिभ्य-
श्च परस्मै ॥ ४८८ ॥ इत्यण् प्रत्यय सर्वत्र भवति । पुप पुष्टौ ।
अपुषत् । शुप शोषणे । अशुषत् । दु ग्व वैरुत्ये । अदु सत् । श्लिष्य
आलिङ्गने । अश्लिषत् । जिच्छिदा गात्रप्रक्षरणे । अच्छिदत् । क्षुध
बुभुक्षाया । अभुषत् । शुध शौचे । अशुधत् । पिध मराद्धौ । अपिधत् ।
रध हिंसाया । अरधत् । तृप प्रीणने । अतृपत् । दृप हर्षणमोचनयो ।
अदृपत् । मुह वैचित्ये । अमुहत् । दृह निगाप्ताया । अदृहत् ।
ष्णुह उद्दिरणे । अष्णुहत् । ष्णिह प्रीतौ । अष्णिहत् । णश् अद-

औत्वश्च ॥ ४७६ ॥ औत परौ यिन्नायिम्बरवद्भवति ॥ नाव-
मिच्छत्यात्मन नाव्यति । नौरिवाचरति नाव्यते ।

वा गल्भक्रीयहोढेभ्यः ॥ ४७७ ॥ एभ्य परमात्मनेपद
भवति । वाशब्दम्येष्टार्थत्वात् कचिन्नायिलोप ॥ गल्भ इव आचरति
गल्भने । क्रीवने । होढते ।

कष्टकक्षसन्नगहनाय पापे क्रमणे ॥ ४७८ ॥ एभ्यश्च
तुर्यन्तेभ्य पापे वर्त्तमाने क्रमण इत्यर्थे आयिप्रत्ययो भवति । कष्टाय-
कर्मणे कामति कष्टायते । एव कक्षायते । सत्रायते । गहनायते
पाप इति किं कष्टायतपसे कामति ।

वाप्पोष्मफेनमुद्भमति ॥ ४७९ ॥ वाप्पादिभ्यो द्विती-
यान्तेभ्य उद्भमनेऽर्थे आयिप्रत्ययो भवति ॥ वाप्पमुद्भमति वा-
प्पायते । उष्माणमुद्भमति नस्य लोप उष्मायते । फेनमुद्भमति फेनायते ।

सुखादीनि वेदयते ॥ ४८० ॥ सुखादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्यो-
वेदयते इत्यर्थे आयिप्रत्ययो भवति । सुखमावेदयते सुखायते । एव
दुखायते । तदनुभवतीत्यर्थे ।

शब्दादीन् करोति ॥ ४८१ ॥ शब्दादिभ्यो द्वितीयान्तेभ्य
करोत्यर्थे आयिप्रत्ययो भवति । शब्द करोति शब्दायते । एव वैरा-
यते । कल्हायते ।

नमस्तपोवरिचसश्च यिन् ॥ ४८२ ॥ एभ्य यिन्भवति
करोत्यर्थे । नमस्करोति नमम्यति । देवान् । एव तपस्यति शत्रून् ।
वरिवस्यति गुरून् ।

कण्ड्वादिभ्यो यन् ॥ ४८३ ॥ कण्ड्वादिभ्यो यन्भवति करो-
त्यर्थे ॥ कण्ड्वा करोति कण्ड्वयते । एव तिरस्करोति तिरस्यते ।
इत्यायिप्रत्ययान्ता ।

गुपूधूपविच्छपनेरायः ॥ ४८४ ॥ गुपूध्रभृतिभ्य आय प्र-
त्ययो भवति स्वार्थे । गोपायति । गोपायाञ्कार ॥ गोपायिता । एव

दत् । कृपू सामर्थ्ये । अकृपत् । गृधु अभिकाशया अगृधत् ।
 ऋतो लृत् ॥ ४९० ॥ कृपेर्धातो ऋतो लृत् भवति ।
 अकृपत् । इति घृतादि ॥

श्लोकः ।

भावसेन त्रिविधेन वादिपर्वतवज्रिणा ।
 कृतायां रूपमालायां आख्यातः परिपूर्यते ॥ १ ॥

अथ कृदन्ताः केचित्प्रदर्श्यन्ते ॥

सिद्धिरिज्वद्ज्णानुबन्धे ॥ ४९१ ॥ ज्णानुबन्धे कृत्प्रत्यये
 परे इचि कृत कार्यमतिदिश्यते यथासम्भव ।

धातोः ॥ ४९२ ॥ अविशेषेण धातोरित्यधिकारो वेदितव्य ।

कृत् ॥ ४९३ ॥ वक्ष्यमाणा प्रत्यया कृत्सङ्गका वेदितव्या ।

कर्त्तरि कृत् ॥ ४९४ ॥ कृत्प्रत्ययात्ता कर्त्तृकारके भवति ।

चर्त्तमाने शन्तृडानशावप्रथमैकाधिकरणामन्ति-
 तयोः ॥ ४९५ ॥ अप्रथमैकाधिकरणमन्त्रितयो परयो वर्तमानकाले
 धातो शन्तृडानशौ भवत ॥

सार्वधातुकवत् ॥ ४९६ ॥ शानुबन्धे वृत्ति परे सार्वधातुक-
 वत्कार्यं भवति । कृदन्ता प्रायो वाच्यलिङ्गा । शन्तृडन्त क्तिबन्त
 धातुत्व न जहाति । भवन् पुमान् भवन्ती स्त्री भवत्कुल । लौकोपचा-
 रादानशानडावात्मनेपदे ।

आनोऽत्रात्मने ॥ ४९७ ॥ अत्र आन प्रत्यय आत्मने-
 पद भवति ।

आन्मोन्त आने ॥ ४९८ ॥ अकारान्तान्मकारागमो भवति
 आने परे ॥ एधमान पुत्र । एधमाना लक्ष्मी । एधमान जुल ।
 तथा । पचन् पचन्ती पचत् । पचमान पचमाना पचमानमित्यादि ॥
 अदन् अदन्ती अदत् । शयान शयाना शयान ।

शने । अनशत् । शम् ढम् उपशमे । अशमत् अढमत् । तमु ङा
 क्षाया । अतमन् । श्रमु तपामि खेदे च । अत्रमत् । भ्रमु अनवम्याने ।
 अभ्रमन् । क्षमृप् सहने । अक्षमन् । ङ्गमु ग्लानौ । अहमन् ।
 मदी हर्षे । अमदत् । अमु क्षेपणे । अपासत् । यमु प्रयत्ने । अयसत् ।
 जमु मोक्षणे । अनसत् । तमु ढमु उपक्षये । अनसत् । अदसत् ।
 वमु स्तम्भे । अवसत् । षुप दाहे । अषुपत् । विष प्रेरणे । अविपत् ।
 कुश श्लेषणे । अकुशत् । वुस उत्सर्गे । अउसत् । मुश खण्डने ।
 अमुशत् । मसि परिणामे । अममत् । लुठ वित्रोडने । अलुठत् ।
 उच समवाये । ओचत् । भृश भ्रश अध पतने । अभृशत् । वृश
 वरणे । अवृशत् । कृश तनूकरणे । अकृशत् । जितृष पिपासाया ।
 अतृषत् । तुष ह्य तुष्टौ । अतुषत् । अहृषत् । कुष कुप रूप
 रोपे । अकुषत् । अकुषत् । अरुषत् । डिष क्षेपे । अडिषत् । षुष
 समुच्छ्राये । अस्तुषत् । गुष व्याजुल्लवे । अगुषत् । युष रूप लुप विमो
 हने । अयुषत् । अरुषत् । अलुषत् । लुभ गार्थ्ये । अलुभत् । क्षुभ
 सचलने । अक्षुभत् । नभ तुभ हिंसाया । अनभत् । अतुभत् । हिन्दू
 आर्द्धभावे । अह्लिन्दत् । निमिदा स्नेहने । अमिदत् । जिश्विदा मोचने ।
 अश्विदत् । ऋध वृद्धौ । आर्द्धत् । गृधु अभिवाक्षाया । अगृधत् ।
 इति पुषादि । पुषादिद्युतादीत्यण् प्रत्यय । द्युत शुभ रुच वीप्तौ ।
 अद्युतत् अद्योतिष्ट । एव सर्वत्र आत्मनेपदेऽपि । अगुभत् । अरुचत् ।
 श्वित आवरणे ।

श्विनादीना इह्वः ॥ ४८९ ॥ श्विनादीना इह्वो भवति ।
 अश्वितत् । धुट परिवर्तने । अघुटत् । रट लुट लुठ प्रतीयान्ते । अरुटत् ।
 अलुटत् । अलुठत् । लुभ सचलने । अक्षुभत् । श्रस भ्रस अव
 ससने । अश्रसत् । अभ्रसत् । ध्वस गतौ च । अध्वसत् । स्रभु विश्वा
 से । अश्वभन् । घृत घर्तने । अघृतत् । वृध वृद्धौ । वृधु वर्धने ।
 अवृधत् । शृद्ध शब्दबुत्साया । अशृद्धत् । स्यन्दू प्रसवणे । अस्य-

दत् । रूपू सामर्थ्ये । अरूपन् । गृधु अभिकाशाया अगृधत् ।
 ऋतो लृत् ॥ ४९० ॥ कृपेर्धातो ऋतो लृत् भवति ।
 अहृपत् । इति घृनादि ॥

श्लोक ।

भावसेन त्रैविद्येन वादिपर्वतवज्रिणा ।
 कृतायां रूपमालाया आख्यातः परिपूर्यते ॥ १ ॥

अथ कृदन्ताः केचित्प्रदर्श्यन्ते ॥

सिद्धिरिज्ज्वद्ङणानुबन्धे ॥ ४९१ ॥ ङ्णानुबन्धे कृत्प्रत्यये
 परे इचि कृत कार्यमतिदिश्यते यथासम्भ्र ।

धातोः ॥ ४९२ ॥ अविशेषेण धातोरित्यधिकारो वेदितव्य ।

कृत् ॥ ४९३ ॥ वक्ष्यमाणा प्रत्यया कृत्सज्ञका वेदितव्या ।

कर्त्तरि कृत् ॥ ४९४ ॥ कृत्प्रत्ययान्ता कर्त्तृकारके भवन्ति ।

वर्त्तमाने शन्तृडानशावप्रथमैकाधिकरणामन्त्रि-
 तयोः ॥ ४९५ ॥ अप्रथमैकाधिकरणमन्त्रितयो परयो वर्तमानकाले
 धातो शन्तृडानशो भवत ॥

सार्वधातुकवत् ॥ ४९६ ॥ शानुबन्धे कृति परे सार्वधातुक-
 वत्कार्यं भवति । कृदन्ता प्रायो वाच्यलिङ्गा । शन्तृडन्त किञ्चन्त
 धातुत्वं न जहाति । भवन् पुमान् भवन्ती स्त्री भवत्कुल । लोकोपचा-
 रादानशानडावात्मनेपदे ।

आनोऽघ्रात्मने ॥ ४९७ ॥ अत्र आन प्रत्यय आत्मने-
 पद भवति ।

आन्मोन्त आने ॥ ४९८ ॥ अकारान्तान्मकारागमो भवति
 आने परे ॥ एधमान पुत्र । एधमाना लक्ष्मी । एधमान कुत्र ।
 तथा । पचन् पचन्ती पचत् । पचमान पचमाना पचमानमित्यादि ॥
 अदन् अदन्ती अदत् । शयान शयाना शयान ।

डे न गुणः ॥ ४९९ ॥ नाम्यन्तयोर्घातुविस्मरणयोर्गुणो न भवति डानुबधे कृति परे । ब्रुवन् ब्रुवाण । जुह्वत् जुह्वान । दधत् दधान । टीव्यन् । सूयमान । सुन्वन सुन्वान । अमुवान । सर्वेषा मात्मने इत्यादिना गुणो न भवति । चिन्वन् चिन्वान । भावे । भूयमान देवदत्तेन । एध्यमानमग्नाभि । भावे सर्वत्र नपुंससङ्घित्य । एरत्त्व च कर्माणि । पच्यमान ओदन । पच्यमानो ओदनौ । पच्यमाना ओदना । क्रियमाण ऋ इत्यादि ।

वेत्ते' शन्तुर्वन्सुः ॥ ५०० ॥ निद परस्य शन्तुर्वन्सुर्भवति । विद्वान् विद्वान्मौ ।

कन्सुकानौ परोक्षावच्च ॥ ५०१ ॥ धातो परोक्षा-
स्वरूपौ कन्सुकानौ भवत ॥ कन्सु परस्मै कान् आत्मनेपद भवति ।

के यण्वच्च योक्तवर्जनम् ॥ ५०२ ॥ कानुबधे कृति परे यण्वत्कार्यं भवति योक्त वर्जयित्वा इति न गुण । बभूवान् बभूवान्मौ बभूवान्स । एधाञ्चक्रिवान् । एधाञ्चक्राण । अत्र नाम्यादे-
र्गुस्मत् इत्यादिना आम वृञ् प्रयुज्यते इत्यनुप्रयोग । पेचिवान् पेचान । चक्रिवान् चक्राण ।

द्वोद्वर्गञ्जनेऽये ॥ ५०३ ॥ धातोर्द्वकारवर्णयोर्लोपो भवति यकारवर्जिते कृति व्यञ्जने परे । क्लृयी शब्दे । चुक्लवान् । क्ष्मायी विधूनने । चक्ष्मावान् । दिव् क्रिडादौ । दिठिवान् । पिवु तनुसन्ताने । सिपिवान् । छिवु सिवु निरसने । तिष्ठिवान् । चिसिवान् ।

गमहनविदविशदृशा वा ॥ ५०४ ॥ एषा वन्त् आदिरिद् वा भवति यथासभव । उपधालोप । जग्मिवान् । इडभावे ।

वमोश्च ॥ ५०५ ॥ वमोश्च परयोर्द्धातीर्मा नो भवति । जगन्वान् । जग्मिवान् । जग्न्वान् । विविदिवान् । विविद्वान् । विवि-
शिवान् । विविध्वान् । दृशिवान् ।

दास्वान्साहान्मीड्वाश्च ॥ ५०६ ॥ एते कन्सूप्रत्यया-

न्ता निपात्यन्ते ॥ दास्य दाने । दास्यान् । पद मर्पणे । साह्यान् । मिह
सेवने । मीड्वान् ।

तव्यानीयौ ॥ ४०७ ॥ धातोस्तव्यानीयौ भवत ।

ते कृत्याः ॥ ५०८ ॥ ते तव्यादय कृत्या भवन्ति ।

भावकर्मणोः कृत्यक्तम्बलर्थाः ॥ ५०९ ॥ भावे कर्मणि
च कृत्यक्तम्बलर्था वेदितव्या ॥ पूर्वस्यापवादोऽय ॥ सुजनेन भवि-
तव्य । भवनीय । अनुक्ते कर्त्तरि तृतीया । एधितव्य । एधनीय । उक्ते
कर्मणि प्रथमा । अभिभवितव्य शत्रु । अभिभरनीय कर्त्तव्य ।
करणीय कट । दातव्य दानीय धन ।

कृत्ययुतोऽन्यत्रापि च ॥ ५१० ॥ कृत्ययुद् च उक्ताद-
न्यत्रापि भवति । छा शौचे । छाणीय चूर्ण । दानीयो ब्राह्मण ।
वृत् वर्त्तने । समावर्त्तनीयो गुरु ॥

स्वराद्यः ॥ ५११ ॥ स्वरान्नाद्घातोर्धे प्रत्ययो भवति । चेष
जेय नेय ।

उदौघ्यां ह्रस्व' स्वरवत् ॥ ५१२ ॥ उदौघ्या पर कृद्य
स्वरवद्भवति । लव्य अवश्यलव्य ॥

शक्तिसृष्टिपवर्गान्ताच्च ॥ ५१३ ॥ शक्तिसृष्टिभ्या
पवर्गान्ताच्च यो भवति । शक् शक्तौ । शक्य सद्य । जप्य लभ्य ।

आत्स्वनोरिच्च ॥ ५१४ ॥ आकारान्तात्स्वनो नश्च यो भव
ति अनयोस्त्वं इवागगमो भवति । देय पेय । खनु अवदारणे ।
खनेरिकारादेश । अन्येपामागम । सेय ।

यमिमदिगदा त्वनुपसर्गे ॥ ५१५ ॥ एपागुपसर्गाभाते
यो भवति । यम्य मद्य गद्य । अनुपसर्ग इति कि । ध्यणू प्रयाम्य ।
प्रमाद्य प्रगाद्य ।

चरेराडि चागुरौ ॥ ५१६ ॥ अनुपसर्गे आडि

१८८

कातब्रह्मरूपमालायाम् ।

भवति अगुरौ । आचर्यो देश । अनुपसर्ग इति किं । अभिचार्य ।
अगुरानिति किं । आचार्यो गुरु ।

पण्यवचनवर्षाधिकेयगर्ह्यानिरोधेषु ॥ ५१७ ॥ ए-
तेष्वर्थेषु एते निपात्यन्ते यथासरय । पण्यमिति निपात्यते विक्रेयार्थे ।
अवद्यमिति निपात्यते गर्ह्यार्थे । वर्षमिति निपात्यते अनिरोधार्थे । पण्य
व्यहारे स्तुतौ च । वट व्यक्तया वाचि । वृजू वरणे । पण्य । अवद्य । वर्ष ।

वह्य करणे ॥ ५१८ ॥ वह्यमिति निपात्यते करणेऽप्ये । वह्य
शकट वाह्यमन्यत् ।

अर्यः स्वामिवैश्ये ॥ ५१९ ॥ अर्यमिति निपात्यते स्वा-
मिनि वैश्ये चार्थे । अर्यते इति अर्य स्वामी अर्यो वैश्य ।

उपसर्गाकार्याप्रजने ॥ ५२० ॥ प्रजने प्राप्तकाले चेत्
उपसर्गा इति निपात्यते । सृ गतो । उपसर्गा ऋतुमतीत्यर्थे ।

अजर्यं सगते ॥ ५२१ ॥ अजर्यमिति निपात्यते सगतेऽप्ये ।
न जीर्यत इत्यजर्य आर्यसगत ।

नाम्नि वदः क्यप् च ॥ ५२२ ॥ नाम्नि उपपदे वद क्यप्
भवति यश्च ।

सप्तम्युक्तमुपपदम् ॥ ५२३ ॥ धात्वधिकारे सप्तम्या निर्दिष्ट-
मुपपदसङ्ग भवति ।

तत्प्राइनाम चेत् ॥ ५२४ ॥ तदुपपद नाम चेद्भातो प्राग्भवति ।

तस्य तेन समासः ॥ ५२५ ॥ तस्य नामोपपदस्य तेन कृ-
दतेन सह समासो भवति । ब्रह्मणो वदन अथवा ब्रह्मणा उच्यते
ब्रह्मोद्य ब्रह्मवद्य ।

भावे भुव. ॥ ५२६ ॥ नाम्नि उपपदे भुवो धातो क्यप् भव
ति भावे । ब्रह्मभूय गत ब्रह्मत्व गत इत्यर्थे ।

हनस्त च ॥ ५२७ ॥ नाम्नि उपपदे हन्ते क्यप् भवति नस्य
तकारादेशो भवति । ब्रह्महत्या । अश्वहत्या ।

वृञ्दृजुपीण्शासुसुगुहा क्यप् ॥ ५२८ ॥ एषा क्यप् भवति । पुन क्यप्ग्रहण अधिकारनिवृत्त्यर्थ । तेन नाम्नि भावे चेति निवृत्त्यर्थ ।

धातोस्तोन्तः पानुबन्धे ॥ ५२९ ॥ ह्रस्वान्तस्य धातोस्तो-
न्तो भवति पानुबन्धे कृति परे । वृत्य दृत्य । जुपी प्रीतिसेवनयो ।
जुप्यत इति जुप्य । इत्य । शासु अनुशिष्टौ ॥ शासेरिदुपधाया इत्या-
दिना आकरस्य इत्व । शिप्य । स्तुत्य । गुह्य ।

ऋदुपधाचाकृपिचृतेः ॥ ५३० ॥ कृपि चृति वर्जित ऋका-
रोपधाद्धातो क्यप् भवति । वृत्य नृत्य दृश्य स्पृश्य ।

भृजोऽसज्ञायाम् ॥ ५३१ ॥ भृज् असज्ञायाम् क्यप् भवति ।
भियत इति भृत्य ।

ग्रहोऽपिप्रतिभ्यां वा ॥ ५३२ ॥ अपिप्रतिभ्या परात्ग्रहे
क्यप् भवति वा । अपिगृह्य । अपिग्राह्य । पक्ष्ये घ्यण् । प्रतिगृह्य
प्रतिग्राह्य ।

पदपक्ष्ययोश्च ॥ ५३३ ॥ पदपक्ष्ययोरर्थयोर्ग्रहे क्यप् भवति ।
पक्षे भव पक्ष्य । प्रगृह्य पद । पक्षे अर्जुनगृह्या सेना ।

वौ नीपूञ्भ्या कल्कमुञ्जयोः ॥ ५३४ ॥ वावुपपटे नीपू-
ञ्भ्या कल्कमुञ्जयोरर्थयो क्यप् भवति । विनीय कल्को विपूयो मुञ्ज ।

कृष्टृपिमृजा चा ॥ ५३५ ॥ कृजादिभ्यो वा क्यप् भवति ।
कृत्य कार्य । वृष वृक्ष सञ्चने । वृष्य । वष्य । मृज्य । मर्ज्य ।

ऋमृजो मार्जि ॥ ५३६ ॥ मृजु इत्येनम्य धातोमानिरादेशो भव-
ति । चनो कर्गौ धुडगानुबन्धयोरिति अकारस्य गशार ॥ मार्ज्यं मार्ग्यं ।

सूर्यश्च्यान्यध्याः कर्त्तारि ॥ ५३७ ॥ एते कर्त्तारि नि-
पात्यन्ते । मरति सृते वा लोकानिति सूर्य । रोचन इति रच्य ।
व्यथदु खभयचठनयो न व्यथने इति अत्र्यथ्य ।

मिथोध्यौ नदे ॥५३८॥ एतौ रत्नरि नटे निपाद्येने । भि-
नति धूयनीति मिथ । उग्रतयुग्ममित्युय ।

युग्य च पत्रे ॥५३९॥ युयामिति निपात्यो पत्रे वाहनार्थ ।
युज्यते जनेनेति युग्य ।

कृष्टपच्यकुप्यमज्ञायाम् ॥५४०॥ एते निपात्यन्ते सज्ञायाम् ।
कृष्टे मयमेव पच्यन्ते कृष्टपच्या ग्रीह्य । कुप्य सुवर्णग्ननाभ्यामन्यत् ।

कवर्णव्यञ्जनान्ताम्यण् ॥५४१॥ कवर्णान्तात् व्यञ्ज-
नान्ताद्वातो ध्यण् भवति । गगार इद्भ्रमागर्थ । पमारध्वनो
कगौ इत्यर्थ । कायं । मृद् आच्छान्ते । निम्नार्थ । श्लोष्ट
लीचु दर्शने । आलोम्य आगेच्य । वाद्य । वृष ठुपायां । वृषेरो
ल । कल्प्य

चजोः कगौ धुटिघानुबन्धयोः ॥ ५४२ ॥ चजो रगौ
यथासंग्य भवत धुटि घानुबन्धे परे । वाक्य पात्रय योग्य भोग्य ।

न कवर्गादिप्रज्यजाम् ॥५४३॥ कवर्गादि घने अजश्च
चजो कगौ न भवत । क्षीज कूज गुज अव्यक्ते शब्दे ॥ कूज्य ।
कूज । खन मन्ये । ग्वाज्य प्रामाज्य । अज क्षेपणे । आज्य ।

ध्यण्यावश्यके ॥ ५४४ ॥ आवश्यके गम्यमाने चजो
कगौ न भवत ध्यणि परे । अपश्यपाच्य । अपश्यभोज्य ।

प्रवचर्चिरचियाचियजित्यजाम् ॥५४५॥ एषां चजो
कगौ न भवत ध्यणि परे । प्रवाच्य । आर्च्य । रोच्य । गाच्य ।
याज्य । त्यज हानौ । त्याज्य ।

निःप्राभ्या युजे, शक्ये ॥५४६॥ निःप्राभ्या परस्व युजेर्गो
न भवति शक्यार्थे ध्यणि परे । नियोज्जु शक्य नियोज्य । एव प्र-
योज्य भृत्य ।

भुजोऽन्ने ॥ ५४७ ॥ भुजो गो न भवति शक्यार्थे ध्यणि
परे । अन्ने । भोज्जु शक्य भोज्य अन्न । भोज्य पय ।

आसुयुवपिरपिलपित्रपिदभिचमां च ॥ ५४८ ॥

आङ्पूर्वात्सुनोर्तेष्वित्यादिभ्यश्च घ्यण् भवति । आसाव्य । यु मिश्रणे । यूयते यान्य । डुवप् बीजतन्तुसन्ताने । वाप्य । रप लप ज-रप व्यक्ताया वाचि । राप्य । लाप्य । ऋपूप् लज्जाया । ऋप्य । दभेरिह प्रकृति न लोप । अवदाभ्य । आचाभ्य ।

उवर्णादावश्यके ॥ ५४९ ॥ उवर्णान्तात् घ्यण् भवति अवश्य भावे गम्यमाने । अवश्य लृयत इति लाव्य । एव नाय्य । भाय ।

पाधोर्मानसामिधेन्योः ॥ ५५० ॥ पाधोरित्येतयोर्मानसामिधेन्योरर्थयोर्यथासख्य घ्यण् भवति । आयिरिच्यादन्तानामिति आयिप्रत्यय । पाय्य । धाय्य । सामिधेनी ऋक् ।

प्राडोर्नियोऽसंमतानित्ययोः स्वरवत् ॥ ५५१ ॥ प्राडोरुपपदयोर्नियोधातोरसमतानित्ययोर्यथासख्य घ्यण् भवति स च स्वरवत् । प्रणाय्यश्चोर । निग्राह्य इत्यर्थ । यो गार्ह्यपत्यादानीयत इति स चानित्यो रूढित । आनाय्यो दक्षिणाग्नि ।

सञ्चिकुण्डपः कृतौ ॥ ५५२ ॥ सपूर्वाच्चिनोते कुण्डपूर्वात्पिबनेर्व्यण् भवति स च स्वरवत् कृतावभिधेये । सञ्जाय ऋतु । कुण्डपाय ऋतु ।

राजसूयश्च ॥ ५५३ ॥ कृतावभिधेये राजसूय इति निपात्यते । राजा सोतव्य राजा वा सूयते इति राजसूय ।

सान्नाय्यनिकाय्यौ हविर्निवासयोः ॥ ५५४ ॥ एतौ निपात्येते हविर्निवासयोरर्थयो । सान्नाय्य हवि विशिष्टमन्ननिकाय्यो निवास ।

परिचाय्योपचाय्यावग्नौ ॥ ५५५ ॥ एतावगावर्धे निपात्येते । परिचाय्योऽग्नि उपचाय्योऽग्नि ।

चित्याग्निचित्ये च ॥ ५५६ ॥ एतान्मावर्धे निपात्येते । च
यन चित्य । अगेश्वयनमग्निचित्या ।

अमावास्या चा ॥ ५५७ ॥ अमासहाथे अमापूर्वाद्दसनेर्न्येण
भवति कालाधिकरणे वा दीर्घत्व निपात्यते । अमा सह वसतश्चन्द्रार्कौ
यस्या तिथो सा तिथि अमावस्या । अमावास्या । यहृक्षणेनानुपपन्न त
त्सर्ग निपातनात्सिद्ध ।

वुण्णुचौ ॥ ५५८ ॥ घातोर्णुण्णुचौ भवत ।

युबुलामनाकान्ताः ॥ ५५९ ॥ युबुला स्थाने यथासरय
अन अक अन्त इत्येते भवन्ति । भवतीति भावक भविता । कारक
कर्त्ता । नायक नेता । हारक हर्त्ता । भुभूपक । अम्य च लोप
भुभृपिता । गुणश्चेकीयिते । बोभूयक । बोभृयिता । भावक । भावयिना ।
पुत्रीयिक पुत्रीयिता ।

हन्तेस्तः ॥ ५६० ॥ हन्तेर्नगरस्य तो भवति ज्ञानुचधे प्र-
त्यये परे । हस्य हन्तेर्निरिणिचो । घातक । हन्ता । हन हिंसागत्यो ।
आयिरिच्यादन्ताना । दायक । दाता । अवसायक । अवसाता । गा
यक । गाता ।

नसेदोऽमन्तस्यावमिकमिचमाम् ॥ ५६१ ॥ सेदोऽम
न्तम्य वमिःमिचमिर्वर्जितस्य इचि कृत कार्यं न भवति ज्ञानुनधे-
कृति परे । शमक शमिता । दमक दमिता । यमक यमिता ।

अचूपचादिभ्यश्च ॥ ५६२ ॥ पचादिभ्य अच् भवति ।
सर्वे घातत्र पचादिषु पठ्यन्ते । पच पठ कर देव ।

नन्द्यादेर्युः ॥ ५६३ ॥ नन्द्यादेर्युर्भवति । सर्वे घातवो न-
न्द्यादौ पठ्यन्ते । नन्दतीति नन्दन । रसु क्रीडया रमण । राध
साध सतिद्धौ । राधन साधन ।

ग्रहादेर्णिन् ॥ ५६४ ॥ ग्रहादेर्गणात् णिन् भवति । सर्वे धा
तव ग्रहादौ पठ्यन्ते । ग्राही ग्राहिणौ ग्राहिण । स्थायी मायी श्रावी ।

नाम्युपधात्प्रीकृगृजा कः ॥ ५६५ ॥ नाम्युपधात् प्री-
णाते किरतेर्गिरतेर्जानातेश्च को भवति । क्षिप प्रेरणे विक्षिप ।
लिख विलेखने विलिख । कुश । प्रीम् तर्पणे कान्तौ च प्रिय ।
उत्किर ।

वा खरे ॥५६६॥ गिरते रेफस्य वा लकारो भवति खरे परे ।
उद्गिर । उद्गिर । प्रङ् ।

उपसर्गे चातो ङः ॥ ५६७ ॥ उपसर्गे तु आकारान्ताङ्गो
भवति । सुग्ल । सुम्ल । प्रस्थ । प्रह । ओ उदने । प्रच्छ ।

धेट्टदृशिपाघाध्मः ञः ॥५६८॥ उपसर्गे उपपदे एभ्य
शो भवति । उद्धय । उत्पिब । उज्जिघ्र । उद्धम ।

साहिमातिवेद्युदेजिचेतिधारिपारिलिम्पिवि-
दा त्वनुपसर्गे ॥५६९॥ एषामनुपसर्गे शो भवति । साहयती-
ति साहय । एव सातय । वेदय । एजू कम्पने । उदेजय । चि-
त्ती सज्ञाने । चेतय । धृङ् धारणे । धारय । पार तीर कर्मसमाप्ती ।
पारय । लिम्प । विन्द ।

वा ज्वालादिदुनीभ्रुवो णः ॥ ५७० ॥ ज्वालादिभ्यो
दुनोते नयतेर्भवतेश्च अनुपसर्गे णो भवति वा पक्षे अच् । ज्वल दीप्तौ ।
ज्वल ज्वाल । चल कम्पने । चल चाल । कसपर्यन्तोज्वलादि ।
दुदु उपतापे । दन दाव । नय नाय । भन भाव ।

समाडोः सुवः ॥ ५७१ ॥ समाडो स्ववतेणो भवति । स-
खाव । आस्त्राव । समाडोरिति कि । परिस्त्रव ।

अवे हृषोः ॥५७२॥ अव उपपदे हरते स्यतेश्च णो भवति ।
हृन् हरणे । अवहार । पोऽन्त कर्मणि । अवसाय ।

दिहिलिहिश्लिपिश्चसिच्यधतीण्डयाता च
॥ ५७३ ॥ एषा णो भवति । दिह उपचये देह । लिह आस्वा-
दने रेह । श्लिप आलिङ्गने श्लेष । श्वस प्राणने श्वास ।

व्यध ताडने व्याध । अत्याय । च्युद् छ्युद् ज्युद् ग्युद् फ्युद् ध्युद्
गाद् श्युद् गौ । अवदाय । दाय । पाय । प्रत्याय इत्यादि ।

ग्रहेर्वा ॥ ५७४ ॥ ग्रहेर्वा णो भवति । ग्राहो नउच्य । ग्रह ।

स्वरघृहगमिग्रहामल् ॥ ५७५ ॥ स्वरात्तादृहगमिग्रहि-
म्यश्च अत् भवति घनोपवाट ।

गेहे त्वक् ॥ ५७६ ॥ ग्रहेगेहेऽभिधेये तु अम्भति । गृहा-
तीनि गृह । गृहा दाग ।

नृनिग्रनिरञ्जिभ्य ण्व शिल्पिनि तुस् ॥ ५७७ ॥
एभ्य एव शिल्पिनि अभिधेये वुम् भवति । नर्तक नर्तकी गनक
सनरी । ग्न रागे ।

उपिधिनीणोश्च ॥ ५७८ ॥ रने पद्यम लोप्यो भवति उणिनि
निणो परत ॥ रज्यते इत्येव शिल्पमस्य ॥ रजक रजरी ।

गम्यकः ॥ ५७९ ॥ गायते शिल्पिन्यर्थे धको भवति । गा-
यक । गाथरी ।

ण्युद् च ॥ ५८० ॥ गायते शिल्पिन्यर्थे ण्युद् च भवति ।
गायन गायनी ।

ह' कालघ्रीह्योः ॥ ५८१ ॥ जहाते काले ग्रीहौ चाथे ण्युद्
भवति । जहानि काले भावानिति हायन सक्त्तर । जहत्युक्-
मिति हायना ग्रीह्य ।

आशिष्यकः ॥ ५८२ ॥ आशिषि गम्यमाने धातोरक-
प्रत्ययो भवति । जीव प्राणधारणे । जीमत्तार् जीवक । एव नउच्य ।

मुमुसृत्वा साधुकारिणि ॥ ५८३ ॥ एषा साधुकारि-
ण्यर्थे अक प्रत्ययो भवति साधुकरण शिल्पमेव । च्युद् छ्युद् मुदिति
दण्डरधातु । साधुप्रवते साधुप्रवक । एव सवक । सरक ।
सनक । साधुसरतीति । साधुलुनातीति । सु गतौ । इत्यादि ।

कर्मण्यण् ॥ ५८४ ॥ कर्मण्युपपदे धानोरण् भवति । कुभ

करोतीति कुम्भकार । एव काण्डलाव । वेदाध्याय । कुम्भकारी ।

हावामश्च ॥ ५८५ ॥ एभ्य कर्मण्युपपदे अण् भवति ।
मित्राहाय । तन्तुवाय । धान्यमाय ।

शीलिकामिभक्षाचरिभ्यो णः ॥ ५८६ ॥ एभ्यो णो
भवति कर्मण्युपपदे । दधिशीला । दधिकामा । दधिभक्षा । कल्याणा-
चारा स्त्री ।

आतोऽनुपसर्गात्कः ॥ ५८७ ॥ कर्मण्युपपदेऽनुपसर्गा-
दाकारान्ताद्दातो को भवति । धन ददातीति धनद । एव सर्वज्ञ ।

नाम्निस्थश्च ॥ ५८८ ॥ नाम्नि उपपदे तिष्ठतेराकारान्ताच्च
को भवति । समे तिष्ठतीति समस्थ । कूटस्थ । कच्छेन पिबतीति
कच्छप । द्वाभ्या पिबतीति द्विप ।

तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः ॥ ५८९ ॥ तुन्दशो-
कयो कर्मणोरुपपदयो परिमृजापनुदिभ्या को भवति । तुन्द परि-
माटीति तुन्दपरिमृज अलस । एव शोकमपनुदतीति शोकापनुद ।
आनन्दकारी ।

प्रेदाज्ञः ॥ ५९० ॥ कर्मणि प्रोपपदे दाज्ञाभ्या को भवति ।
प्रद । पथि प्रज्ञ ।

समिख्यः ॥ ५९१ ॥ कर्मणि समिचोपपदे स्याते को भवति ।

चक्षिड्. ख्याद् ॥ ५९२ ॥ चक्षिड् इत्येतस्य ख्याडादेशो
भवति असार्वाधानुके । गा सचष्टे गोसख्य ।

गष्टक् ॥ ५९३ ॥ कर्मण्युपपदे गायतेष्टक् भवति । मधुर गाय-
तीति मधुरगी । सामगी ।

सुरासीध्वोः पिबते ॥ ५९४ ॥ सुगमीध्वोरुपपदयो
पिबतेष्टम्भवति । सुरापी । मीधुपी ।

ह्योऽचू घयोऽनुद्यमनयो ॥ ५९५ ॥ कर्मण्युपपदे ह्यते

रञ् भवति वयसि अनुद्यमाने गम्यमाने । ऊर्द्धं नयनमुद्यमान ततो-
ऽन्यदनुद्यमान । कवचहर क्षत्रियतुमार

आडि ताच्छील्ये ॥६०६॥ कर्मण्याडि चोपपदे ताच्छि-
ल्याथे हरतेरञ् भवति । पुष्पाणि आहर्तुं शीलमस्य पुष्पाहरो वि-
द्याधर ।

अर्हश्च ॥ ६०७ ॥ कर्मण्युपपदे अर्हतेरञ् भवति । पूजामर्ह-
तीति पूजार्ह ।

धृजः प्रहरणे चादण्डसूत्रयोः ॥ ६०८ ॥ दण्डसूत्र-
वर्जिते प्रहरणाचके उपपदे धृजोऽञ् भवति । वज्रधर । चक्रधर ।
अदण्डसूत्रयोरिति कि । दण्डधर । सूत्रधार ।

धनुर्दण्डत्सरुलाङ्गलाङ्कुशयष्टितोमरेषु ग्रहेर्वा
॥ ६०९ ॥ एषूपपदेषु ग्रहेरञ् भवति । धनुर्ग्रह । धनुर्ग्रह ।
दण्डग्रह । दण्डग्रह । त्सरुग्रह । त्सरग्रह । लाङ्गलग्रह । लाङ्ग-
लग्रह । अङ्कुशग्रह । अङ्कुशग्रह । यष्टिग्रह । यष्टिग्रह । तो-
मरग्रह । तोमरग्रह ।

स्तम्बकर्णयोरमिजपो. ॥ ६०० ॥ स्तम्बकर्णयोरुपपद-
योरमिजपिम्या अञ् भवति । स्तम्बेरमो हस्ती । कर्णेनप पिशुन ।

शपूर्वेभ्य सज्ञायाम् ॥६०१॥ शपूर्वेभ्य धातुभ्य सज्ञाया
अञ् भवति । शकरोति इति शक्र । शभन शब्द ।

शीडोऽधिकरणे च ॥ ६०२ ॥ अधिकरणे च नाम्नि
उपपदे शेते अञ् भवति । शे शेते खशय । चकारात् ।

पार्श्वपृष्ठादौ करणे ॥६०३॥ पार्श्वपृष्ठादौ करणे उपपदे
शीट अञ् भवति । पार्श्वेन शेते पार्श्वशय । पृष्ठशय कुञ्ज ।

चरेष्ट ॥ ६०४ ॥ अधिकरणे नाम्नि उपपदे चरेष्टो भवति ।
उरुषु चरतीति उरुचर । एवमटवीचर ।

पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सत्तेः ॥ ६०५ ॥ एषूपपदेषु सत्तेष्टो भवति ।
पुर सर । अग्रन सर । अग्रेसर ।

पूर्वं कर्त्तरि ॥ ६०६ ॥ पूर्वशब्दे कर्त्तर्युपपदे सत्तेष्टो भवति ।
पूर्वसर पूर्वसरी ।

कृजोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्वशब्दश्लोककलह-
गाधावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु ॥ ६०७ ॥ अशब्दादिषु कर्मभूपप-
देषु हेतौ ताच्छील्ये आनुलोम्ये कृजष्टो भवति । हेतो यशस्करी विद्या ।
ताच्छील्ये ध्राद्धकर । आनुलोम्ये वचनकर । अशब्दादिष्विति किं ।
शब्दकार । श्लोककार । कल्हकार । गाथाकार । वैरकार ।
चाटुकार । सूत्रकार । मन्त्रकार । पदकार ।

तदाद्यन्तानन्तकारबहुवाह्वर्दिवाविभानिशा-
प्रभाभाश्चित्रकर्त्तृनान्दीकिलिपिलिवलिभक्ति-
क्षेत्रजघाधनुररुःसख्यासु च ॥ ६०८ ॥ तदादिषु कर्म-
भूपपदेषु कृजष्टो भवति । तत्करोतीति तत्कर तम्बर । रूढित्वा-
त्तस्य सकार । यत्कर । आटिकर । अन्तकर । अनन्तकर ।
कारकर । बहुकर । बाहुकर । अहस्कर । दिवाकर । विभाकर ।
निशाकर । प्रभाकर । भास्कर । चित्रकर । कर्त्तृकर । नान्दीकर ।
किं करोतीति किकर । लिपिकर । लिविकर । नलिकर । भक्ति-
कर । क्षेत्रकर जघाकर । इत्यादि ।

भृतौ कर्मशब्दे ॥ ६०९ ॥ कर्मशब्दे उपपदे कृजष्टो
भवति भृतावर्थे । कर्मकरो भृत्य ।

इस्तम्बशकृतोः व्रीहिवत्सयोः ॥ ६१० ॥ स्तम्बशकृतो-
रुपपदयो कृज इर्भवति । स्तम्बकरि व्रीहि । शकृत्करि बालवत्स ।

हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ ॥ ६११ ॥ दृतिनाथयोरुप-
पदयोर्हरतेरिर्भवति पशावर्थे । दृतिहरिः । नाथहरि पशु ।

फले मलरजसुग्रहे ॥ ६१२ ॥ एतत्पदेषु ग्रहेरिभक्ति ।
पद्मग्रहे । मत्तग्रहे । रजोग्रहे ।

देववातयोरापेः ॥ ६१३ ॥ देववातयोरपदयोराप्तो-
तेरिभक्ति । देवाप्राप्तेः देवापि । वातापि ।

आत्मोदरकुक्षिषु भृशः खिः ॥ ६१४ ॥ एतु कर्मसू-
पदेषु भृश निर्भक्ति । नस्तु क्वचित् इति नगोप ।

ह्रस्वारूपोर्मन्त ॥ ६१५ ॥ ह्रस्वान्तम्यानव्ययन्यारपधो-
पपस्य मरारान्तो भाति गानुवधे कृति परे । आत्मान विभक्तानि
आत्मभरि । एवमुदरभरि । कुक्षिभरि ।

एजेः खश् ॥ ६१६ ॥ कर्मण्युपपदे एजयनेरिनन्तात् खश्
भवति । एतु कपने जनमेजयतीति जनमेजय ।

शुनीस्तनमुञ्जकूलास्यपुष्पेषु घेटः ॥ ६१७ ॥ एतु क-
र्मसूपदेषु घेट खश् भवति ।

दीर्घस्योपपदस्थानव्ययस्य खानुवन्धे ॥ ६१८ ॥
दीर्घान्तम्यानव्ययस्योपपदस्य ह्रस्वो भवति खानुवन्धे कृतिपरे ।
घेट पाने । शुनी धयतीति शुनिधय । स्तन धयतीति स्तनधय ।
मुञ्जधय । कूलधय । आस्यत्रय । पुष्पधय । शुनिन्धयी ।

नाडीकरमुष्टिपाणिनासिकासु धमश्च ॥ ६१९ ॥
एतु कर्मसूपदेषु धमतेर्घटश्च खश् भवति । नाडिन्धम । करन्धम ।
करन्धय । मुष्टिन्धय । मुष्टिन्धम । पाणिन्धय । पाणिन्धम ।
नासिन्धम । नासिन्धय ।

विध्वरुस्तिलेषु तुदः ॥ ६२० ॥ एतु कर्मसूपदेषु तुद खश्
भवति । विधुतुद ।

सयोगादेर्धुट ॥ ६२१ ॥ सयोगादेर्धुटो लोपो भवति धुटि
परे । अस्तुत् । तिलन्तुद ।

अस्रयोग्रयोर्दृशः ॥ ६२२ ॥ जनयोरुपपदयोर्दृश मशू
भवति । अग्र्युपश्या राजदारा । उग्रपश्या ।

ललाटे तपः ॥ ६२३ ॥ ललाटे उपपदे तपते खशू भवति
ललाटतप ।

मितनम्बपरिमाणेषु पचः ॥ ६२४ ॥ एषु कर्मसूपपदेषु
पच सशू भवति । मितम्बचा त्राक्षणी । नखपचा यवागृ । प्रम्यपच ।
ट्रोणपचा म्याली ।

कूलउद्भुजोद्धहोः ॥ ६२५ ॥ कूले उपपदे उद्भुजोद्धहो
खशू भवति । रजो भगे कूलमुद्भुजा नदी । कूलमुद्ग्रह समुद्र ।

वहलिहाभ्रलिहपरन्तपेरमदाश्च ॥ ६२६ ॥ एते-
स्वशान्ता निपात्यन्ते । वहलिहा गौ । अभ्रलिहो वायु । परतप
मल । इरमदा ज्योति । चकारात् वातमजन्तीति वातमजा । -नाद्ध
जहातीति श्राद्धजहा मापा ।

वदेः स्वः प्रियवशयोः ॥ ६२७ ॥ अनयोरुपपदयोर्वदे
श्वो भवति । प्रियवद । वशमद ।

सर्वकूलाभ्रकरीपेषु कपः ॥ ६२८ ॥ एषूपपदेषु कपते
श्वो भवति । कपसिपेति दण्डकमातु सर्वकप खल । कूलकपा नगी ।
अभ्ररूपो गिरि । करीपत्रपा वाल्या ।

भयर्त्तिमेघेषु कृजः ॥ ६२९ ॥ एषूपपदेषु कृज खो भवति ।
भयकर । ऋतिकर । मेघकर ।

क्षमप्रियमद्रेष्वणच ॥ ६३० ॥ एषूपपदेषु कृज खो
भवति अणच । क्षमकर क्षमकार । प्रियकर प्रियवार । मद्रकर
मद्रकार ।

नाम्नितृभृवृजिधारितपिदमिसहा संज्ञायाम् ६३१
नाम्नियुपपदेभ्य संज्ञायाम् खो भवति । रथेन तरतीति रथनर साम ।
विश्वं विभवीति विश्वभरा भू । पतिं वृणीति पतिवरा वन्या । धनञ्जय-

तीति वनञ्जय । वसु धारयतीति वसुधरा । शत्रु तापयतीति शत्रुतप ।
अरि दमयतीति अरिन्दम । शत्रु सहते इति शत्रुसह ।

गमश्च ॥ ६३२ ॥ नाम्नि उपपदे गमश्च सौ भवति सज्ञाया ।
सुतगम । हृदयङ्गमा वाच ।

उरोविहायसोरुरविहौ च ॥ ६३३ ॥ उरोविहायसो
ररविहौ भवत । गमश्च सो भवति सज्ञाया । उरसा गच्छतीति
उरङ्गम । विहायसा गच्छतीति विहङ्गम ।

डोऽसज्ञायामपि ॥ ६३४ ॥ नाम्नि उपपदे गमे डो भव-
तीत्यसज्ञायामपि । भुजाभ्या गच्छतीति भुजग । तुरग । प्लवग ।
पतग । अध्वग । दृग । पारग । पन्नग । सुग । दुर्ग । नग ।
अग । उरग । विहग ।

विहङ्गतुरङ्गभुजङ्गाश्च ॥ ६३५ ॥ एते डान्ता निपात्यन्ते
सज्ञाया । विहङ्ग । तुरङ्ग । भुजङ्ग ।

अन्यतोऽपि च ॥ ६३६ ॥ नाम्नि उपपदे गमेरन्यन्माढपि
डो भवति । वारि चरतीति वाइच हस । गिरौ शैते गिरिश । वरा
नाहन्तीति वराह । परिसन्यते परित्वा ।

हन्ते कर्मण्याशीर्गल्योः ॥ ६३७ ॥ कर्मण्युपपदे आशि-
पि गतौ च वर्तमानाद्धन्तेडो भवति । शत्रु वध्यात् शत्रुह । क्रोश
हन्तीति क्रोशह ।

अपात्क्लेशतमसोः ॥ ६३८ ॥ क्लेशतमसोरुपपदयोरपह-
न्तेडो भवति क्लेशपह । तमोपह । दुःखापह । ज्वरापह । विपा-
पह । अन्यतोऽपि अयापह । दर्पापह ।

कुमारशीर्षयोर्णिन् ॥ ६३९ ॥ कुमारशीर्षयोरुपपदयो
हन्तेर्णिन् भवति । कुमारघाती । शीर्षघाती ।

दग्दक्षणे जायापत्योः ॥ ६४० ॥ जायापत्योर्गुणपदयो-
र्हन्तेष्टग् भवति दक्षणावत्कर्त्तरि । जायाध ब्राह्मण । पतिघ्नी वृषली ।

अमनुष्यकर्तृकेऽपि च ॥ ६४१ ॥ अमनुष्यकर्तृकेऽपि
च वर्तमानात् हन्तेरपि टम्भवति । जायाघ्न तिलक । पतिघ्नी पाणिरे-
खा । पित्तघ्न घृतम् । वातघ्न तैल । श्लेष्माण हन्तीति श्लेषमघ्न त्रिक
टुक । अपिशब्दात् कृतघ्न ।

हस्तिबाहुकवाटेपु ॥ ६४२ ॥ एषु कवाटेपु हन्तेऽग्नव-
न्ति ॥ हस्तिन हतीति हस्तिघ्न । एव बाहुघ्न । कवाटघ्न ।

पाणिघताडधौ शिल्पिनि ॥ ६४३ ॥ एतौ शिल्पे
निपात्येते । पाणिना हन्तीति पाणिव । ताडव ।

नग्नपलितप्रियान्धस्थूलशुभगाढ्येष्वभूततद्भावे
कृञः ख्युट् करणे ॥ ६४४ ॥ नग्नादिषूपपदेषु अभूततद्भावेऽर्थे-
कृञ ख्युट् भवति करणे । अनग्नो नग्न क्रियते अनेन नग्न करण
धूत । एव पलितकरण तैल । प्रियकरण शील । अन्धकरण
शोक । स्थूलकरण दधि । शुभगकरण रूप । आढ्यकरण वित्त ।

भुवः श्विष्णुखुकजौ कर्त्तरि ॥ ६४५ ॥ नग्नादिषूपपदेषु
अभूततद्भावे भुव श्विष्णुखुकजौ भवत कर्त्तरि । अनग्नो नग्नो
भवति* । नग्नभविष्णु । नग्नभावुक । पलितभविष्णु । पलितभा-
वुक । प्रियभविष्णु । प्रियभावुक । अन्धभविष्णु अन्धभावु-
क । स्थूलभविष्णु स्थूलभावुक ।

भजो विण् ॥ ६४६ ॥ कर्मणि भजो विण् भवति । वेलोपो-
ऽष्टकस्य इति वेलोपो भवति ॥ अर्द्धभाक् पादभाक् ।

सहः छन्दमि ॥ ६४७ ॥ छन्दसि भाषाया सहो विण्
भवति । तुरासहते ।

सहेप्पोढ ॥ ६४८ ॥ सहेप्सकारस्य पत्व भवति हकारस्य ढ
कारो भवति चेत् । तुराषाड् तुरामाहौ तुरासाह ।

वहश्च ॥ ६४९ ॥ नास्ति उपपदे वहश्च विण् भवति । प्रष्ठवाद्
प्रष्ठोही ।

अनसि ङश्च ॥ ६५० ॥ अनस्युपपठे वहश्च णिष् भवति ।
अनमश्च डो भवति । अनद्गान् । अनदुही ।

दुह् । कौ षश्च ॥ ६५१ ॥ दुह् कौ भवति अन्नस् षादेश ।
ब्रह्मदुग्गामदुष्वा ।

चिद् कृमिगमिग्निसनिजनाम् ॥ ६५२ ॥ नामि एभ्यो
चिद् भवति ।

चिद्वनोराः ॥ ६५३ ॥ णिटि च वनि च प्रत्यये परे पञ्चमा-
न्तस्याङागे भवति । उभेका । अग्नेमा । विपत्ता । गोपा । अब्जना ।

आतो मन् कनिष् वनिष् चिच्च ॥ ६५४ ॥ आङारता
द्वातोर्मन् कनिष् विच् एते प्रत्यया भवन्ति । मन् सुप्तु द्वातीति
सुदामा । अश्च इव निष्ठतीति अश्चत्यामा । कनिष् । सुपीया । सुधीया ।
वनिष् । भूरिगना । घृतपाया । विच् । क्षीरपा । सर्वापहारी प्रत्ययलोप ।

अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते ॥ ६५५ ॥ अन्येभ्योपि धातुभ्य
एते प्रत्यया दृश्यन्ते । मन् टनवर्मा कनिष् । इण गतो । प्रातरेति
प्रातरित्वा । वनिर् । विच् । त्विष् हिसाया त्विद् ।

क्लिप् ॥ ६५६ ॥ धातो क्लिप् दृश्यते । उक्वाया ष्वमते
उक्वाञ्चत् । पर्णधत् ।

व' कौ ॥ ६५७ ॥ वेञ सम्प्रसारण दीर्घमापद्यते कवेव ।
उ उवौ उव ।

ध्याप्यो . ॥ ६५८ ॥ ध्याप्यो सम्प्रसारण दीर्घमापद्यते कौ
परे । आधी । न्यावी । आपी । वचनात्सम्प्रसारण सिद्धम् ।

पञ्चमोपधाया धुटि चागुणे ॥ ६५९ ॥ पञ्चमान्तम्योपधा-
या कौ धुटि चागुणे प्रत्यये परे दीर्घो भवति ।

मोनो धातोः ॥ ६६० ॥ धातोर्मकारस्य नकारो भवति
धुञ्चते च । प्रशान् । प्रतान् ।

च्छो' शूठौ पञ्चमे च ॥ ६६१ ॥ उकारवकारयो श्च उठि-

त्येतौ भवन । कौ धुत्वगुणे पञ्चमे च । लिश विड गतो । विड
गोविद् । प्रच्छ दीप्साया । पथिप्राद् । कचिद् ह्रस्वस्य दीर्यता ।
दिन् अक्षद्यु । पिन् स्यू । प्रच्छ प्रष्ट शृष्ठा । दिव् द्यूत । द्यूत्वा ।
विच्छ विश्न । छस्य द्वि पाठे निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभाव ।

श्रिव्यविमविहरित्वरामुपधया ॥ ६६२ ॥ एषामुप-
धया सह वकारस्य ऊर्ध्व भवति कौ धुत्वगुणे पञ्चमे च । श्रिवु गति-
शोषणयो । सू । अव रक्ष पालने । अत्र उ । मय बन्धने मू ।
ज्वर रोगे । जू । त्वरे तू ।

राह्योप्यौ ॥ ६६३ ॥ रेफात्परो उकारवकारो लोप्यो भवत
कौ धुत्वगुणे पञ्चमे च । मूर्च्छ मू । धूर्ध्व धू ।

वहेः पञ्चम्या भ्रशोः ॥ ६६४ ॥ वहे पञ्चम्यन्त उपपदे भ्रशे
किप् भवति । भ्रश भ्रश अध पतने । वहात् भ्रश्यत इति वहभ्रद् ।

स्पृशोऽनुदके ॥ ६६५ ॥ अनुदके नास्ति उपपदे स्पृश
किप् भवति । स्पृश सस्पशे । घृतस्पृक् मन्त्रस्पृक् ।

अदोऽनन्ने ॥ ६६६ ॥ अनन्न उपपदे अद् किप् भवति ।
सस्यमत्तीति सस्यात् । तृणात् ।

ऋव्ये च ॥ ६६७ ॥ ऋव्ये चोपपदे अट् किप् भवति पकेऽर्थे ।
ऋयात् । पुनर्वननादण् अपकेऽपि ऋव्याट् राक्षस ।

ऋत्विग्दधृक्स्त्रक्दिगुष्णिहश्च ॥ ६६८ ॥ एते किञ्च-
न्ता निपात्यन्ते । ऋनौ यजतीति स्वपि वचि इत्यादिना सप्रमारण
वमुवर्ण इति वत्त्वं । ऋत्विक् । धृष्णोतीति दधृक् । स्त्र् । दिर् ।
उष्णिक् ।

सत्सृदिपट्टुह्युजविदभिदजिनिराजामुपसर्गे-
ऽप्यनुपसर्गेऽपि ॥ ६६९ ॥ एषामुपसर्गेऽप्यनुपसर्गेऽपि नास्ति
अप्यनास्ति उपपदे किप् भवति । उपमीदतीति उपमत् । सन् मभा-
सन् । सरटादि प्रसू । सू । अण्डसू । द्विप् अप्रीतो । विद्विद् ।

मित्रद्विद् । दृह जिघासाया प्रधुर् धुक् । मित्रधुर् प्रधुर् गोधुक् प्रयुर्
युर् अध्ययुर् सवित् वित् वेदवित् । प्रभित् भित् काष्ठभित् । प्रच्छिउत्
छिउत् रञ्जुच्छिउत् । प्रजित् जित् अवनिजित् । अवनी नी सेनानी
विराट् राट् गिरिराट् ।

कर्मण्युपमानेत्यदादौ दृशोष्टक्सकौ च ॥ ६७० ॥
कर्मण्युपमानेत्यदादौ उपपदे दृशोष्टक्सकौ च भवत । चकारात् क्विप्च ।

आसर्वनाम्नः ॥ ६७१ ॥ दृग्दृशदृक्षेपु परत सर्वनाम्न
आकारो भवति । दृशिद् प्रेक्षणे । तमिव पश्यतीति अथवा सइव दृ-
श्यते इति । तादृश । तादृक्ष । तादृक् । यादृश । यादृक् । यादृक्ष ।
एतादृश । एतादृक्ष । एतादृक् ।

इदमी ॥ ६७२ ॥ दृगादिपु परत इदमीर्भवति । इदमिव
पश्यतीति ईदृश । ईदृक्ष । ईदृक् ।

किं कीः ॥ ६७३ ॥ दृगादिपु किं कीर्भवति । किमिव पश्यतीति
कीदृश । कीदृक्ष । कीदृक् ।

अदोमृः ॥ ६७४ ॥ दृगादिपु अदस् अमूर्भवति । अमुमिव
पश्यतीति अमूदृश । अमूदृक्ष । अमूदृक् ।

दृग्दृशदृक्षेपु समानस्य स्तः ॥ ६७५ ॥ दृगादिपु परेषु
समानस्य सभावो भवति । समानमिव पश्यतीति सदृश । सदृक्ष ।
सदृक् ।

नाइयजातौ णिनिस्ताच्छील्ये ॥ ६७६ ॥ अजातौ
नाम्नि उपपदे घातोर्णिनिर्भवति ताच्छीत्येर्दे तच्छब्देन घात्वर्थो
गृह्यते । उष्ण भोक्तु शीलमस्य उष्णभोजी । धर्ममवभासितु शीलमस्य
धर्ममवभाम्यन इति एव शीत्र धर्मावभासी । प्रियवादी ।
प्रियवादिनी ।

कर्तुर्युपमाने ॥ ६७७ ॥ कर्तृवाचिनि उपमाने उपपदे

घातोर्णिनिर्भवति । उष्ट्र इव क्रोशतीति उष्ट्रक्रोशी । घ्वाक्षरावी । हसगामिनी ।

व्रताभीक्ष्ण्ययोश्च ॥ ६७८ ॥ व्रताभीक्ष्ण्ययोरर्थयोर्धातोर्णिनिर्भवति । व्रत शास्त्रविहितो नियम । आभीक्ष्ण्य पौन पुन्य । अश्राद्धभोजी । स्थण्डिलशायी । क्षीरपायिण उशीनरा । सौवीरपायिणो बाह्लिका ।

मनः पुंवच्चात्र ॥ ६७९ ॥ कर्मण्युपपदे मन्यतेर्णिनिर्भवति उपपदस्य पुवद्भवति यथासम्भव । पटुमानी । पट्टीमात्मान मन्यते पटुमानिनी ।

खश्चात्मने ॥ ६८० ॥ कर्मण्युपपदे आत्मार्थे मन्यतेर्णिनिर्भवति खश्च प्रत्यय पुवच्च । विदुपीमिव आत्मान मन्यते विद्वन्मानिनी । पटुमिवात्मान मन्यते पटुमन्य ।

करणेऽतीते यजः ॥ ६८१ ॥ करणे उपपदे यजेर्णिन् भवति अतीतेऽर्थे । अग्निष्टोमेन इष्टवान् अग्निष्टोमयाजी । वाजपेययाजी ।

कर्मणि हनः कुत्सायाम् ॥ ६८२ ॥ कर्मण्युपपदे हन्तेर्णिनिर्भवति अतीते काले वर्तमानात् कुत्साया । पितृयाती । मातुलघाती ।

किप् ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु ॥ ६८३ ॥ ब्रह्मादिषूपपदेष्वतीते हन्ते किप् भवति अतीतकाले । ब्रह्माण हन्तिस्स ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा ।

कृञः सुपुण्यपापकर्ममन्त्रपदेषु ॥ ६८४ ॥ एतेषूपपदेषु कृञ किप् भवति अतीते । सुष्टु करोतिस्स सुकृत् । पुण्यकृत् । पापकृत् । कर्मकृत् । मन्त्रकृत् । पदकृत् ।

सोमे सुञः ॥ ६८५ ॥ सोमे उपपदे सुञ किप् भवति अतीते । सोम सुनोतिस्स सोमसुत् ।

चेरन्नौ ॥ ६८६ ॥ अन्नावुपपदे चिनोते किप् भवति अतीते । अग्निं चिनोतिस्स अग्निचित् ।

घिक्रिय इन् कुत्सायाम् ॥ ६८७ ॥

त्साया इन् भवति । सोम विक्रीणीते सोमविक्रीयी । डुक्रीञ् द्रव्य-
विनिमये ।

दृशेः कनिप् ॥ ६८८ ॥ कर्मण्युपपदे दृशे कनिप् भवति
अतीते । मेरु पश्यतिस्म मेरुदृश्वा ।

सहराज्ञोर्युधः ॥ ६८९ ॥ सहराज्ञोरुपपदयो युध कनिप्
भवति अतीते । युधसम्प्रहारे सहयुध्यतेस्म सहयुध्वा । राजान युध्य
तेस्म राजयुध्वा ।

कृञ्श्च ॥ ६९० ॥ सहराज्ञोरुपपदयो कृञ् कनिप् भवति
अतीते । सह कृत्वा । राजकृत्वा ।

सप्तमीपञ्चम्यन्ते जनेर्ड. ॥ ६९१ ॥ सप्तम्यन्ते पञ्च-
म्यन्ते उपपदे जनेर्डो भवति अतीते । जले जात जल्ज । सरसिज ।
सस्कारात् जात सस्कारज । बुद्धिज । एव पङ्केज । नीरेज ।

अन्यत्रापि च ॥ ६९२ ॥ अन्यसिन्नप्युपपदे जनेर्डो भवति
अतीते । न जात अज । द्वाभ्या जातो द्विज । अभिज । अग्रज ।
अनुज । पुमासमनुजात ॥

श्लोक ।

वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ ॥
धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविध निरुक्तम् ॥ १ ॥

वर्णागमो गवेन्द्रादौ सिंहे वर्णविपर्ययः ॥

षोडशादौ विकारः स्याद्वर्णनाशः षृपोदरे ॥ २ ॥

वर्णविकारनाशाभ्या धातोरतिशयेन यः ।

योग स उच्यते प्राङ्गमयूरभ्रमरादिषु ॥ ३ ॥

मद्या रीतीति मयूर । भ्रमन् रीतीति भ्रमर । व्यञ्जनान्तस्य
यत्सुभोरिनि न्यायात् पुसोऽन् शब्दलोप इति सूत्रेण अनुशब्दलोप ।
सयोगान्तस्य लोप इति सलोप । पुमनुज । रुयनुज ।

निष्ठा ॥ ६९३ ॥ धातोर्निष्ठाप्रत्ययो भवति अतीति काले ।

शून शूनवान् । दीप्त दीप्तवान् । ओलजी ओल्मजी व्रीडाया । लज्ज-
तेस अन्तरङ्गत्वात् चजो कगौ धुटि यानुबन्धयोरिति जकारस्य
गकार । लग्न लग्नवान् ।

धुटिखनिसनिजनाम् ॥७०४॥ एषा पञ्चमान्तस्य आका-
रो भवति धुटि परे । खात । सात । जात । जातवान् । वेट । गुह्र
सवरणे । दे ढ लोपो दीर्घश्चोपधाया । गूढ गूढवान् ।

दाहस्य च ॥ ७०५ ॥ दकारात्परस्य निष्ठातकारस्य दस्य
च नकारो भवति ।

आदनुबन्धाच्च ॥७०६॥ आकारादनुबन्धाद्धातोर्नेह भवति
निष्ठाया । त्रिमिदा स्नेहने । मिन्न मिन्नवान् । हिन्दू आर्द्राभावे । हिन्न
हिन्नवान् ।

आतोऽन्तःस्थासयुक्तात् ॥७०७॥ अन्त स्थासयुक्तादा-
कारात्परस्य निष्ठातकारस्य नकारो भवति । म्लै हर्षक्षये । म्लान
म्लानवान् । म्लै गात्रविनामे । म्लान । श्रा पके । श्राण । द्रा कुत्सा-
या गतौ । विद्राण विद्राणवान् ।

ब्रश्चे कश्च ॥ ७०८ ॥ ब्रश्चे परस्य निष्ठातकारस्य नकारो
भवति कश्चान्तादेश । ब्रश्चू उदने सम्प्रसारण । वृक्ण वृक्णवान् ।

क्षैशुचिपचा मक्वाः ॥ ७०९ ॥ एभ्यो निष्ठातकारस्य
यथासख्य मक्वा भवन्ति । क्षै जे पै क्षये । क्षाम क्षामवान् । शु-
ष्क । पक् ।

वनतितनोत्यादिप्रतिपिद्धेटा धुटि पञ्चमोऽच्चा-
न्तः ॥ ७१० ॥ वनतेस्तनोत्यादे प्रतिपिद्धेदश्च पञ्चमस्य लोपो
भवति धुट्यगुणे पञ्चमे च । आकारस्य अद् भवति । वनपणसभक्तौ ।
वत । तन । हत । यत । रत । नत । गत । गतवान् ।

जपिवमिभ्यामिद् वा ॥ ७११ ॥ जपिवमिभ्यामिद्

वा भवति निष्ठाया । जप विमानसे च । जप्त जप्तवान् । जपित जपि
तवान् । वान्त वान्तवान् । वमित वमितवान् ।

व्याख्यां श्वसः ॥७१२॥ व्याख्या परस्य श्वस इद् वा भव-
ति निष्ठाया । विश्वन्त । विश्वसित । विश्वन्तवान् विश्वसितवान् ।
आश्वस्त आश्वस्तवान् । आश्वसित आश्वसितवान् ।

भावादिकर्मणोर्वा ॥ ७१३ ॥ आदनुबन्धाद्भातोर्भाव-
आदिक्रियायाञ्च इद् वा भवति निष्ठाया ।

शीङ्पूङ्धृषिद्विद्विद्विदिमिदां निष्ठासेद् ॥७१४
शीङादीना निष्ठा सेद् गुणी भवति । शयित शयितवान् । पवित
पवितवान् । निधृषा प्रागल्भ्ये । धर्षित धर्षितवान् । प्रक्ष्वेदित प्रक्ष्विण्ण ।
प्रस्वेदित प्रस्विन्न । प्रमेदित । प्रमित । प्रमितवान् ।

स्फायः स्फीः ॥७१५॥ स्फाय स्फीरादेशो भवति निष्ठा-
या । स्फायी ओप्यायी वृद्धौ । स्फीत स्फीतवान् ।

भावादिकर्मणोर्वोद्दुपधात् ॥ ७१६ ॥ उद्दुपधाद्भातो-
निष्ठा सेद् गुणी भवति वा भावे आदिक्रियायाञ्च । द्योतितमनेन
द्युतितमनेन । प्रद्योतित प्रद्युतित ।

यपि चादौ जग्धिः ॥ ७१७ ॥ तकारादौ अगुणे यपि च
परे अदेर्जग्धिर्भवति । जग्ध अद्यतेस निष्ठाक्त ।

द्यतिमास्यां त्यगुणे ॥ ७१८ ॥ एषा तकारादावगुणे
प्रत्यये परे इद् भवति । दोऽवखण्डने । दितवान् अवसित । माद्
माने । मित । स्थित स्थितवान् ।

वा छाशो ॥७१९॥ छाशोस्तकारादावगुणे इद् वा भवति ।
छो छेदने । अवच्छित अवच्छात । शो तनूकरणे निशित निशात ।

दधातेर्हिः ॥ ७२० ॥ दधातेर्हिर्भवति तकारादावगुणे । अ-
भिहित । अभिहितवान् ।

स्वरान्ताद्दुपसर्गात्तः ॥ ७२१ ॥ स्वरान्ताद्दुपसर्गात्पर-

म्य दासज्ञकस्य तो भवति तमारादावगुणे । प्रत्त प्रत्तवान् । नित्त
नित्तवान् ।

दहोऽधः ॥ ७२२ ॥ अधेतो तसज्ञकस्य दहवति तमारादाव
गुणे । दत्त दत्तवान् । दत्त्वा दत्ति । धाव गतिशुध्यो । द्यो शूठो ।

अवर्णादूठो वृद्धि ॥ ७२३ ॥ अवर्णात्परस्य उठो वृद्धि-
भवति । धौत ।

आदिकर्मणि क्तः कर्त्तरि च ॥ ७२४ ॥ आदिक्रियाया
कर्त्तरि च क्तो भवेदिति वेदितव्य । प्रकृत कट भवान् । प्रकृत कटो
भवता । सुप्तो भवान् । प्रसुप्त भवता । प्रशब्द आदिक्रियाद्योतक ।

गत्यर्थाकर्मकश्चिपशीङ्स्थासवसजनरुहर्जीर्यति-
श्च ॥ ७२५ ॥ गत्यर्थेभ्य अकर्मकेभ्य शिप्पादिभ्यश्च कर्त्तरि क्तो
भवति । गतो ग्राम भवान् । ग्रामो भवता प्राप्त । ग्राम भवान् प्राप्त प्राप्तो
ग्रामो भवता । गतोऽय गतमनेन । प्राप्तोऽय प्राप्तमनेन । अकर्मकान् ।
शयितो भवान् शयित भवता । शिप्पादय सोपसर्गा सकर्मका
आशिष्टो गुर भवान् । आशिष्टो गुरर्भवता । शिष्ट आदिङ्गने ।
अधिशयिन खट्वा भवान् । अधिशयिता खट्वा भवता । उपस्थितो गुर
भवान् । उपस्थितो गुरर्भवता । उपासितो गुर भवान् । उपासितो
गुरर्भवता । वस निवासे । अनृपितो गुर भवान् । अनृपितो गुरुर्भ-
वता । अनुजातो बुध चन्द्रमा । अनुजातो बुधश्चन्द्रमसा । आरूढो
वृक्ष कपि आरूढो वृक्ष कपिना । नृपु नृपु वयोहानौ । अनुजीर्णो
वृपली भवान् । अनुजीर्णो वृपली भवता ।

क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसादनार्थेभ्य
॥ ७२६ ॥ ध्रुवस्य भावो ध्रौव्य प्रत्यवसादन भोजन । ध्रौव्यार्थेभ्य
गत्यर्थेभ्य प्रत्यवसादनार्थेभ्यश्चक्तो भवति अधिकरणे । इदमेषा
मासित । इदमासितमेभि । अत्रासितोऽय । इदमेषा यात इद तैर्यात

यामान्ते याता । इदमेपा भुक्त इद तैर्भुक्त ओदन ते भुक्ता । इदमे-
पा पीत । पयस्तै पीत । पयन्ते पीता । पीत पय ।

ज्यनुबन्धमतिबुद्धिप्रजार्थेभ्यः क्तः ॥७२७॥ मतिरि-
च्छा बुद्धिर्ज्ञान पूजा सत्कार । ज्यनुबन्धमतिबुद्धिप्रजार्थेभ्य क्तो
भवति वर्तमानकाले भावे कर्मणि कर्त्तरि च यथासम्भव । त्रिमिदा
स्नेहने । मित्र । स्त्रिन्न । द्विषण्ण । राज्ञा मत । सतामिष्ट । बुद्धौ
राज्ञा बुद्ध । राज्ञा ज्ञात । पूज पूजाया । राज्ञा पूजित । सतामचित ।

नपुंसके भावे क्त' ॥७२८॥ भावे क्तो भवति नपुंसके ।
उपासितमत्र । सुजरिपत । कुमारस्य शयित । आस् उपवेशने । आ-
सित पुत्रस्य एधित ।

युद् च ॥ ७२९ ॥ भावे नपुंसके युद् च भवति । भवन ।
पचन । यजन । वसन । देवन । तोदन । रोदन । करण । मनन । इत्यादि
सर्वमवगन्तव्य ।

तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिष्वक्तेः ॥ ७३० ॥ आके
वोऽर्थे किंपमभिव्याप्य इत्यर्थे । तच्छीलादिषु कर्तृषु अत पर केचि-
त्प्रत्यया वेदितव्या ।

तृन् ॥ ७३१ ॥ तच्छीलादिषु धातोस्तृन् भवति । वदित्ता
जनापवादान् मूर्ख । मुण्डयितार श्राविष्ठायिना । अधीतृ ज्ञान ।

आज्यलङ्कृञ्भूसहिरुचिघृतिघृधिचरिप्रजनापत्र
पेनामिष्णुच् ॥ ७३२ ॥ एभ्य इष्णुच् भवति तच्छीला-
दिषु । आजिष्णु । अलङ्करिष्णु । भविष्णु । सहिष्णु । रोचिष्णु ।
वर्तिष्णु । वर्धिष्णु । चरिष्णु । प्रजनिष्णु । त्रपू लज्जाया ।
अपत्रपिष्णु । इनन्तेभ्य । धारयिष्णु ।

मदिपतिपचामुदि ॥ ७३३ ॥ उद्युपपदेभ्य एभ्य इ-
ष्णुच् भवति तच्छीलादिषु । उन्मदिष्णु । उत्पतिष्णु ।

जिभुवोः ष्णुक् ॥ ७३४ ॥ आन्या ष्णुमवति तच्छी
लादिषु । निष्णु । भृष्णु ।

क्रुधिमण्डिलशब्दार्थेभ्यो युः ॥ ७३५ ॥ एभ्यो युर्भ
वति तच्छीलादिषु । कुप क्रुध रप रोपे । कोपन । क्रोधन । रोप
ण । एते कुभ्यर्था । मण्ड्यर्थात् । मडि भूषाया । मण्डन । भूप
अलङ्कारे । भूषण । चल्पर्यात् । चल कम्पने । चलन । दुर्वेष्ट क-
म्पे चत्ने । घेपन कम्पन । शब्दार्थात् खण मापण ।

रुचादेश्च व्यञ्जनादेः ॥ ७३६ ॥ व्यञ्जनदेश्च रुचादेर्गणात्
युर्भवति तच्छीलादिषु । रोचन । लेचन । वर्त्तन । वर्द्धन ।
दीपन ।

ततो यातेर्वर* ॥ ७३७ ॥ ततश्चेत्त्रीयतान्तायातेर्वरो भवति
तच्छीलादिषु । यस्वाननि इति यलोपश्च । यायावर ।

कसिपिसिभासीशस्थाप्रमदां च ॥ ७३८ ॥ एषा
वरो भवति तच्छीलादिषु ।

घोषवत्योश्च कृति ॥ ७३९ ॥ घोषवति तौ च कृति नेद्
भवति । कस्वर । पेस्वर । माम्बर । ईश्वर । स्यावर । प्रमद्वर ।

सनन्ताशसिभिक्षामुः ॥ ७४० ॥ मनन्तस्याशसेर्भि
क्षेश्च उर्भवति तच्छीलादिषु । बुभृषु । पिपासु । बुभुक्षु । चिकीर्षु ।
शस स्तुतौ च । आशसु । भिक्ष याच्नाया । भिक्षु ।

उणादयो ऋतेऽपि ॥ ७४१ ॥ उणादय प्रत्यया वर्त्तमाने
भूतेऽपि भवन्ति ।

कृवापाजिमिखदिसाध्यशूटपणिजनिचरिचटि-
भ्यं उण् ॥ ७४२ ॥ एभ्यो धातुभ्य उण् प्रत्ययो भवति ण
कार इद्वद्भाव । करोतीति कार । वा गतिगन्धनयो । वातीति
वायु । पायु । जायु । मिद् हिंसाया । मायु । स्वट आस्वादने ।
स्वादु । साध् ससिद्धौ साध्यतीति साधु । अशुद् व्याप्तौ । अशुते

इति अश्रु । दृक् विदारणे । दृणातीति दारु । पशु दाने । सनोतीति सानु । जनिङ् प्रादुर्भावे । जायत इति जानु । चर गतिभक्षणयो । चरतीति चारु । चट विगतौ । चटतीति चाटु । “सर्वधातुम्य । अस्” । मनु ज्ञाने । स्र गतो । तिज निशाने । रुजो भङ्गे । मन । सर । तेज । रोग ।

भविष्यति गम्यादयः ॥७४३॥ औणादिका गमीत्येवमादय भविष्यति भवन्ति भविष्यत्कालवृत्तिम्य गमादिम्य इनादय स्युरित्यर्थ ।

गमेरिणि च ॥७४४॥ गन्ल गतावित्येतस्माद्घातोऽरिन्णि नौ भवत । ग्राम गमिष्यतीति ग्रामगमी । ग्रामगामी ।

भवतेश्च ॥ ७४५ ॥ भूसत्ताया इत्येतस्माद्घातोऽरिन्णिनौ भवत भविष्यत्काले । भविष्यतीति भवी भावी । इत्यादि सर्वमुणादिषु वेदितव्यम् ।

बुण्त्तुमौ क्रियाया क्रियार्थायाम् ॥ ७४६ ॥ क्रियाया क्रियार्थायामुपपदे घातोर्बुण्त्तुमौ भवत भविष्यदर्थे । वर्तमानात् । पाचको व्रजति पक्तु व्रजति प्रक्ष्यामि इति व्रजतीत्यर्थ । एव गन्तु दातु पातु धरितु तरितु योक्तु भोक्तु स्रष्टु द्रष्टु प्रष्टु ।

सहिवहोरोदवर्णस्य ॥ ७४७ ॥ सहिवहोरवर्णस्य ओत्व भवति धुटि परे । सोढु । वोढु ।

शञ्चानौस्यसहितौ शेषे च ॥ ७४८ ॥ क्रियार्थाया क्रियायामुपपदे भविष्यदर्थे वर्तमानाद्घातो स्येन सहितौ शञ्चानौ शतृडानशौ भवत । करिष्यामि इति व्रजति कट करिष्यन् व्रजति । कट करिष्यमाणो व्रजति । शेषे च करिष्यतीति करिष्यन् करिष्यमाण । यक्ष्यन् यक्ष्यमाण ।

पदरुजचिशस्पृशो वा घञ् ॥ ७४९ ॥ एषा घञ् भवति वा । पाद । वेश । रोग स्पर्श । उच समवाये ओक् ।

भावे ॥ ७५० ॥ सर्वस्माद्दातोर्घञ् भवति । पाक० । याग । योग । त्यज हानौ । त्याग । भोग । भाग । पार । मात्र । इत्यादि ॥

घनीन्धे० ॥ ७५१ ॥ इन्धे पञ्चमस्य लोपो भवति भावकरणयो विहिते घञि परे । जिइन्धी दीप्तौ । इन्धन एघ ॥

रञ्जेर्भावकरणयो० ॥ ७५२ ॥ रञ्जेर्भावकरणविहिते घञि परे पञ्चमो लोप्यो भवति । रञ्ज रागे । रञ्जन राग ।

उपसर्गादसुदुर्भ्यां लभे० प्राक्भात्स्वल्घञोः ॥ ७५३ ॥ सुदुर्वणितादुपसर्गात्परस्य लभेर्भात् प्राङ् मकारागमो भवति स्वल्घञो परत ।

उपसर्गाणा घञि बहुलम् ॥ ७५४ ॥ उपसर्गाणा दीर्घो भवति बहुल घञि परे । डुल्भप् प्राप्तौ । उपलम्भ उपालम्भ । प्रलम्भ प्रालम्भ असुदुर्भ्यामिति किं । सुलुभ । दुर्लभ ।

अकर्त्तरि च कारके सज्ञायाम् ॥ ७५५ ॥ कर्तृवजिते कारके भावे च सज्ञाया घञ् भवति । दीयते अस्मादिति टाय । चीयतेऽस्मादिति चाय । एवविघात । अस-क्षेपणे प्रास्यते अस्मादिति प्राप्त । आहार । विहरन्त्यस्मिन्निति वा विहार । भुज्यते इति भोग ।

स्वरवृद्धगमिग्रहामल् ॥ ७५६ ॥ स्वरान्ताद्गृहगमिग्रहि-
म्यश्च अल् भवति भावे । भूयते भवन वा भव । भयन । जयन । भय । जय । वरण वर । दरण दर । गमन गम । ग्रहण ग्रह ।

द्वनुबन्धादथु० ॥ ७५७ ॥ द्वनुबन्धाद्दातोरधुर्भवति भावे । टुवेष्ट कम्पि चलने । वेपथु । कम्पथु । टुटु उपतापे । टवथु । टुवेष्ट । वेपन वेपथु । टुणादि समृद्धौ । नन्दथु । टुवम् उद्विरणे । वमथु । टु ओश्वि गतिवृद्धो । श्वयथु ।

द्वनुबन्धात्त्रिमक्तेन निर्युत्ते ॥ ७५८ ॥ द्वनुबन्धाद्दातो-

स्वैर्गभवति तेन धात्वर्थेन निर्वृत्ते । पाकेन निर्वृत्त पक्तिम । एव
कारणेन निर्वृत्त कृत्रिम ।

याचिचिच्छिप्रच्छियजिस्वपिराक्षियता नङ् ॥७६९॥

एभ्यो नङ् भवति भावे । याच्ना । छो शूठौ इति शकार । विश्व ।
प्रक्ष । यज्ञ । स्वप्न । रक्षण । यती प्रयत्ने । प्रयत्न ।

उपसर्गे दः किः ॥ ७६० ॥ उपसर्गे उपपदे दासज्ञका-
त्किर्भवति भावे । आलोपोऽसार्वधातुके इत्याकारलोप । आदि ।
आधि । व्याधि । विधि । सन्धि । निधि ।

कर्मण्यधिकरणे च ॥७६१॥ कर्मण्युपपदे दासज्ञकात्कि-
र्भवति अधिकरणे च । बाला धीयन्तेऽस्मिन्निति बालधि । एव
जलधि । वारिधि । अन्धि । वार्धि । अम्मोधि ।

कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् ॥७६२॥ क्रियाव्यतिहारे
वर्तमानाद्धातो भावे णच् भवति स्त्रिया । तत्र न वृद्ध्यागम विन्तु
वृद्धिरादौ सण् इति वृद्धि । क्रियाव्यतिहारे कुश्रु आव्हाने रोठने
च । पुन पुन व्यवक्रोशन व्यवक्रोश । व्यवक्रोश एव व्यावक्रो-
शी । हसि विहसने । पुन पुन व्यवहस्यते व्यवहास । व्यवहास
एव व्यवहासी ।

अभिविधौ भावे इनण् ॥७६३॥ अभिविधिरिति को-
ऽर्थ । अभिव्याप्ते साक्ल्येन क्रियासंबन्ध इत्यर्थ । अभिविधौ गम्य-
माने धातोरिनण् भवति भावे स्वार्थे अण् भवति । कुटमौटिल्ये ।
सकुटन सकोटिन । सकोटिनमेव साकौटिन वर्तते । एव सारावि-
णम् । साहामिन वर्तते । "

पानुबन्धभिदादिभ्यस्त्वङ् ॥ ७६४ ॥ पानुबन्धेभ्यो
भिदादिभ्यश्च भावे अङ् भवति स्त्रिया । ऋप ऋपाया । ऋपमामर्थे ।
ऋपा । व्यथ दु खभयचलनयो । व्यथा । व्यथ ताडने व्यथा । उदिर
उिदा । गुह्र सवरणे । गुहा । सृह ईप्साया सृहा ।

आतश्चोपसर्गे ॥ ७६५ ॥ उपपदे आकारान्नादातोर्ह
भवति क्रिया । सञ्चया । सम्प्रा । उपधा । अन्तर्या ।

रोगारव्याया बुद्ध् ॥ ७६६ ॥ रोगाम्याया घातोर्बुद्ध्
भवति क्रिया । प्रवाहिका । प्रछदिका ।

सज्ञायां च ॥ ७६७ ॥ सज्ञायाद्य घातोर्बुद्ध् भवति क्रिया ।
भङ्गो आमर्दने । उद्दालपुष्पाणि भज्यन्ते यस्या व्रीडायां सा उद्दाल
पुष्पभङ्गिका । एव शालपुष्पप्रवाहिका ।

प्रश्नारयानयोरिअबुद्ध्चवा ॥ ७६८ ॥ प्रश्ने आख्याने
अवगम्यमाने घातोर्बुद्ध् भवति बुद्ध् भवति । वाग्रहणात् यच्चा
प्राप्त च । त्व का कारिमकार्पा का कारिका का क्रिया का कृ
त्या । अह सर्वा कारिमकार्पा सर्वा कारिका सर्वा क्रिया स-
र्वा कृत्या । एव त्व का कारणामकार्पा । त्व का पात्रिकामपाशी ।
का पक्ति ।

नञ्चयन्याक्रोशे ॥ ७६९ ॥ नञ्युपपदे आक्रोशे गम्यमाने
घातोर्निर्भवति । अकरणिन्ते वृषल भूयात् । जीव प्राणधारणे ।
एवमजीवनि । जन जनने अजननी । अप्राणनी ।

युद्ध् ॥ ७७० ॥ नपुसके भावे युद्ध् भवति । गमन । हस्त हस्तने ।
हसन । शयन । यजन ।

करणाधिकरणयोश्च ॥ ७७१ ॥ करणेऽधिकरणे च युद्ध्
भवति । ओम्नश्चच्छेदने इध्मानि प्रकर्षेण वृश्च्यन्ते अनेन असिनिति
वा इध्मप्रव्रश्चन । गौ दुह्यते अनयाऽस्यामिति गोदोहनी । शच्छूनि
धीयन्ते शच्छुधानी । स्थान । आसन । यान । यजन ॥

पुसि सज्ञाया घ. ॥ ७७२ ॥ करणाधिकरणयोश्च पुसि
सज्ञाया घो भवति ।

छादेर्धे सन्ध्रन्किप्सु च ॥ ७७३ ॥ छादे ह्रस्वो

भवति घ इस् मन् व्रन् क्तिप् एषु परत । छद् पट्ट सवरणे । उर उ-
द्यते अनेनेति उरश्छद् । एव दन्तच्छद् ।

अर्चिशुचिरुचिह्रसृपिछादिछर्दिभ्य इस् ॥७७४॥
एभ्य इस् भवति । अर्चि । शोचि । रोचि । हवि । सर्पि ।
छदि । छर्द वमने । छर्दि ।

सर्वधातुभ्यो मन् ॥ ७७५ ॥ छञ् ।

छदिगमिपदिनीभ्यस्त्रन् ॥ ७७६ ॥ एभ्य पर व्रन्
प्रत्ययो भवति । छाद्यते अनेनेति छञ् । क्तिप् । तनुञ्त् । कुर्वन्ति
अनेनेति कर । शृण्वन्त्यनेनेति श्रव । लीङ् श्लेषणे । लीयन्ते अस्मि-
न्निति ल्य ।

ईपद्दुःसुपु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् ॥७७७॥ कृच्छ्र दु ख
दुरोऽर्थ । अकृच्छ्र सुख सौरर्थ । एषूपपदेषु कृच्छ्रार्थेषु खल् भवति
भावे कर्मणि कर्त्तरि च । ईपद्प्रयासेन क्रियत इति ईपत्कर कटो-
भवता । दुष्कर । मुकर । ईपद्बोध काव्य । दुर्बोध व्याकरण । सुबोध
अभ्यात्म ।

कर्तृकर्मणोश्च भूकृजोः ॥ ७७८ ॥ ईपदादिषूपपदेषु
आभ्या कर्त्तृकर्मणो खल् भवति । ईपदाढ्यस्य भवन ईपदाढ्यमव ।
भवता दुराढ्यमव । भवता स्वाढ्यमव । ईपदाढ्य क्रियते ईपदाढ्य
करो भवान् । दुराढ्यङ्कर । स्वाढ्यकर ॥

आढ्यो य्वदरिद्रातेः ॥ ७७९ ॥ ईपदादिषूपपदेषु आ-
कारान्तेभ्यो युर्भवति अदरिद्राते ॥ ईपत्पान सोमो भवता । दुष्पा-
न । सुपान । ईपद्यान । दुर्यान । सुयान । ईपदाना । दुर्दाना ।
सुदाना ।

अलखल्बोः प्रतिषेधयोः क्त्वा वा ॥ ७८० ॥
अल खल् शब्दयो प्रतिषेधार्थयोरुपपद्योर्धातो क्त्वा वा भवति ।

अलकृत्वा गच्छति । खलुकृत्वा । अलभुकृत्वा । खलुभुकृत्वा । अलङ्क-
रणेन । खलुकरणेन । अल भोजनेन । खलुभोजनेन ।

तुम् सन्ध्यक्षरान्तोऽव्ययं ॥७८१॥ क्त्वामकारसन्ध्य-
क्षरान्ताश्च कृतसभवा अव्ययानि भवन्ति । अत्र्ययाच्चेति विभक्ती-
ना लुर् ॥

एककर्तृकयोः पूर्वकाले ॥ ७८२ ॥ एककर्तृकयो-
र्धात्वर्थयोर्मध्ये पूर्वक्रियाकाले वर्तमानाद्घातो क्त्वा भवति । भुक्त्वा
व्रजति । स्नात्वा भुङ्के । गत्वा गृह्णाति ।

गुणीक्तासेद्गुदादिक्षुधक्लिशकुशकुपगृधमृडमृद-
वदवसग्रहा ॥ ७८३ ॥ अस्दादिक्षुधादीना च क्त्वा सेद्गुणी-
भवति ।

उदनुबन्धपृक्लिशा स्त्वि ॥ ७८४ ॥ उदनुन्यात्पूज
क्लिशश्च इड् वा भवति क्त्वाप्रत्यये परे । देवन पूर्वं पश्चात्किंचिदिति
देवित्वा द्यूत्वा । वृधु । वर्षेन पूर्वं पश्चात्किंचिदिति वर्षित्वा वृध्वा ।
स्रस् अस् अवस्रसने । स्रसित्वा । स्रस्त्वा । अस्सित्वा । अस्त्वा ।
पवित्वा । पूत्वा । क्लेशित्वा । क्लिष्ट्वा ।

व्यञ्जनादेर्व्युपधस्यावो वा ॥ ७८५ ॥ उश्च इश्च वी
वी रुपधे यस्यामौ व्युपध व्यञ्जनादेरुकार इकारोपधस्यावकारा-
न्तस्य घातो क्त्वा सेट् गुणी भवति । द्योतित्वा द्युतित्वा । लेखित्वा
लिखित्वा ।

तृपिमृपिकृपिवश्चिलुह्यृता च ॥ ७८६ ॥ एषा क्त्वा
सेद् गुणीभवति वा । जितृपा पिपासाया । तर्पित्वा तृपित्वा । मृप
सहने च । मर्पित्वा मृपित्वा । कृप विलेखने । कर्पित्वा कृपित्वा । वञ्च
प्रलभने । वश्चित्वा । लुञ्च अपनयने । लुञ्चित्वा । ऋत इति सौमौ
धातु । आर्त्तित्वा ऋतित्वा ।

धफान्तानां चानुपदिग्ना ॥७८७॥ धान्ताना फान्ताना

चानुपङ्क्तिणा त्का सेद् गुणीभवति वा । अन्यग्रन्थ सन्धे । ग्रन्थित्वा
ग्रन्थित्वा । श्रयित्वा ग्रथित्वा । गुफ गुम्फ द्वमी ग्रन्थे । गुम्फित्वा ।
गुफित्वा ।

जान्तनशामनिटां ॥७८८॥ जान्तनशामनिटा चानुपङ्क्तिणा
क्त्वा गुणीभवति वा । पञ्ज मङ्गे । सक्त्वा सक्त्वा । रञ्ज रागे ।
रक्त्वा । रक्त्वा । भञ्जो आमर्द्दने । भक्त्वा भक्त्वा । प्वञ्ज परिप्व-
ङ्गे । स्वक्त्वा स्वक्त्वा ।

मसृजिनशोधुटि ॥ ७८९ ॥ मसृजिनशो स्वरात्परो
नकारागमो भवति धुटि परे । डुमस्त्रो शुद्धौ । मक्त्वा मक्त्वा । णश
अदर्शने । नष्टा नष्टा । रुदादिभ्यश्च इद् वा भवति । नशित्वा ।

इङ्गहातेः कित्वा ॥७९०॥ जहातेरिद् भवति क्त्वा प्रत्यये ।
हित्वा ।

समासे भाविन्यनजः क्तोयप् ॥ ७९१ ॥ अनञ्
क्त्वान्तेन समासे भाविनि क्त्वाप्रत्ययस्य यपादेशो भवति । अभिभू-
य । अभिभवन पूर्वं पश्चात्किञ्चिदिति । अभिभूयस्थित । विजित्य ।
प्रस्तुत्य । अधीत्य । उपेत्य ।

मीनात्यादिदादीनामाः ॥ ७९२ ॥ मीनातिमिनोति
टीढाढामागायति पिबति स्थास्यति जहातीनामाकारो भवति यपि
परे । मीङ् हिंसाया । प्रमाय । डुमिङ् प्रक्षेपणे । परिमाय । टीङ्-
क्षये । टीङ् अनादरे । प्रदाय । ढामादीनामी बाधनार्थं । आदाय ।
निमाय । प्रगाय । प्रपाय । प्रस्थाय । अणमाय । निहाय ।

यपि च ॥ ७९३ ॥ वनतितनोत्यादिप्रतिपिङ्गेटा षष्ठमो
लोप्यो भवति आतश्च अद्भवति, यथासम्भव धुत्त्वगुणे यपि च परे ।
प्रतत्य प्रतत्य प्रमत्य प्रहृत्य ।

वा मः ॥७९४॥ प्रतिपिङ्गेटा मकारो लोप्यो भवति वा यपि
च परे । प्रणत्य प्रणम्य आगत्य आगम्य ।

धातोरप्रत्ययो भवति स्त्रिया । ईह चेष्टाया ईहन ईह्यन् इति वा ईहा ।
ईक्षदर्शने ईक्षण ईक्षा । एउ सर्वमगन्तयम् ।

श्लोकः ।

भायसेनत्रिविधेन वादि पर्वतत्रिणिणा ॥
कृताया रूपमालाया कृदन्तं परिपूर्यते ॥ १ ॥

श्लोकः ।

मन्दबुद्धिप्रबोधार्थं भायसेनमुनीश्वरः ॥
कातन्त्ररूपमालारया वृत्ति व्यररचत्सुधीः ॥ १ ॥

शार्दूलविक्रीडितम् ।

क्षीणेऽनुग्रहकारिता समजने सौजन्यमात्माधिके
सन्मान नुतभायसेनमुनिपे त्रैवित्रदेवे मयि ॥
सिद्धान्तोऽयमथापि यः स्वधिपणा गर्वोद्धतः केवलम्
सस्पन्देत् तदीयगर्गकुहरे वज्रायते मद्रच' ॥ २ ॥

इतिरूपमालाप्रक्रिया समाप्ता ।

मुकुरविमलगण्डं चन्द्रसङ्काशतुण्ड
गजकरभुजदण्डं कामदाहाग्निकुण्ड ॥
विभ्रुतमुनिपखण्डं गोमठेशप्रचण्डं
गुणानिवहकरण्डं नौमि नाभेयपिण्डम् ॥१॥

महामूर्तिशशान्तेर्निखिलमहसा शाश्वतपदशरच्चन्द्र

ज्योत्स्ननाप्रकृतिनिकृति कञ्जवदन ॥ ज्वलच्छुद्धध्यानस्फुरद-
मलशुक्लाह्वयमहादेश्याद्रव्याकार स जयति गिरौ गोमठजिन ॥ १ ॥
कलाकेलि कान्तेर्विमलतरसौन्दर्यनिलयोमहापुण्यैर्दृश्यस्त्रिदशपतिपृज्या
द्विज्जमल । लसन्निर्माणश्रीधनतरपरीरभविस्तरन्महायोगानन्द स जयति
गिरौ गोमठजिन ॥२॥ लतादधान्मूर्तिर्ललितभुजसवेदिततनु महानन्दा-
न्निध्निन्मुकुलितविशालाक्षियुगल ॥ लम्कनयोत्सर्गयतिःरसुखान्निश्च
भराधीशाराध्य स जयति गिरौ गोमठजिन ॥ ३ ॥

अस्य ग्रन्थस्य शोधनपत्रम् ।

पृष्ठम्	पङ्क्ति	अशुद्धि	शुद्धि
५	११	मातृ ऋकारेण	मातृ ऋकारेण
८	२		उपैलकीयति
९	१३	गोश्वौ	गोऽश्वो
१३	३	नवाग्रहणेन लानुनासिके ष्वपीच्छन्त्यन्ये (७२)	लानुनासिकेष्वपी- च्छन्त्यन्ये (७२)
१३	५	तच्छमशानम्	तच्छमशानम्
१४	१७	एवासत् पुरपवत्	एव सत् पुरपवत्
२२	२३	रपृवर्णेभ्यो नोणमन्त्य	रपृवर्णेभ्यो नोणमन्त्य ।
२८	१०	सख्युरन्तोनुर्भवति	सख्युरन्तोऽनुर्भवति
२९	२१	ईकारान्त	ईकारान्त
२९	२४	अधुद्	अधुद्
३६	९	आदेशा	आदेशौ
३६	१०	प्राप्तवत्	प्राप्त
४१	८	भवति । सनुद्धौ	भवति सनुद्धौ
४७	२६	अदद्यन्तु	अदद्यच्च
५७	१४	अनद्वाहन् हिक्सी	अनद्वाह नहिक्सी
६७	१७	अन्	अव
७२	१८	सौर्यगुणै	शौर्यगुणे
७६	९	वृस्	वस्
८६	१७	सर्पिका	सर्पि का
९९	१२	पर	परा
१०५	३	सावधानु	सर्पिधानु
१०७	१७	यणू	यण्
११६	१०	अदोद्	अदोऽद्
१२०	२२	आदीषीयाथाम्	आदीष्याथाम्
१२१	२२	विभ्रताम्	विभ्राताम्

धातोरप्रत्ययो भवति गिया । ईह नेष्टा रां ईहन ईयन इति वा ईहा ।
ईसज्जीने ईक्षण ईक्षा । एव सर्वमगन्तयम् ।

श्लोकः ।

भाससेनत्रिविधेन वादि परितवञ्जिणा ॥
कृताया रूपमालायां कृदन्त' परिपूर्यते ॥ १ ॥

श्लोकः ।

मन्दबुद्धिप्रबोधार्थं भाससेनमुनीश्वरः ॥
कातन्त्ररूपमालायां वृत्तिं व्यररचत्मुधीः ॥ २ ॥

शार्दूलविक्रीडितम् ।

क्षीणेऽनुग्रहकारिता समजने सांगन्यमात्माधिके
सन्मान नुतभाससेनमुनिपे त्रैविप्रदेने मयि ॥
सिद्धान्तोऽयमथापि यः स्वधिपणा गर्वोद्धतः केवलम्
सस्पृद्धं तदीयगर्वहरे वज्रायते मद्बच' ॥ ३ ॥

इतिरूपमालाप्रक्रिया समाप्ता ।

मुकुरत्रिमलगण्डं चन्द्रमङ्गाशनुण्ड
गजकरभुजदण्डं कामदाहामिकुण्ड ॥
विनुतमुनिपखण्डं गोमटेशप्रचण्डं
गुणानुग्रहकरण्डं नामि नाभेयपिण्डम् ॥१॥

महामूर्तिश्शान्तेर्निमित्तमहसा शाश्वतपदश्शरच्चन्द्र

ज्योत्सनाप्रकृतिविकृति कलादन ॥ ज्वलच्छुद्धध्यानस्फुट-
मलशुभाह्वयमहालेद्याद्रव्याकार म जयति गिरौ गोमठजिन ॥ १ ॥
कलाकेलि कान्तोविमलतरसौन्दर्यनिलयोमहापुण्यैर्दृश्यस्त्रिदशपतिपूज्या
द्विजमल । लसन्निर्माणश्रीधननरपरीरभविस्तरन्महायोगानन्द स जयति
गिरौ गोमठजिन ॥२॥ लतादभान्मूर्तिर्ललितभुजसवोदिततनु महानन्ता-
न्निध्निन्मुद्रितविशागनियुगल ॥ लसत्पायोत्सर्गव्यतिरसुखान्निश्च
सुराधीशाराध्य स जयति गिरौ गोमठजिन ॥ ३ ॥

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्धि	शुद्धि
१३४	३	अमनुथा	अमनुथा
१४२	६	घुटि गुण	घुटि गुण
१४२	८	घुटि परे	घुटि परे
१४२	९	घुट्यन्ते	घुट्यन्ते
१४४	७	समन्थिपथाम्	समन्थिपानाम्
१४४	९	अदेविष्ठा	अदेविष्टाम्
१४६	७	क्रधि	क्रुधि
१४६	७	बुभ्यति	बुध्यति
१४८	६	पटुकरोति	पटु करोति
१५८	४	ऋच्छरत	ऋच्छरत
१६९	२	घुटि	घुटि
१७१	६	श्रसते	श्रसते
१७१	६	सनीसत्रस्यते	सनीस्रस्यते
१७३	२२	नानति नानत	नानत्ति नानत्त
१८५	४	त्रैविद्येन	त्रिविद्येन
१९०	७	इयण्	इयण
१९१	२	आह्पृवात्	
१९४	१७	ण्युइ	
१९६	२१	श्वशप	
१९९	२१	क्षमप्रिय	
२०२	२६	प्रष्टोही	

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्धि	शुद्धि
१३४	३	अमनुषा	अमनुषा
१४२	६	घुटि गुण	घुटि गुण
१४२	८	घुटि परे	घुटि परे
१४२	९	धुट्यन्ते	धुट्यन्ते
१४४	७	समस्थिपथाम्	समस्थिपात
१४४	९	अदेविष्ठा	अदेनिष्ठाम्
१४६	७	ऋधि	ऋधि
१४६	७	बुध्यति	बुध्यति
१४८	६	पटु करोति	पटु करोति
१५८	८	ऋच्छरुत	ऋच्छरुत
१६९	२	घुटि	घुटि
१७१	६	श्रसते	श्रसते
१७१	६	सनीस्रस्यते	सनीस्रस्यते
१७३	२२	नानति नानत	नानत्ति नान
१८५	४	त्रैविद्येन	त्रिविद्येन
१९०	७	ध्यण्	ध्यण्
१९१	२	आङ्पूर्वात्	आङ्पूर्वात्
१९४	१७	ण्युङ्	ण्युङ्
१९६	२१	खशय	खशय
१९९	२१	क्षमप्रिय	क्षेमप्रिय
२०२	२६	प्रष्टोही	प्रष्टोही

